T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

KLASİK ARAP MİZAHINDA ÇİRKİNLİK VE FİZİKSEL KUSURLAR

(DOKTORA TEZİ)

Şükrü DİNÇER

BURSA – 2023

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

KLASİK ARAP MİZAHINDA ÇİRKİNLİK VE FİZİKSEL KUSURLAR

(DOKTORA TEZİ)

Şükrü DİNÇER

Danışman:
Prof. Dr. Şener ŞAHİN

BURSA – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda 711723023 numaralı Şükrü DİNÇER'in hazırladığı "**Klasik Arap Mizahında Çirkinlik ve Fiziksel Kusurlar**" konulu Doktora tezi ile ilgili savunma sınavı, .../.../… günü …… - ……..saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ……..….. (başarılı/başarısız) olduğuna …… (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Prof. Dr. Şener ŞAHİN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Ramazan DEMİR
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan AKÇAY
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Emin UZ
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Tarih: 09.06.2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 10/05/2023

Tez Başlığı: Klasik Arap Mizahında Çirkinlik ve Fiziksel Kusurlar

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 152 sayfalık kısmına ilişkin, 10.05.2023 tarihinde şahsım tarafından "Turnitin" adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

1- **Kaynakça hariç**
2- **Alıntılar dâhil**
3- **5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç**

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı	**:** Şükrü DİNÇER
Öğrenci No	**:** 711723023
Anabilim Dalı	**:** Temel İslam Bilimleri
Programı	**:** Arap Dili ve Belagatı
Statüsü	**:** Doktora

Danışman:

Prof. Dr. Şener ŞAHİN

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum *Klasik Arap Mizahında Çirkinlik ve Fiziksel Kusurlar* başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

10/05/2023

Adı Soyadı:	Şükrü DİNÇER
Öğrenci No:	711723023
Anabilim Dalı:	Temel İslâm Bilimleri
Programı:	Arap Dili ve Belagatı
Statüsü:	Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Şükrü DİNÇER
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Arap Dili ve Belagatı
Tezin Niteliği	: Doktora
Mezuniyet Tarihi	: … /…./
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Şener ŞAHİN

KLASİK ARAP MİZAHINDA ÇİRKİNLİK VE FİZİKSEL KUSURLAR

Tüm dünya edebiyatında mizahın en primitif örnekleri yüz hatlarına ilişkin "çirkinlik olgusu" ve ondan bağımsız diğer birtakım fiziksel kusurlar etrafında şekillenmiştir. Klasik Arap edebiyatının zengin anekdot derlemeleri tarandığında, yüz çirkinliği başta olmak üzere her nevi çirkinlik ve fiziksel kusurlara dair muazzam sayıda bir rivayet malzemesi varlığıyla dikkat çekmekte olup bilimsel ve edebi açıdan detaylı bir incelemeyi hak etmektedir. Orta çağ Müslüman toplumunun çeşitli sosyal tabakalarına mensup her türden çirkin karaktere ya da bir veya birkaç fiziksel kusuru bulunan mizahi figürlerin tahliline yer veren çalışmamız, ilgili dönemin dinî pratikleri, kültürel kodları, gündelik yaşam biçimleri, hassasiyetleri, tabuları, hâkim siyasi atmosfer ve mizahı algılama biçimleri gibi çok çeşitli konular için önemli ipuçları barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Arap edebiyatı, mizah, çirkinlik, fiziksel kusurlar, anekdot, nükte.

ABSTRACT

Name and Surname	: Şükrü DİNÇER
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Institution
Field	: Basic İslamic Sciences
Branch	: Arabic Language and Rhetoric
Degree Awarded	: PhD
Degree Date	: …. / …. / 2023
Supervisor	: Prof. Dr. Şener ŞAHİN

UGLINESS AND PHYSICAL DEFECTS IN CLASSICAL ARABIC HUMOR

The most primitive examples of humor in the world's literature revolve around the "phenomenon of ugliness" related to facial features and a number of other independent physical defects. A survey of the rich anecdotal collections of classical Arabic literature reveals an enormous amount of narrative material on all kinds of ugliness and physical defects, especially facial ugliness, which deserves a detailed scientific and literary analysis. Our study, which includes the analysis of all kinds of ugly characters belonging to various social strata of medieval Muslim society or humorous figures with one or more physical defects, contains important clues to a wide range of issues such as religious practices, cultural codes, daily lifestyles, sensitivities, taboos, the dominant political atmosphere and the perception of humor.

Keywords: Classical Arabic literature, humor, ugliness, physical defects, anecdote, wit.

ÖNSÖZ

Klasik Arap edebiyatında özel bir yere konumlanan mizah branşı zengin, renkli ve gayet sofistike anlatı örnekleri ile Müslüman Arap milletinin edebi ve kültürel mirasına ciddi katkı sunmuş bir disiplindir. Klasik mizahın çok sayıdaki teması ve özgün karakteri, bir taraftan telif geleneğinin teşekkül etmeye başladığı ilk dönemlerden itibaren kaleme alınan müstakil mizah derlemelerinin muhtevasını oluştururken, diğer taraftan her nevi edebiyat çalışmasında kendisine yer edinmeyi başarmış, canlılığını hiçbir zaman yitirmemiştir.

Kadim dönemin hoşgörüsünden olsa gerek, klasik edebiyatta her ton ve çeşitlilikte edebi mizahi üretimin gerçekleştiğine tanık olunur. Söz gelimi Kur'an'la nükte yapmaya geniş bir müsamaha gösterildiğinden bu alana dair zengin bir mizahi literatür oluşmuş, diğer taraftan "mücûn" adı verilen görece adap dışı anlatıların hemen her rengine yine bu edebiyat çerçevesinde üretilen malzemede tesadüf edilmektedir.

Tema ve karakter çeşitliliği bakımından olağanüstü bir renkliliğin göze çarptığı bu edebi ve kültürel miras içerisinde özellikle birbiriyle bağlantılı iki tema, üzerinde genişçe durmayı hak etmektedir: Yüz çirkinliği ve fiziksel kusurlar. Zira hicri III. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Câhiz'in *el-Bursân ve'l-'urcân* adlı telifi başta olmak üzere birkaç eser fiziksel kusurların bazı alt temalarına dair müstakil eserler şeklinde telif olunurken, pek çok meşhur klasik de hem doğrudan çirkinliğe hem de genel olarak fiziksel kusurlara dair aktarılan mizah malzemesine bünyesinde yer vermiştir.

İşte "Klasik Arap Mizahında Çirkinlik ve Fiziksel Kusurlar" adlı bu tez çalışmasında, çirkinliğe ve fiziksel kusurlara dair kadim devirlerde kayda geçmiş anekdotlar taranıp derlenmiş ve bu rivayetlerin sunmuş olduğu projeksiyonla dönemin din, ahlak, kültür, folklor ve siyaset anlayışına dair bazı değerlendirmelere yer verilmiştir. Bu bağlamda tezimiz bir Giriş, üç ana Bölüm ve de Sonuç şeklinde planlanmıştır.

Giriş'te araştırmanın metodik yapısı, araştırmanın taşıdığı önem ve varmak istediği hedefler ortaya konmaya çalışılmıştır. Ardından takip edilen yöntem, keza araştırmanın kapsam ve sınırları üzerinde durulmuştur. Yine bu kısımda, araştırmada ağırlıklı olarak istifade ettiğimiz klasik kaynakların öz tanıtımı yapılmıştır. Üç alt başlıkta incelediğimiz bu kısımda ilk olarak fiziksel kusurları ele alan müstakil eserler hakkında özet bilgi

verilmiştir. Ardından ilgili anlatıları belirli başlıklar altında toplayan eserler, son olarak da bu gibi temalara muhtevasında dağınık şekilde de olsa yer veren diğer eserler tanıtılmıştır.

Tezimizin ana gövdesini oluşturan üç bölümden birincisinde yüz hatlarına türlü şekillerde yansıyan "yüz çirkinliği" olgusu çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu bölümde klasik Arap edebiyatı kaynaklarında yüz çirkinliğine dair kayda geçen mizahi ya da mizahi olmayan anekdotların çevirisine ve ilgili rivayetlerden hareketle bazı değerlendirmelere yer verilmiştir.

Çalışmamızın II. Bölüm'ünde baş bölgesinde yer alan göz, kulak, burun, diş vb. organlardaki eksiklik ya da kusurlara ilişkin klasik anekdotların çeviri ve analizleri yapılmıştır.

Üçüncü ve son Bölümde ise ilk iki bölüm dışında kalan diğer fiziksel kusurlara ilişkin anekdotik merviyyat tespit edilmiş, bu malzemenin klasiklerde yer alan seçkin örnekleri çevirileriyle birlikte tahlile tabi tutulmuştur.

Sonuç kısmında ise çalışmamızda ulaştığımız bazı bulgulara ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Bu vesileyle yüksek lisans ve doktora eğitimim süresince kendisiyle çalışmaktan mutluluk, öğrencisi olmaktan ise onur duyduğum, tezin her aşamasında sınırsız desteklerini gördüğüm, kıymetli üstadım Prof. Dr. Şener ŞAHİN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yine zaman zaman değerli görüş ve yönlendirmelerinden hissedar olduğum Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY, Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan AKÇAY'a ve tezin son okumasını yapan değerli dostlarım Dr. Öğr. Gör. Faruk ÇAKIR ve Arş. Gör. Mensure SÖNMEZ'e şükranlarımı sunarım. Son olarak da tahsilim boyunca desteklerini esirgemeyen geniş aileme, kıymetli eşim Betül DİNÇER'e ve kuzularıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iii**
YEMİN METNİ ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xii**
GİRİŞ **1**
A. ARAŞTIRMANIN METODİK YAPISI 1
1. Araştırmanın Amacı *1*
2. Araştırmanın Önemi *1*
3. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırları *2*
B. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI 3
1. Fiziksel Kusurlara Dair Tema ve Tipolojileri Konu Alan Müstakil Eserler *4*
a) el-Bursân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûlân 4
b) Nektü'l-himyân fî nüketi'l-'umyân 5
c) eş-Şu'ûr bi'l-'ûr 5
2. Fiziksel Kusurlara İlişkin Tema ve Tipolojilere Muhtevasında Özel Başlıklar Açan Eserler *6*
a) el-Ma'ârif 6
b) el-Muhabber 6
c) Nihâyetü'l-ereb fî fünûnü'l-edeb 7
d) et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye 7
e) Muhâdarâtü'l-üdebâ 7
3. Fiziksel Kusur ve Çirkinliğe Dair Mizahi Tema ve Tipolojilere Muhtevasında Bir Şekilde Yer Veren Klasik Çalışmalar *7*
a) 'Uyûnü'l-ahbâr 8
b) el-Ecvibetü'l-müskite 9
c) el-'İkdü'l-ferîd 9
d) el-Besâir ve'z-zehâir 10
e) Cem'u'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir 10
f) el-Egânî 10
g) Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât 11
h) Rebî'u'l-ebrâr ve nusûsü'l-ahbâr 11

ı) Hadâiku'l-ezâhir fî müstahseni'l-ecvibe ve'l-mudhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir 12
i) el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf 12

BİRİNCİ BÖLÜM

YÜZ ÇİRKİNLİĞİ

A. ETKİLİ BİR TAŞLAMA ENSTRÜMANI OLARAK "ÇİRKİNLİK" 17
1. Çirkin Tabiatlı Kişilere Hakaret Üslupları 18
2. Çirkin Eleştirisinde "Kutsal" Referansların Kullanımı 20
3. Hiciv Ustası Bedevinin Eleştiri Oklarıyla Yüzleşen Çirkinler 21
4. Çirkinin Kendini Eleştirisi 23
B. ÇİRKİNLİĞİN KALITSALLIĞI 24
C. "ÇİRKİNE NAZAR BİR TÜR CEZADIR" İLKESİ 25
D. ÇİRKİNLİĞİ TELAFİ EDEN UNSURLAR 26
E. EVLİLİK HAYATINDA EŞLERİN ÇİRKİNLİĞİ 28
1. Eş Seçimine Etki Eden Çirkinlik 30
2. Çirkin Eşe Sabrı Rasyonelleştirme 32
2. Boşanma 33
F. ÇİRKİNLİĞİ PERDELEYEN UNSURLAR 34
G. ÇİRKİNLİĞİ KENDİSİNE YAKIŞTIRAMAYANLAR 35
H. ÇİRKİN AYNA İLİŞKİSİ 36
I. ZAHİR VE BÂTIN GÜZELLİĞİ YA DA ÇİRKİNLİĞİ 38
İ. ÇİRKİNLİK SEMBOLLERİ: ŞEYTAN, CİN, DECCAL, GÛL 41
J. ÇİRKİNLERİN BAZI HAYVANLARA TEŞBİHİ 42
K. ÇİRKİNLİK VE MÜCÛN 44
L. ÇİRKİNLE KARŞILAŞMANIN UĞURSUZLUK SAYILMASI 45
M. DEVLET ERKÂNININ HUZURUNDA ÇİRKİNLER 46
N. ÇİRKİNLİKLE İLGİLİ MESELLER VE VECİZ SÖZLER 50
O. ÇİRKİN KADINLAR 53
Ö. YAŞLILIĞA BAĞLI ÇİRKİNLİK 56
1. Kocakarılar 56
2. Çirkin İhtiyar Erkekler 58
P. BAZI MEŞHUR ÇİRKİNLER 60
1. Ahnef b. Kays 62
2. İyâs b. Muâviye 63
3. Beşşâr b. Bürd 65
4. Câhiz 65
5. el-Harîrî 67

İKİNCİ BÖLÜM

BAŞ ORGANINDAKİ KUSURLARA İLİŞKİN ÇİRKİNLİK

A. GÖZ KUSURLARI 69

1. Körlük ... 69
2. Tek Gözlülük ... 78
3. Şaşılık Gözü Küçüklük ... 83
4. Göz Sulanması, Konjonktivit -Göz İltihabı- Pörtleklik, ... 86
B. BURUNDAKİ KUSURLAR ... 89
1. Burunda Aşırı Büyüklük ... 90
2. Çarpık Burunluluk ... 91
3. Basık Burunluluk ... 93
C. TÜYLERE İLİŞKİN KUSURLAR ... 94
1. Saç ... 94
2. Sakal ... 96
3. Kellik ... 98
4. Ağarmış Saç-Sakal ... 103
5. Köselik ... 106
D. AĞIZ KUSURLARI ... 110
1. Nefes Kokması ... 110
2. Diş Bozuklukları ... 115
E. DİL KUSURLARI ... 116
1. Dilsizlik ... 117
2. Pelteklik ve Kekemelik ... 118
F. SAĞIRLIK ... 120

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER FİZİKSEL KUSURLARA BAĞLI ÇİRKİNLİK

A. KAMBURLUK ... 123
B. TOPALLIK ... 127
C. ŞİŞMANLIK ... 132
D. SISKALIK ... 135
E. AŞIRI UZUNLUK ... 137
F. AŞIRI KISALIK ... 139
G. İRİ KALÇALILIK - UFAK KALÇALILIK ... 143
H. HADIMLIK ... 146
I. TEN RENGİNE DAİR KUSURLAR ... 149
1. Siyahilik ... 149
2. Alaca Hastalığı ... 151
İ. EL, KOL, AYAK VE BACAK UZUVLARININ EKSİKLİĞİ ... 153
J. KÖTÜRÜMLÜK/FELÇ ... 156
K. BİRDEN ÇOK FİZİKSEL KUSURU OLAN BAZI MEŞHURLAR ... 158

SONUÇ ... 162

KAYNAKÇA ... 164

EKLER ... 173

ÖZGEÇMİŞ ... 176

KISALTMALAR

B.y.	Basım yeri yok
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Çoğ.	Çoğulu
H.	Hicri
Hz.	Hazreti
M.	Miladi
M.Ö.	Milattan önce
Nşr.	Neşreden
Öl.	Ölümü
S.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	Tahkik eden
Ts.	Tarihsiz
Vd.	Ve diğerleri
Vb.	Ve benzeri
Y.y.	Yayıncı yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN METODİK YAPISI

1. Araştırmanın Amacı

Mizahın en ibtidai formlarının başında gelen çirkin eleştirisi veya çeşitli fiziksel kusurlara dair hiciv örnekleri Arapların kültür mirası içerisinde önemli bir yere sahiptir. İlk yazılı örnekleri Cahiliye dönemine kadar uzanan bu klasik mizah yapma biçimi Arap edebiyatında hem nitelik hem de nicelik bakımından dikkat çekmektedir. Dolayısıyla araştırmamızın öncelikli hedefi, bu tematik bağlamda üretilen zengin malzemeyi mizah ve folklor bağlamında değerlendirerek Türk akademi çevrelerine tanıtmaktır.

Çalışmamızın amaçlarından önemli bir tanesi ise klasik çağda hemen her sosyal tabakadan insanın muazzam bir kadro oluşturacak şekilde -ya kahraman ya da kurban olarak- bu malzemenin üretimine sunduğu katkıya dikkat çekmektir.

Daha önce akademik çevrelerde saptadığımız başlık ve içerikte herhangi bir çalışmaya konu olmayan tez çalışmamızla, çirkinlik ve fiziksel kusurlara dair seçkin şiir, hikâye, hikemî söz, mesel vb. türde anekdotik rivayet Türkçe'mize kazandırılmaktadır. Bu durum ise edebiyatımızın nükte müktesebatına ciddi bir katkı sağlamakta, ayrıca Türk mizahının Arap mizahıyla etkileşimine dair yapılacak mukayeseli çalışmalara bir ön hazırlık anlamı taşımaktadır.

Hazırlık aşamasında geniş bir literatür çalışması yaptığımız tezimizin tali amaçlarından biri ise çirkinlik ve fiziksel kusurlara dair hem müstakil mizah derlemeleri hem de hacimli kültür ansiklopedileri şeklinde kaleme alınmış bazı Arap klasiklerinin konu çerçevesinde tanıtımını yapmak; keza bu paralelde yürütülecek yeni araştırma ve çalışmalara da ışık tutmaktır.

2. Araştırmanın Önemi

Hem ahbâr ravileri ve terâcim müelliflerinin hem de mizah derleyicilerinin ilk dönem-

lerden itibaren ilgi duyduğu çirkinlik olgusu, hakkında çok fazla rivayet bulunması; fiziksel kusurlar ise Müslüman telif geleneğinin teşekkülüne paralel biçimde en başından itibaren üzerinde çokça kalem oynatılan, müstakil eserlerin oluşturulduğu cazip bir mizah teması olması açısından önem arz etmektedir.

Güldürü amaçlı anlatıların yanı sıra tarih, kültür, folklor vb. alanlarda da otantik rivayetlere ve buna ilişkin değerlendirmelere yer veren çalışmamız, İslam tarihinin ilk yıllarından başlamak üzere Abbasi döneminin sonlarına kadarki süreçte Müslümanların sosyo-ekonomik yaşamlarına, geleneklerine, hassasiyetlerine dair de önemli birtakım bilgiler sunmakta, bu arada klasik çağın mizah anlayışı hususunda da kayda değer ipuçları vermektedir.

Şu ana kadar, çirkinlik ve fiziksel kusurları mizahi bağlamda ele alan Arapça ya da Türkçe modern bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bakımdan tezimiz, sahasında derli toplu ve kapsamlı yapılmış ilk çalışma özelliği taşımaktadır.

Hz. Peygamber döneminden başlamak üzere çirkinliğiyle temayüz etmiş ya da fiziksel kusurlara sahip bazı tarihsel kişiliklere dair de önemli bilgiler aktaran tezimiz, ayrıca başta Hz. Muhammed olmak üzere sahabe ve tâbiîn döneminde yaşamış bazı siyasi, tarihi, edebi ve ilmi şahsiyetlerin mizah anlayışları hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır.

Çalışma özellikle eski çağlarda çirkin ya da kör, kambur, topal, alaca hastası vb. fiziksel kusurları olan kimselere Müslüman toplumlarda ne tür taşlamacı ya da mizahi yaklaşımlar sergilendiğinin tespiti noktasında önemli ayrıntılar sunmaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi, Kapsamı ve Sınırları

Çalışmamızda klasik Arap edebiyatında hicri III-XV. asırlar arasında telif olunan eserler kaynak olarak alınmış, öncelikle bu döneme ait her nevi edebiyat eseri titiz bir şekilde taranarak çirkinliğe ve fiziksel kusurlara ilişkin kayda geçen materyal tespit edilmiştir. Sayı bakımından büyük bir yekûn oluşturan bu materyal içerisinden çalışmamızın hedefine hizmet edecek gerek nesir gerekse şiir parçalarından oluşan mizahi ya da mizahi unsurlar barındırmayan hikâye, anekdot, nükte, hikemî söz vb. kaydedilmiştir. Çalışmamızın kapsamına giren temalara dair varit olan Kur'an ayetlerinden ve hadislerden de

yer yer istifade edilmiştir.

Rivayetlerin seçiminde modern döneme ait eserlerin göz ardı edildiği araştırmamızın üst ve alt başlıkları oluşturulurken ilgili temalara dair aktarılan her türden rivayeti derlediğimiz materyal içerisinden bir seçki yapılarak, edebi-mizahi vurgusu yüksek ya da tarihsel yönü ağır basan, önemli bilgiler ihtiva eden anekdot örnekleri tercih edilmiştir. Ana başlıkların ve alt başlıkların sıralanmasında temalar arasındaki kompozisyondan mümkün mertebe uzaklaşılmamaya özen gösterilmiştir.

Çalışmamızın ana bölümlerinden "Yüz Çirkinliği" üst başlığı altında, edebi-mizahi materyal içerisinde sadece insan çehresindeki çirkinliğe dair anekdotik materyalin çeviri ve tahliline yer verilmiştir. Yanı sıra baş bölgesinde yer alan uzuvlardaki kusurlara ilişkin materyal "Baş Organındaki Kusurlara Bağlı Çirkinlik" başlığı altında incelenmiştir. Bu iki çirkinlik türü dışında değerlendirebileceğimiz fiziksel anomaliler kapsamına giren edebi-mizahi malzeme ise "Diğer Fiziksel Kusurlara Bağlı Çirkinlik" ana başlığı altında analiz edilmiştir.

Tezde kaydedilen şiir, hikâye, mesel, hikemî söz vb. anekdotik materyalin çevirisinde içeriği daha anlaşılır ve estetik bir dille aktarabilme kaygısıyla büyük ölçüde serbest çeviri tercih edilmiştir.

Çalışmamızda genel olarak anekdotik materyalin Arapça metinlerine yer verilmeyip, ibarenin üslup ve dil bakımından kritik değere sahip olduğu, estetik açıdan paylaşılmasının daha uygun olacağı kanaatinin ağır bastığı durumlarda, çeviriyle birlikte Arapça orijinal metinler de dercedilmiştir.

B. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Tespitlerimize göre klasik Arap edebiyatı kaynaklarında çirkinlik temasını, çirkin tipolojisini ele alan müstakil çalışmalar ve de bu eserlerin muhtevasında ilgili tema ve tipolojiye dair müstakil başlıklara yer veren telifler (‘*Uyûnü’l-ahbâr* dışında) bulunmamaktadır. Diğer taraftan ansiklopedik türde kaleme alınmış telifler, tabakat ve terâcim kitapları, divanlar, mizaha dair yazılmış eserler vb. muhtelif alanlarda kaleme alınmış pek çok eserde çirkin karakteri ve çirkinlik temasına ilişkin çok sayıda anekdotik rivayete tesadüf edilmektedir.

Bununla birlikte klasik dönemde telif edilmiş eserlerden hareketle çirkin-çirkinlik, fiziksel kusurlar, fiziksel kusurlu karakterler ve bunlarla bağlantılı temalara ilişkin telifatı üç ana başlık altında incelemek mümkündür.

1. Fiziksel kusurlara dair tema ve tipolojileri konu alan müstakil eserler.

2. Fiziksel kusurlara ilişkin tema ve tipolojilere muhtevasında özel başlıklar açan eserler.

3. Fiziksel kusur ve çirkinliğe dair mizahi tema ve tipolojilere muhtevasında bir şekilde yer veren eserler.

Bu başlıklar altında ele alacağımız eserler tanıtılırken, ilgili eserlerin daha ziyade çalışmamızı ilgilendiren yönüne vurguda bulunulacaktır.

1. Fiziksel Kusurlara Dair Tema ve Tipolojileri Konu Alan Müstakil Eserler

a) el-Bursân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûlân

'Amr b. Bahr el-Câhiz'in kaleme aldığı eser fiziksel anomalilere dair yazılan en eski tarihli eserlerden olmakla birlikte bu alanda telif edilmiş en kapsamlı müstakil eserlerin başında gelir. Câhiz'in bu eserini iki ana başlık altında ele aldığını görürüz. Öncelikle [كِتَابُ الْبُرْصَانِ] adını verdiği ilk bölümde Arap milletinin alaca hastalığıyla övünme geleneğinden bahseder. Sonrasında dönemine kadar yaşamış halife, kral, emir, kadı, fakih, hatip, süvari vb. devlet ricali veya toplum içinde icra ettiği meslekler ya da bir takım meziyetleriyle öne çıkmış meşhurlar içerisinde hem erkek hem de kadın alaca hastası şahsiyetlere yer vermiş, bir kısmına dair anekdotları da kaydetmiştir.

[كِتَابُ الْعُرْجَانِ] olarak adlandırdığı İkinci Bölümde ise Câhiz'in topallık ve topal tipolojisine dair bilgiler vererek yine çok sayıda meşhur topal şahsiyetin ismini zikrettiğini, onlara dair hikâyeler rivayet ettiğini görürüz. Bu bölüm içerisinde yer alan bap başlıkları altında ayrıca kambur, güvercin göğüs, kel, felçli, nefesi kokanlar gibi başka çeşitli fiziksel kusuru olan isimlere dair de birtakım tarihsel anlatılara yer vermiştir. Eserinin son kısmında ise müellifin yine ayrı başlıklar altında hem körlerin ileri gelenlerine hem de tek

gözü kör meşhur tarihsel şahsiyetlere ilişkin rivayetlere yer verdiği görülmektedir.

b) Nektü'l-himyân fî nüketi'l-'umyân

Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl es-Safedî'nin (öl.764/1363) tabakat türünde kaleme aldığı, muhtevasında Müslüman âmâların biyografilerine yer verdiği *Nektü'l-himyân fî nüketi'l-'umyân* adlı eseri bir fiziksel anomali olarak körlüğe ve kör karakterine dair bilinen en eski ve en meşhur çalışmadır. Safedî'nin bu eserini değerli kılan özelliklerin başında ciddi sayıda Müslüman âmânın biyografisine yer vermesi, keza [نَوَادِرُ الْعُمْيَانِ] bap başlığı altında körlere dair ilgi çekici mizahi rivayetleri topluca aktarması gelmektedir. Eserin girişini Mukaddime olarak adlandırdığı 10 bölüme ayıran Safedî burada [أَعْمَى] kelimesinin etimolojik açıdan değerlendirmesini yapmış, lügavi bazı kullanımlara ve kör (ya da körlük) anlamına gelen Arapça kelimelerin açıklamalarına yer vermiştir. Yine eserinin bu bölümünde Safedî, körlerle gözü gören kimselerin birbirlerine olan üstün yönleri, körlerin fıkhî açıdan bir takım yükümlülüklerden muaf tutulmaları, namazda imamete geçip geçemeyecekleri, hac yapmakla yükümlü olup olmayacakları, körleri diğerlerinden ayıran kimi vasıflar gibi pek çok meseleye dair değerlendirmeye yer vermiştir. Bahsi geçen 10 Mukaddime'den sonra "Mukaddimelerin Hâtimesi" şeklinde bir başlık açan Safedî, kendi dönemine kadar yaşamış halife, sultan, nedim, edip, âlim vb. çok sayıda devlet adamı ve ilim erbabı şahsiyetin biyografilerine yer vererek ilgili şahıslara dair anekdotik rivayetleri aktarmıştır. Eser, göz kusurlarından âmâlığı derinlemesine inceleyen ve ilgili hikâyeleri bolca aktaran kaynakların başında gelmektedir.

c) eş-Şu'ûr bi'l-'ûr

Belki de tarihte yaşamış tek gözlü mühim şahsiyetlere tahsis edilen yegâne müstakil biyografi çalışması Safedî'nin (öl. 764/1363) *eş-Şu'ûr bi'l-'ûr*'udur. Farklı sosyal kesimlerden tek gözünü kaybetmiş kimi şahsiyetlerin biyografilerinin alfabetik düzende tanıtıldığı eser, tek gözü görmeyen kimselere ilişkin şiir, nükte, şaka ve mizah materyali için birincil kaynak konumundadır. Eserini altı Mukaddime ve bir Hâtime'den terkip eden Safedî, her bir Mukaddime'de tek gözlülüğün farklı bir yönüne değinip bunlara dair rivayetleri aktarmıştır. Söz gelimi kitabının 5. Mukaddime'sini "Tek gözlülere dair rivayet olunan ata-

sözleri ve fıkralar hakkında" şeklinde adlandırırken 6. Mukaddime'sini "Tek gözlülere dair şiirlerde aktarılanlar hakkında" olarak isimlendirmiştir.

Safedî "Netice" ismini taşıyan ve kitabının temelini oluşturan son bölümde ise alfabetik sıraya göre tanıttığı şahsiyetlerle ilgili epeyce bir anekdotik rivayet aktarır. Ancak bu aktarımların büyük bir bölümü manzum ve lirik mahiyette olup çok azı nesir türündendir. Ayrıca belirtmek gerekir ki eserde tek gözlülere ilişkin mizahi rivayetlerin ana teması zorunlu olarak "tek gözlülük" anomalisi değildir. Yanı sıra bu rivayetler tek gözlü meşhur şahsiyetlerin muhtelif konulara dair sergilendiği nüktelerdir.

2. Fiziksel Kusurlara İlişkin Tema ve Tipolojilere Muhtevasında Özel Başlıklar Açan Eserler

a) el-Ma'ârif

İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin (öl.276/889) kaleme aldığı *el-Ma'ârif*'i daha ziyade tarih ve ensâb ağırlıklı bilgileri muhtevi ansiklopedik bir çalışmadır. 20 Bölüm halinde incelenebilecek eserde sırayla peygamberler tarihi, Peygamberimizin ve ashaptan meşhur kimselerin hayatı, halifeler tarihi, bazı fakihlerin hayatı vb. konular aktarılmaktadır.

İbn Kuteybe eserinde [الْمَكَافِيفُ] "Körler" başlığıyla müstakil bir bap açmış ve meşhur âmâ şahsiyetlere dair bibliyografik ve anekdotik malumatı buraya kaydetmiştir. Eserin çalışmamız bakımından önemi, kör tipolojisine dair anekdotik malzemeyi müstakil bir başlıkla derlemiş olmasından ileri gelir.

b) el-Muhabber

Körlere ilişkin müstakil bir bölümün yer aldığı önemli bir diğer kaynaksa ensâb âlimi, râvi ve edip Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. 'Amr el-Hâşimî (öl. 245/860) tarafından kaleme alınan *el-Muhabber* adlı teliftir. Bir nevi peygamberler ve halifeler tarihi olan eserde [أَشْرَافُ الْعُمْيَانِ] "Önemli Kör Şahsiyetler" bap başlığı altında İslam tarihinde önemli roller icra etmiş âmâ şahsiyetlerin isimleri fazla ayrıntı verilmeden kaydedilmiştir.

c) et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye

Abbasi devrinin ünlü edip, şair ve tarihçilerinden İbn Hamdûn el-Bağdâdî'ye (öl.562/1167) ait 10 ciltlik bu hacimli eser; filoloji, ahbâr ve tarihi verileri içeren kapsamlı bir antoloji çalışması niteliğinde olup, müellif bu eserinde herhangi bir konu ya da temaya dair verdiği giriş mahiyetindeki bilgilerin ardından bölüm sonunda ilgili mizahi materyali [نَوَادِرُ هٰذَا الْبَابِ] ya da [نَوَادِرُ مِنْ هٰذَا الْبَابِ] "Bu Bap'a Dair Anekdotlar" başlıkları altında sunmuştur.

Tezkire'nin özellikle mizahi anekdotlar bakımından hazine sayılabilecek IX. cildinin [فِي الْمُلَحِ وَالنَّوَادِرِ] "Hikâye ve Fıkralar Hakkında" başlığını taşıyan 48. Bâbında konu ve fasıllar oldukça detaylıdır. Müellif bu bap başlığı altında [نَوَادِرُ ذَوِي الْعَاهَاتِ وَالْأَدْوَاءِ] "Fiziksel Kusurlara, Sakatlıklara Dair" şeklinde bir alt başlık verir ki orada neredeyse her türden fiziksel kusura dair anekdotik malzemeyi serdeder. Mizah tarihi açısından başucu kitapları arasında sayılabilecek eserin neredeyse her cildinde çirkinlik olgusu ve çirkin karakterine ilişkin anekdotik fragmanlara tesadüf etmek mümkündür.

d) Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb

Âmâlara ilişkin anlatılara müstakil başlık altında yer veren bir diğer eser de Memlükler döneminin önde gelen ilim adamlarından edip ve tarihçi Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî'nin (öl.733/1333) *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*'idir. Nüveyrî 31 ciltten oluşan bu hacimli ansiklopedik telifinde [ذِكْرُ شَيْءٍ مِنْ نَوَادِرِ الْعُمْيَانِ] "Körlere Dair Komik Hikâyeler" başlığı altında âmâları konu alan edebi ve tarihi materyali kaydetmiştir. Keza Nüveyrî [ذِكْرُ شَيْءٍ مِنْ نَوَادِرِ أَبِي الْعَيْنَاءِ عَفَا اللّٰهُ عَنْهُ] "Ebü'l-'Aynâ Hakkında Komik Hikâyeler -Allah onu affetsin-" şeklinde bir başlık açarak âmâ şair, nedim ve nüktedan *Ebü'l-'Aynâ'ya* (öl. 283/896) dair rivayet olunan nükteleri de bu bölümde derlemiştir.

e) Muhâdarâtü'l-üdebâ

Çok yönlü ve üretken ilim adamı Râgıb el-İsfahânî (öl. 934/1008) tarafından kaleme

alınan eserin tam adı *Muhâdarâtü'l-üdebâ ve muhâverâtü'ş-şuarâ ve'l-büleğâ'*dır. Her biri [حَدٌّ] "Had" adını taşıyan 25 bölümden oluşan eser, geniş bir edebiyat ansiklopedisi mahiyetinde olup muhtevasında İslam tarihinin her döneminden şiir, kıssa, lügat ve filolojik malzemeye rastlanmaktadır. Bu tez çalışmasında başvurduğumuz kaynaklar içerisinde -alana dair müstakil çalışmalardan sonra- kendisinden en fazla yararlandığımız kaynak *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'dır. İsfahânî bu çalışmasının fiziksel anomalilere dair [فَمَا جَاءَ فِي خَلْقِ الْإِنْسَانِ] "İnsanın Fiziksel Yapısına Dair Aktarılanlar" bap başlığını taşıyan 17. Bölümünde, aşağıdaki dört alt başlıkta tatminkâr düzeyde kültürel, folklorik ve anekdotik malumat serdetmiştir:

Kısalık (Cücelik) Hakkında Nükteler	نَوَادِرُ فِـي الْقِصَـرِ
Âmâların Âmâlığına Dair Nükteler	نَوَادِرُ الْعُمْيَانِ فِـي عَمَاهُمْ
Zenci (Siyahi) Nükteleri	نَوَادِرُ السُّودَانِ
Dazlaklığa Dair Nükteler	نَوَادِرُ لِلصَّلَعِ

3. Fiziksel Kusur ve Çirkinliğe Dair Mizahi Tema ve Tipolojilere Muhtevasında Bir Şekilde Yer Veren Klasik Çalışmalar

a) 'Uyûnü'l-ahbâr

Ünlü ahbâr ravisi, tarihçi, dil ve edebiyat âlimi İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin (öl. 276/889) kültür hazinesi değerindeki '*Uyûnü'l-ahbâr*'ı, özünde bir tarih kaynağı olmasının yanı sıra, bol miktarda otantik hikâye de içermektedir. Üslubunun akıcılığı, ciddi konulardaki anlatımları yer yer fıkralarla keserek okuyucunun dikkatini kitapta tutmayı başaran ed-Dîneverî, edebiyat çevrelerince nesir sahasının ilk nesil üstatlarından biri olarak anılmıştır. Hususan kadim bedevi Arap kültürüne dair oldukça zengin anekdotik malzemenin yer aldığı *'Uyûnü'l-ahbâr*'ın muhtelif bölümlerinde âmâ, şaşı, şişman, kambur, topal, kel, nefesi kokanlar vb. pek çok tipolojiye dair fıkra malzemesinin kaydedildiğini söyleyebiliriz. *'Uyûnü'l-ahbâr*'ı çalışmamız açısından değerli kılan özelliklerinden biri de eserin dördüncü bölümünde çirkinliğe dair müstakil bir bap açılarak

burada çirkin tipolojisi ve çirkinlik olgusuna dair tedavül eden anekdotik malzemeye yer verilmesidir.

b) el-Ecvibetü'l-müskite

Mülhitlik iddiasıyla yargılanarak idam cezasına çarptırılan kâtip ve edip İbn Ebû 'Avn'ın (öl.322/934) *el-Ecvibetü'l-müskite*'si muhtemelen farklı mizahi tema ve tipolojilere dair malzemeyi derli toplu şekilde ele alan ilk sistemli kitaptır.[1] Müellifin İslam kültürünün yanı sıra İran-Hint kültürüne ve Yunan felsefesine de vâkıf olduğu, eserine, sözü edilen kültürlere ilişkin geniş birikimini başarıyla yansıtmasından anlaşılmaktadır. Daha çok hazırcevaplık teması etrafında kurgulanmış hikâyeleri kitabına derceden İbn Ebû 'Avn, Hezlî Cevaplar bölümünde fiziksel anomalilere, hususan görme kusurlarına dair azımsanamayacak sayıda bir anekdotik malzeme koymuştur. Hemen hepsi mizahi içerikli bu anekdotlarda âmâlara [أَعْمَى] ve tek gözünü kaybedenlere [أَعْوَرُ] ilişkin anlatılar yer almaktadır. Yanı sıra, sayıları çok fazla olmasa da farklı bap başlıkları altında kambur, kel vb. bazı fiziksel anomalilere ilişkin rivayetlere de rastlanabilmektedir. Eseri kapsamlı bir şekilde inceleyen bir doktora çalışması yakın zamanda gerçekleştirilmiştir.[2]

c) el-'İkdü'l-ferîd

Endülüs'ün yetiştirdiği büyük âlim ve şair İbn Abdürabbih'in (öl.328/940) *el-'İkdü'l-ferîd*'i siyaset, tarih, ahbâr, ahlak, edebiyat, nevâdir, hikemiyat, mizah, fıkra, musiki ve eğlence gibi çok çeşitli konular hakkında bilgiler aktaran son derece geniş bir kültür ansiklopedisi mahiyetinde antolojik bir eserdir.

Her bir bölümü farklı bir kıymetli taşla isimlendirilen eserin, 25 bölümünden özellikle 5. ve 6. Bölümler mizah kültürü açısından dikkat çekmektedir. Eser bilhassa çirkinliğe dair anekdotik anlatımlar bakımından zengin olup İbn Abdürabbih bu antolojide âmâlara, tek gözlülere, kamburlara, topallara, sırıklara, dazlaklara, ağzı pis kokanlara, çolaklara dair nadide anlatılar nakletmektedir.

---

1 Şener Şahin, *Klasik Arap Mizahının Kaynakları* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 25.

2 Muhammed Faruk Çakır, *Klasik Arap Edebiyatında Nükte Derleyiciliğinin İlk Sistematik Örneği: el-Ecvibetü'l-Müskite* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2023).

d) el-Besâir ve'z-zehâir

Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin tam adı (öl. 414/1023) *Besâirü'l-hükemâ ve zehâirü'l-kudemâ* olan 10 ciltlik bu çalışması din, edebiyat, filoloji, ahbâr, hatırat gibi farklı konulara yer veren son derece zengin edebi materyalden oluşan antolojik mahiyette bir eserdir. Yakın zamanlarda, eserin mizahi tipoloji ve temalar açısından genişçe incelendiği -biri tez diğeri makale- iki akademik çalışma yapılmıştır.[3] Müellif belirli bir tertibe göre tasnif edilmemiş eserinin farklı bap başlıkları altında; çirkin, kör, tek gözlü, şaşı, kambur, topal, kel, köse, nefesi nahoş kokan kimseler ve bunlarla ilintili konulara dair hiç de azımsanmayacak oranda mizahi rivayetler aktarmıştır.

e) Cem'u'l-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir

Zengin şahsi kütüphanesi sayesinde Arap dili ve edebiyatı ile ahbâr sahasında geniş bir bilgi birikimine sahip olan Kayrevanlı edip ve şair Ebû İshak el-Husrî (öl.413/1022) şiirden çok nesir alanındaki başarılarıyla temayüz etmiş nadide bir otodidakttır. Eserinin Giriş bölümünde mizah felsefesine dair bazı hususlara temas eden Husrî, burada hicvin ve hezlin insan hayatındaki önemi, mizah yaparak elde edilen bazı avantajlar, nükte yaparken mizahçının dikkat etmesi gereken hususlar vb. meseleleri tartışmıştır.

Tipik bir mizah antolojisi görünümündeki *Cem'u'l-cevâhir*, konuları sistematik şekilde ele almadığından düzgün bir plandan yoksundur. Bununla birlikte kitabın her yerine dağılmış vaziyette çirkin, tek göz, şaşı, kör, kambur, kel, zenci, hadım vb. pek çok mizahi figürden söz edilebilir.

f) el-Egânî

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (öl. 356/967) Arap musikisinin tarihi gelişimi hakkında teferruatlı bilgilere yer verdiği eser, bizzat müellifinin ifadesiyle daha ziyade okuyucuyu eğlendirme amacına matuf kaleme alınmıştır. Eserde Emevî ve Abbâsî dönemlerinde hayat

[3] Tuncay Tan, *Bir Mizah Kaynağı Olarak Ebû Hayyân Tevhîdî'nin Besâirü'l-Hükemâ ve Zehâiru'l-Kudemâ (El-Besâir ve'z-Zehâir) Adlı Eseri* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2022); Tuncay Tan - Hüseyin Günday, "Ebû Hayyân Tevhîdî'nin el-Besâir ve'z-Zehâir Adlı Eserinde Mizahî Karakter Çeşitliliği", *Kilitbahir* 16 (Mart 2020).

sürmüş şarkıcı ve bestekârlarla bunlara ait şarkı ve besteler hakkında genişçe bilgiler bulunmaktadır. Tarihi bir kaynak olması bakımından zayıf bulunan eserde daha ziyade içki ve musiki meclislerinde, işret ortamlarında cereyan eden ciddi ya da mizahi hadiseler birer tarihsel anekdot olarak aktarılmaktadır. Söz konusu hadiselerde cariye, gulâm, saki, sarhoş, nedim vb. tipler pek çok hikâyenin ana karakterini oluşturur. Eserin çalışmamız açısından değeri ise çirkin, topal, âmâ, köse vb. karakterlere ilişkin bolca mizahi fragmana yer vermesinin yanı sıra, özellikle ağız ve nefes kokması temalarına dair özgün anekdotik rivayetler aktarmasından ileri gelir.

g) Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât

Abbâsîlerin önemli devlet ricalinden vezir ve edip Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyin el-Âbî'nin (422/1030) *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*'ı geniş bir kültür ansiklopedisi niteliği taşımaktadır. Konu bakımından oldukça zengin eserinde Âbî üslup olarak yarı şaka yarı ciddi bir tarzı (el-cidd bi'l-hezl) benimsemiş; ayet, hadis ve sahabe sözlerinin yer aldığı ilk bölüm hariç diğer tüm bölümlere geniş yelpazedeki mizah malzemesini çeşitli başlıklar altında serpiştirmiştir. el-Âbî'nin eserinin tezimiz açısından önemi, başta çirkinlik ve çirkinler olmak üzere, fiziksel kusurlara ilişkin temalara en geniş şekilde yer veren eserlerin başında gelmesidir.

h) Rebî'u'l-ebrâr ve nusûsü'l-ahbâr

ez-Zemahşerî (öl.538/1144) Mukaddimesinde *Rebî'u'l-ebrâr*'ı, *Keşşâf* gibi ağır ve son derece derin belagat konularına yer veren kitabını okuyarak usanan ilim taliplerini rahatlatma gayesiyle telif ettiğini belirtmektedir. Müellif keyifle okunabilecek bir edebiyat klasiği niteliğindeki kitabının belirli başlıklarını doğrudan mizahi karakter ya da temalara tahsis etmek yerine, ilgili malzemeyi genel konu başlıkları altında zikretmeyi tercih etmiştir. Bu durum çirkinlik ve fiziksel kusurlara dair anekdotik rivayetler için de geçerlidir. Zemahşerî *Rebî'ul-ebrâr*'ında çirkin, şaşı, kambur, topal, tüysüz, siyahi, bed nefesli, hadım vb. tipolojilere dair üdeba meclislerinde meclislerinde aktarılan hikâyeleri muhtelif konu başlıkları altında derlemiştir.

ı) Hadâiku'l-ezâhir fî müstahseni'l-ecvibe ve'l-mudhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir

Endülüslü şair, edip ve devlet adamı İbn 'Âsım'ın (öl. 829/1426), kısaca *Hadâiku'l-ezâhir* olarak bilinen eseri, geç dönem müstakil mizah koleksiyonları içerisinde mizahi karakter ve tema çeşitliliği bakımından en zenginlerinden biridir. Müellif tarafından "Hadîka" adıyla altı bölüme taksim edilen eser ilk bakışta sistematik bir çalışma görüntüsü verse de belirli bir başlığa ait malzemeye kitabın diğer bölümlerinde de rastlanması eserin plan açısından nispeten zayıf olduğunu düşündürtmektedir.

Diğer taraftan belirtmek gerekir ki *Hadâiku'l-ezâhir*'in hikemiyat ve tavsiyeleri muhtevi Dördüncü Hadîka'sı ile emsâle dair Beşinci Hadîka'sında anekdotik rivayetlere yer verilmemiş olup, bunun dışında kalan diğer dört Hadîka'da ise yoğun bir mizah anlatımına tesadüf edilir. *Hadâiku'l-ezâhir*'in tezimiz açısından değerini ortaya koymak içinse, yine esere dair yaptığımız Yüksek Lisans çalışmasında yer alan bir bilgiyi aktarmak yerinde olacaktır:

> *Hadâiku'l-ezâhir*'de zikri geçen mizah karakterlerinin başlıcaları şunlardır: Zekiler ve dâhiler, ahmaklar, çirkinler, körler, şaşılar, tek gözlüler, zenciler, topallar, sarhoşlar, cariyeler, hadımlar, hırsızlar, cimriler, oburlar, tufeyliler, tamahkârlar, hacamatçılar, doktorlar, öğretmenler, dilenciler, muhannesler, mecnunlar, akıllı deliler, sakiller, ödlekler, dalgınlar, unutkanlar, fakihler, palavracı hocalar, sözde zahitler, bedeviler, sahte peygamberler, yalancılar vs.[4]

i) el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf

Mısırlı edip ve şair el-İbşîhî'nin (öl. 854/1450) antoloji türünde kaleme aldığı eseri *el-Müstetraf fî külli fennin müstezraf,* geç dönem Arap mizah kaynaklarının meşhurlarındandır. II. Mahmud'un emriyle erken bir dönemde (1834-1837) Esad Efendi tarafından *Mahmûdü'l-eser fî tercemeti'l-Mestezrefi'l-müste'ser* adıyla Türkçe'ye çevrilen derleme çok sayıda klasik eserden istifade edilerek telif edilmiş önemli bir kaynak çalışmadır. Okuyucunun kolay anlayabileceği bir dile sahip olan *el-Müstetraf*'ın özellikle

فِي الْمُزَاحِ وَالنَّهْيِ عَنْهُ وَمَا جَاءَ فِي التَّرْخِيصِ فِيهِ وَالْبَسْطِ وَالتَّنَعُّمِ

[4] Şükrü Dinçer, *Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn'Âsım el-Endelüsî'nin Hadâiku'l-Ezâhir Adlı Eseri*. (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022).

Mizaha, ondan sakındırmaya ve bu hususstaki ruhsata, mizahla rahatlayıp keyif almaya dair[5]

başlığını taşıyan 76. Babı'nda, İbşîhî, mizahi müktesebatı farklı fasıllar hâlinde sistematik biçimde aktarmaya çalışmıştır. Bu fasılların muhtevasında ise çirkinlik temasına ilişkin anekdotlara, kör, tek göz, kambur, topal, kötürüm, nefesi kokan vb. karakterlere ait mizahi hikâyelere cömertçe yer vermiştir.

Kısaca tanıtılan bu eserlerin yanı sıra başta mizah derlemeleri olmak üzere ansiklopedik türde kaleme alınmış telifler, tabakat, emsâl kitapları, divanlar vb. pek çok klasik eserde çalışmamız kapsamına giren tema ve karakterlere dair zengin bir nükte malzemesi kayıtlara geçirilmiştir.

[5] Ebü'l-Feth el-İbşîhî, *el-Müstetraf fi külli fennin müstezraf* (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1998), 469-471.

BİRİNCİ BÖLÜM

YÜZ ÇİRKİNLİĞİ

Sözlükte "*göze veya kulağa hoş gelmeyen, güzel karşıtı ya da hoş olmayan, yakışık almayan davranış veya söz*" olarak tanımlanan çirkinlik[6], farklı milletlerin kültür ve edebiyatlarında da buna yakın şekilde algılanmaktadır. Çirkinliğin kadim Yunan'dan beri iyilik ve güzelliğin mutlak karşıtı olarak anlamlandırıldığını belirten Umberto Eco, Platon'un *Devlet* adlı eserinde çirkinliği, ruhta var olan iyiliğin tersine bir durum olarak değerlendirdiğini, keza gençlere çirkin betimlemeler yapmamaları hususunda tavsiyelerde bulunduğunu zikreder.[7]

Çirkinlik, klasik Türk şiirinde de güzelliğin ve iyiliğin zıttı olarak kabul görmüştür. Klasik şiirin karakteristiğine uygun biçimde -güzelliği ifade edenler kadar olmasa da- çirkinliği anlatmak için kalıplaşmış ifadelerden yararlanılmıştır. Çirkinliğin güzelliğin zıttı olarak klasik Türk şiirinde somut biçimde tasvir edildiğini bunun yanı sıra mecazlı, istiareli kullanımlarla soyut bir anlam da kazanabildiğini görmek mümkündür.[8]

Sanat ve edebiyat ürünlerinde pek çok zaman güzelle birlikte ele alınan çirkin hakkında Rosenkranz da "*güzeli anlatan sanatçılar çirkin olandan kaçamadığı gibi, gülünç olanı üreten sanatçı da aynı şekilde çirkinden hiçbir şekilde uzak duramaz*." ifadelerine yer verir.[9]

Arap Cahiliyesinde ağırlıklı olarak kan bağına, fiziksel özelliklere ve maddi ölçütlere göre kıymet kazanan insan, vahyin nüzulünden sonra yaratılmışların en değerlisi (eşref-i mahlûkat) statüsünde görülmüş, insan olarak kıymetinin de iman, amel ve ahlak ilkelerine bağlılığı oranında artacağı ifade edilmiştir (Tin:4) – (Hucurât:13). Kur'an-ı Kerim'de nifak ehlinin karakteristik özelliklerinden bahsedilirken zahiren güzel ve cazibedar oldukları halde ahlakça insanların en süflileri mertebesinde olduklarına dikkat çe-

---

6 *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 1998), 490.

7 Umberto Eco. *Çirkinliğin Tarihi*. Çev. Anaca Uysal Ergün vd. (İstanbul: Doğan Yay. 2009), 30.

8 Kürşat Şamil Şahin. "Klasik Türk Şiirinde Çirkin ve Çirkinlik". *Ulakbilge* 51 (Ağustos 2020): 869–883.

9 Karl Rosenkranz, *Çirkinin Estetiği*, Çev. Mustafa Özdemir (İstanbul: Muhayyel Yay. 2018), 20-21.

kilmiştir[10] (Münafikûn:4). Oldukça meşhur bir hadiste ise, Allah'ın kullarını sûretlerine (dış kalıplarına) göre değil sîretlerine (iç dünyalarındaki hislere) göre değerlendireceği; dolayısıyla da kulun, özündeki güzelliğe ve onun edim ve söylemlere yansımasına göre değer kazanacağı vurgulanmıştır.[11]

Diğer taraftan Arap kültüründe, muhtemelen İslam dininin yaratılışa ilişkin kimi ilkeleri doğrultusunda, çirkinliği görecelilik bağlamında yok sayan bazı bakış açılarının geliştirildiğini de söyleyebiliriz. Buna göre esasen varlık âleminde bir çirkinlikten söz edilemez; çok güzel, daha güzel, güzel, nispeten az güzel gibi bir derecelenmeden söz edilebilir. Bu bakış açısınca yeryüzünde "çirkin" insan yoktur; her çehrenin, güzellikte bir üst ya da alt kategorisi vardır.[12]

Klasik Arap edebiyatında çirkinlik bağlamında ele alınan önemli konulardan biri de çirkinin güzelleştirilmesi güzelin çirkinleştirilmesidir (tahsînü'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen, el-mehâsin ve'l-mesâvi'). Câhiz (öl. 255/869) özellikle *er-Resâil* ve *el-Bursân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûlân* adlı eserlerinde siyahilerin beyazlardan üstün görülmelerine, âmâların, şaşıların, alaca hastalarının sağlıklı insanlara üstün tutulmalarına dair pek çok örnek zikretmiştir. Diğer taraftan es-Se'âlibî (öl. 429/1038) *Tahsînü'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen* adlı eserini tamamen bu konuya hasretmiştir. Çirkinin güzelleştirilmesi güzelin çirkinleştirilmesi Batıda da ele alınan konulardan biri olmuştur.[13]

Klasik Arap kaynaklarında yüz bölgesine ilişkin çirkinlik temasıyla ilgili anekdotik rivayetlerin diğer fiziksel kusurlara oranla daha ziyade olduğu görülür. Tezin bu bölümünde sadece yüz çirkinliği temasına odaklanılmış ilgili edebi ve mizahi materyal bu doğrultuda tahlile tabi tutulmuştur. Ancak bunun öncesinde, Arap dilinde yüz çirkinliğini ifade etmek üzere kullanılan kavramların çeşitliliği hakkında fikir vermesi bakımın-

---

[10] Ayetin tam meali şöyledir: Onlara şöyle bir baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir (böyle güvendeymiş gibi görünürler). Her gürültüyü kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan korun! Allah kahretsin onları! Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar!

[11] İlgili anlamlara işaret eden hadisler için bkz. Müslim b. Haccâc b. Müslim, *Sahîhü'l-Müslim*, thk. Ahmed b. Refet b. Osman - Muhammed İzzed b. Osman Ebû Nimetullah Muhammed Şükrî (İstanbul: Matbaa-i âmire, 1916); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaûtî-Adil Mürşid vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001).

[12] Râgıb el-İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ* (Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999), 1/341; Rizkullah b. Yusuf Şeyho, *Mecâni'l-edeb fî hadâikı'l-Arab* (Beyrut: Matbaatu'l-Âbâi'l-Yesû'iyyîn, 1913), 1/16.

[13] Geert Jan Van Gelder. çev. Ömer Kara. "Çirkini Güzelleştirme ve Güzeli Çirkinleştirme: Klasik Arap Literatüründe Paradoks". *Usul İslam Araştırmaları* 9/9 (Haziran 2008).

dan -bir kısmı popüler bir kısmı nadir- bu sıfat terkiplerini topluca listelemek yararlı olacaktır.

YÜZ ÇİRKİNLİĞİNİ TANIMLAYAN ARAPÇA TERİMLER

قَبِيحُ الْوَجْهِ/الْمَنْظَرِ/الصُّورَةِ/الْهَيْئَةِ/الشَّكْلِ/الْمَلامِحِ/الْمُحَيَّا/الْخِلْقَةِ
دَمِيمُ الْوَجْهِ/الْمَنْظَرِ/الصُّورَةِ/الْهَيْئَةِ/الشَّكْلِ/الْمَلامِحِ/الْخَلْقِ/الْخِلْقَةِ
كَرِيهُ الْوَجْهِ/الطَّلْعَةِ/الشَّخْصِ/الْمُتَوَسَّمِ/الصُّورَةِ/الشَّكْلِ/الْمُحَيَّا/الْمَنْظَرِ
مُشَوَّهُ الْوَجْهِ/الْخَلْقِ/الْخِلْقَةِ/الْبِنْيَةِ /الشَّكْلِ/ الصُّورَةِ
شَنِيعُ الْمَنْظَرِ/الْهَيْئَةِ/الظَّاهِرِ/الْمِرْآةِ
بَشِعُ الْمَنْظَرِ/الطَّلْعَةِ /الْهَيْئَةِ/الْخِلْقَةِ
شَتِيمُ الْوَجْهِ/الْمُحَيَّا/الْمَنْظَرِ
جَهْمُ الْوَجْهِ/الْمُحَيَّا/الصُّورَةِ
سَمْجُ الْوَجْهِ/الْمَنْظَرِ/الشَّكْلِ
مُتَخَاذِلُ الْخَلْقِ/الأَعْضَاءِ
أَشْوَهُ الْوَجْهِ/الْخِلْقَةِ
مُتَفَاوِتُ الْخَلْقِ
سَـيِّءُ الْمَنْظَرِ
فَظِيعُ الْمَنْظَرِ
مُنْكَرُ الطَّلْعَةِ
جَافِـي الْخِلْقَةِ
مَمْسُوخُ الْقِوَامِ
مَسِيخٌ

Aralarında birtakım nüanslar bulunmakla birlikte yüz çirkinliğini ifade etmek üzere yukarıda verilen Arapça kavramlar Türkçe'ye şu gibi karşılıklarla çevrilebilir: Çirkin, suratsız, meymenetsiz suratlı, korkunç suratlı, tipsiz, tipi kayık, tipten yana nasibi olmayan, itici, uğursuz, ukubet, gudubet, eciş bücüş, iğrenç, biçimsiz, çarpık, uğursuz, şekilsiz berbat, bed, kaba, nahoş.

A. ETKİLİ BİR TAŞLAMA ENSTRÜMANI OLARAK "ÇİRKİNLİK"

Kişilerin fiziksel kusurlarıyla alay etme, insanları hoşlanmayacakları lakaplarla anma ya da çirkinlikleri dolayısıyla eleştiri konusu yapma İslam'da hoş karşılanmamış, hatta bunları yasaklayıcı bazı hükümler getirilmiştir (Hucurât:11).[14] Buna rağmen her toplumda olduğu gibi klasik dönem Arap İslam toplumunda bütün bu durumlar hiç de azımsanmayacak oranda alay ve hicvin konusu olmuştur. Klasik *edeb* kaynaklarındaki anekdotlardan anladığımıza göre Araplar, fiziksel çirkinlikle bağlantılı hemen her hususu, mahir oldukları mübalağa sanatına başvurmak suretiyle ağır taşlamalarına konu etmişlerdir. Çirkin görünümlü tiplere yöneltilen eleştiriler, bazen sıradan insanlar tarafından usturuplu bir şekilde ifade edilirken zaman zaman da hiciv sahasında ustalaşmış edip ve nüktedanların dilinde beliğ bir üslup içerisinde yöneltilen muazzam bir silaha dönüşmüştür.

Bu bağlamda muhatap çirkinlikle itham edilirken, İslam inancında maddi ve manevi tüm çirkinliklerin hapsedildiği mekân olan "Cehennem" üzerinden yapılan teşbihler kayda değerdir. Mesela muhannesin biri, tipten yana nasibi olmayan bir adamı *"Suratın adeta Cehennem'den bir numune!"* sözüyle aşağılamaktadır.![15]

[14] İlgili ayet mealen şöyledir: Ey müminler! Bir topluluk diğer topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir. Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir.

[15] Ebû Hayyân et-Tevhîdî el-Endelüsî, *el-Basâir ve-zehâir*, thk. Dr. Vedat el-Kâdî (Beyrut: Dâru Sâdır, 1988), 4/44.

Bir başka muhannes ise hac sırasında Kâbe-i Muazzama'da gözyaşları içerisinde tövbe istiğfar eden bir çirkin görünce takılmadan edemez: "*(Boşuna af dileyip durma) dostum, bu suratla sen ancak Cehennem ahalisine yoldaş olursun!*"[16]

Çirkin eleştirisine yer veren anekdotlardaki hicvin düzeyi yergide bulunanın ya da yerilenin durumuna göre farklılık arz etse de bilhassa çirkin bir şahsın muhatabından güzel ifadeler duymayı beklediği sırada ağır tonda bir taşlamaya maruz kalması kendi açısından vahim bir durum doğurmaktadır. Aşağıdaki anekdot buna güzel bir örnektir:

> Suratında meymenet olmayan bir adam, şehirli bir dostunun sakalında fark ettiği nahoş bir şeyi silivermiş ama arkadaşı teşekkür dahi etmemiş. Çirkin adam "*Seni bir pislikten kurtardım ama ağzından bir dua nasip olmayacak herhalde*" deyince, beriki karşılık vermiş: "*Aslında 'Cenab-ı Hak da senin yüzündeki bir çirkinliği alsın' diye dua edecektim ama -ne yalan söyleyeyim- suratından hiç eser kalmayacak diye korktum!*"[17]

1. Çirkin Tabiatlı Kişilere Hakaret Üslupları

Çirkin görünümlü insanların, bu vasıfları sebebiyle maruz kaldıkları hakaretler bazen hafif dokundurmalar bazen de ölçüsüz aşağılamalar şeklinde olabilmektedir.[18] Kaynaklarda daha ziyade sivri dilli bir heccav olarak karşımıza çıkan Abbasi devri nüktedanlarından Ebü'l-'Aynâ'nın, (öl. 283/896) görme yetisini kaybetmeden önce yaşadığı aşağıdaki hadise nispeten hafif tonda sergilenmiş bir çirkin taşlamasıdır. Esasen bu anekdot, kişinin her bakımdan kendisinden alt seviyedeki insanlara ibret ve şükür nazarıyla bakması gerektiğini öğütleyen bir bilgelik dersi olarak da okunabilir:

> Ebü'l-'Aynâ tipi kayık bir adamın suratına bakıp şöyle demiş: "*Herhalde bu adamcağız, insanlara, Cenab-ı Hakk'ın bahşettiği güzellik nimetini hatırlatmak üzere halk edilmiş*."[19]

---

[16] Ebü'l-Me'âlî Bahâüddîn Kâfi'l-küfât Muhammed b. el-Hasen İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, nşr. İhsân Abbâs - Bekr Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1996), 9/422; Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyin el-Âbî, *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât,* thk. Hâlid Abdülğanî Mahfûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004), 5/190; Muhammed b. Kasım İbn Hatîb, *Ravzü'l-ahyâru'l-müntehabi min rebîu'l-ebrâr* (Halep: Dâru'l-Kalemi'l-'Arabi, 2002), 327; Cârullah ez-Zemahşerî, *Tesliyetü'd-darîr,* Abdüsselam el-Hemmâlî Suûd (Beyrut: ed-Dâru'l-Melikiyye, 2017), 32.

[17] Cârullah ez-Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr ve nusûsü'l-ahyâr* (Beyrut: Müessesetü'l- 'Alemî, 2006), 2/199.

[18] Hüseyin Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 58.

[19] Âbî, *Nesrü'd-dür,* 3/138.

Her ne kadar İslam dini, insanların, fiziksel kusurları sebebiyle alaya alınmaması gerektiği yönünde özel bir hassasiyet göstermişse de klasik rivayet mahsullerine bakıldığında bu durumun Müslüman toplumlarda kimi zaman dikkate alınmadığı söylenebilir. Başta nüktedan şahsiyetler olmak üzere toplumun pek çok kesiminden insanın, alay ve taşlamalarını çirkinlere yönelttiği görülmektedir. Bu türden eleştirilerin insanların değer verdiği önder şahsiyetler tarafından yapılması ya da huzurlarında yapılan böyle bir şakaya göz yummaları ayrıca kayda değer bir durumdur. Ünlü tamahkar nüktedan Eş'ab (öl. 154/771) tarafından Hz. Hüseyin'in huzurunda yapılan ağır bir şakaya, Peygamber torununun müsamahayla yaklaştığı aşağıdaki anekdot bunun güzel bir örneğidir:

> Medâinî anlatıyor: Bir gün Hz. Hüseyin'in yanına giren Eş'ab, içeride eciş bücüş suratlı bir bedeviye rastlar. Fesüphanallah çekerek Hz. Hüseyin'e "*Hazret, izin ver şuracıkta, şu hilkat garibesinin suratına edivereyim!*" der, o da müsaade eder. Bunu duyan bedevi sadağından bir ok çıkarıp yayına yerleştirir, sonra da Eş'ab'a doğrultarak "*Sıkıysa yap*" der "*Ama bilesin: Bu, kıçının göreceği son defi hâcetin olacaktır!*" Bunun üzerine Eş'ab, Hz. Hüseyin'e dönerek "*Affınızı diliyorum Efendim*" der "*galiba ben kabız oldum!*"[20]

Yukarıda aktarılan örnekler çirkin eleştirisinde kullanılan dildeki ton farklılıklarına işaret etmektedir. Bir anekdotta ise dozu son seviyeye ulaşan taşlamanın, hakaret boyutlarını da aşarak bir sövgü halini aldığına tanık olmaktayız:

> Çirkin suratlı ve nesebi bozuk bir adam Cemmâz'a misafir olmuş, onun yanında kendi evinin meziyetlerini bir bir sayıp dökerek böbürlenmeye başlamış. Cemmâz bu densiz dostuna "*Kessen iyi olur, zira suratsızlığın ve nesepsizliğin yüzünden sana küfür bile edemiyorum!*" deyince, adam işi arsızlığa vurup konuşmasını sürdürmeye kalkışmış. Bunun üzerine Cemmâz şu beyitleri okumuş:
>
> لَوْ كُنْتَ ذَا عِرْضٍ هَجَوْنَاكَا أَوْ حَسَنَ الْوَجْهِ لَنِكْنَاكَا
> جَمَعْتَ مَعَ قُبْحِكَ لُؤْمًا فَلِلْ قُبْحِ أَوِ اللُّؤْمِ تَرَكْنَاكَا
>
> Ehli namus olaydın hicvimizi hak ederdin, ya da tipten yana nasibin olaydı seni zevkle becerirdik. Lakin sen iki kötüye birden sahipsin, o yüzden ya çirkinliğin ya da şerefsizliğin sayesinde paçayı yırtıyorsun![21]

[20] Şihâbüddîn en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâikı'l-Kavmiyye, 2002), 4/ 29; Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir,* 3/80; Âbî, *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât,* 5/215.

[21] İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1984), 4/144.

2. Çirkin Eleştirisinde "Kutsal" Referansların Kullanımı

Klasik Arap mizahında, Kur'an ayetlerinden birini ya da bir bölümünü gerek nesir içerisinde zikrederek gerekse bir şiir parçasına dercederek nükte yapma, sıkça başvurulan mizah yöntemlerinden biri olmuştur. Başta Ebü'l-'Aynâ, Cemmâz ve Müzebbid gibi isimler olmak üzere, Kur'an metnine vukufiyeti olan birçok nüktedan kutsal metne ait pasajlara başvurmak suretiyle özel bir mizah tarzı benimsemiş, hatta bu sahada muazzam bir ustalık sergilemiştir. Son yıllarda ülkemizde Kur'an ayetlerine başvurmak suretiyle nükte üretimi sahasında analitik ve derleme mahiyetinde birkaç akademik ve popüler çalışma yapıldığını görmekteyiz.[22]

Arap e*deb* kaynaklarında pek çok anekdotta mizaha vesile kılınan Kur'an ayetlerinin, etki gücünün yüksekliğinden dolayı çirkin tipolojisinin eleştirisinde de kullanıldığını görmekteyiz. Bu eleştiriler yapılırken kimi zaman bir Kur'an ayetinin küçük bir parçasının kimi zaman da tümünün zikredildiği dikkat çekmektedir. Bazı örneklerde ise ilgili Kur'an ayetinden bir iki kelime verilip çirkin eleştirisinin dolaylı bir yolla yapıldığı da olmaktadır. Mesela detaya inen çirkin tasvirlerindeki başarılarıyla tanınan bedevi tabakasından bir şahıs, suratında meymenet olmayan öz evladına takılırken bir ayetten ilhamla şu espriyi yapmaktadır: "*Vallahi yavrum, bu suratla sen Kur'an ayetindeki* "*Çocuklar dünya hayatının süsüdür*" (Kehf:46) *ifadesini tekzip ediyorsun!*"[23]

Mizahi ürünlerin bir bölümünde ise Kur'an ayetlerinin nüktedanlar arasında karşılıklı bir atışma aracı olarak kullanıldığına da tanık olmaktayız. Aşağıdaki hikâyede iki nüktedandan biri muhatabını Kur'an metni üzerinden çirkinlikle suçlarken, diğeri aynı usulle muhatabının farklı bir yönünü taşlamaya konu etmektedir:

> Bir gün Hâlid b. Safvân, çirkinliğiyle meşhur hiciv şairi Ferezdak'a "*Ey* '*Hatunların, gördüklerinde tazimde bulunup -yakışıklılığı sebebiyle- ellerini doğramayacakları gudubet abidesi Ebû Firâs*' *hoş geldin*" diyerek onu selamlar.

---

[22] Bu alanda, Şener ŞAHİN - Hasan TAŞDELEN tarafından kaleme alınan *Kur'an'la Nükte,* yine Hasan TAŞDELEN'e ait *Kur'an'la Gülmek, Kur'an'la Ağlamak adlı* iki farklı eser ve Muhammed Efil tarafından hazırlanmış *Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma* başlıklı basılmamış bir doktora tezi bulunmaktadır.

[23] İbşîhî, *el-Müstetraf,* 261; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr,* 4/260; İbn Hatîb, *Ravzü'l-ahyâr,* 433. Bedevi burada Kehf Sûresi'nin 46. ayetindeki

﴿اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾

Servet ve oğullar dünya hayatının süsü zinetidir.

ibaresine zarif bir gönderme yapmaktadır.

> Ferezdak'ın selamı alışı benzer bir üslupta olur: Ey "*Kızının Hz. Şuayb'a 'Babacığım onu ücretle tut. Zira yanında çalıştıracağın güçlü ve güvenilir en hayırlı kimse o' demeyeceği tipten yana nasipsiz Ebû Safvân, hoş bulduk!*"[24]

Ayetlerle yapılan "çirkin" eleştirilerindeki espriyi anlayabilmek, asgari düzeyde bir Kur'an kültürüne sahip olmayı gerektirmektedir. Hz. Musa İsrailoğullarından Allah'ın buyruğu olarak bir inek kurban etmelerini istemiş, emri yerine getirme konusunda tereddüt yaşayan İsrailoğulları ise ineğin hangi vasıflara sahip olması gerektiğini Allah'a sorması konusunda Hz. Musa'ya defalarca müracaatta bulunmuşlardır. Kesilmesi emredilen kurbanın ayetlerle açıklanan birçok özelliği arasında sarı, parlak, bakıldığında insanların içini açan güzellikte oluşu yer almaktadır (Bakara: 69). Aşağıya aldığımız anekdotta Endülüslü hanım edip ve şairlerden Nezhûn (öl. ?), hemşehrisi İbn Kuzman'ın (öl. 555/1160) çirkinliğini Bakara sûresinin ilgili ayetine telmihte bulunarak şöyle dillendirmektedir:

> Endülüslü edip Nezhûn, çirkinliğiyle maruf zecel şairi İbn Kuzman'ı, o dönem Gırnata'da fakihlerin alamet-i farikası olarak başlarına taktıkları parlak sarı renkteki bir imameyle görünce kendini tutamamış: "*İsrailoğullarının ineğine dönmüşsün! Bir farkla ki, sen, bakanların göz zevkini okşamıyorsun!*"
>
> İbn Kuzman karşılık vermiş: "*Göz zevkini okşamasam da kulakların pasını siliyorum ya, şıllık! Dünyada sadece göz zevki mi var?!*"[25]

3. Hiciv Ustası Bedevinin Eleştiri Oklarıyla Yüzleşen Çirkinler

Bedeviler genel olarak tarihi, sosyolojik ve edebi yönüyle özelde ise mizah edebiyatındaki yeri bakımından ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gereken imtiyazlı bir zümre olarak karşımızda durmaktadır. Arapça gramer kurallarının oluşum döneminde meşhur dilciler tarafından sahraya yolculuklar yapılmış, bedevilerin yaşamlarına uzun süreler tanıklık edilerek kullandıkları saf dil gramer kurallarının tespitinde şahit olarak kayda geçirilmiştir. Asmaî (öl. 216/831) gibi çölde uzun müddet kalan dilciler bedeviler ara-

[24] İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd,* 6/130; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/ 307; Yusuf sûresindeki kıssaya göre Züleyha Hz. Yusuf'a âşık olduğu için kendisini kınayan şehrin ileri gelen kadınlarına ziyafet hazırlamış ve ona içeriye girmesini emretmiştir. Hz. Yusuf'u karşılarında gören kadınlar güzelliğinden adeta büyülenmiş, farkında olmadan ellerini kesmişlerdir. Anekdotta Halid b. Safvân Yusuf sûresi 31. ayetin bir bölümünü hatırlatarak kadınların Ferezdak'daki çirkinlik sebebiyle kendisi için tazimde bulunup ellerini kesmeyeceklerini ifade etmiş olmaktadır. Ferezdak ise bir başka Kur'an ayetine (Kasas:26) gönderme yaparak hazır cevaplılıktaki ustalığını sergilemiş, Halid b. Safvân'ı güvenilmez ve hayırsız bir insan olduğu konusunda hicvederek müşâkele yoluyla intikam almıştır. İlgili kıssada, hayvanlarının sulanmasında kendilerine yardımcı olan Hz. Musa'nın ücretle tutulması hususunda, kızlarından biri, babaları Hz. Şuayb'a ricacı olmaktadır.

[25] Şihâbüddîn Ahmed el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1997), 4/296.

sında tedavül eden lügat malzemesini toplamakla kalmamış, aynı zamanda bedevi bedevi karakterinin, kültürünün ve göçebe yaşam tarzının bir nevi aynası niteliğindeki anekdotik malzemeyi de derleyerek yazılı edebiyata kazandırmıştır.

Daha sonraları bedevilerin bir bölümü çeşitli nedenlerle şehir yaşamının hâkim olduğu beldelere seyahat etmiş ve kalan ömürlerini buralarda sürdürmüştür. Doğal olarak kent hayatının inceliklerine yeterince vâkıf olmayan bu kesim, zaman zaman adeta birer mizansen izlenimi uyandıran mizahi durum ve diyalogları tecrübe etmişlerdir. Gerek bu hadiselerin tanığı gerekse de muhatabı durumundaki kişiler, ilgili durumları derleyip kayda geçirmekten geri kalmamıştır.

Bütün bu anlatılar içerisinde bedevinin ön plana çıkan özelliklerinden birinin hiciv olduğu söylenebilir. Çöldeki sade yaşam biçiminin kendisine verdiği tabii bir selika ile ortam ve durum tasvirlerini çok iyi yapabilen bedevinin, tanık olduğu çirkinleri resmetme konusunda olağanüstü bir başarı gösterdiği tespiti yapılabilir. Bunlar içerisinde tanıdığı ya da dostluk kurduğu kimselerin adeta yakın plandan fotoğrafını çeker gibi çirkinlikleri alabildiğine detaylı ve sanatlı tasvir ettiği rivayetler kayda değerdir. Örneğin bir bedevinin, gönül ilişkisi içerisinde olduğu bir kadını tasvirindeki şu sözlerde tahkir hem ahlaki hem fiziksel iki cephelidir:

> Kulakların kepçe, gözlerin pörtlek, ahlakın da beş para etmez. Safsataya bayılır, karnın toksa şımarır, aç kalınca çığırır, güzele burun kıvırır, çirkineyse selam çakarsın. Bir de tazim edeni tahkir, tahkir edeni tazim edersin![26]

Klasik kaynaklarda çirkin eleştirilerine dair kayda geçen hikâyelerin bir bölümünde, maruz kaldıkları hakaret ve beddualara karşılık bedevilerin, muhataplarını hem çirkinlikleri hem de ahlaki zaafları üzerinden vurdukları görülmektedir. Aşağıdaki anekdotta bir bedevinin, kendisine beddua üstüne beddua eden birinden ve bu duruma göz yuman hazırundan nasıl intikam aldığı görülmektedir:

> Bedevinin biri, Mervâoğullarından ahbapları ile sohbet etmekte olan yaşlıca bir adamın yanına sokulup "*Çölde kabilemizi kıtlık vurdu. Ondan fazla kızım var ve hepsi de elime bakıyor*" diye vicdan yaparak dilenmiş. Ancak yaşlı kodaman "*Ne kıtlığı be!*" deyip başlamış bedduaya: *"İnşallah gökyüzüyle aranızda demirden bir set olur da rahmet bize sağanak yağarken size katresi düşmez. Kız-*

[26] İbn 'Abdürabbih, *Tabâi'u'n-nisâ* (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.),168; - *el-'İkdü'l-ferîd,* 4/45; Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretü hutabi'l-'Arab fî 'usûri'l-Arabiyyeti'z-zâhire* (Beyrut, el-Mektebetü'l-'İlmiyye, ts.), 3/296.

larına gelince Allah onların birini bin yapsın. Yetmez! Senin de ellerin kopsun, bacakların kırılsın ki tutunacak dalları kalmasın kızlarının!"

Herifin mikrobun teki olduğunu gören bedevi "*Valla ne desem bilemedim şimdi"* deyip tekmillemiş: "*Suratı meymenet sireti edepten yoksun köpek, iyisi mi Allah seni, şu yanındakilerin yaşlı analarını düzmekle imtihan etsin!*"[27]

Bedevilerin çirkin eleştirilerine dair kaynaklarda zikredilen anekdotik malzemede ana karakter geneli itibariyle "erkek" ise de zaman zaman bedevi kadını merkeze alan mizahi anlatılar da karşımıza çıkmaktadır. Ressamın tuvaline yansıttığı obje misali, detaylara inen başarılı bir çirkin kadın tasviri, teması tahkir olan bir anekdotta bedevi bir kadın tarafından şöyle yapılmıştır:

Bir bedevi kadın, Abbasi halifesi Mehdî'nin kızı Hamdûne'yi ziyarete gelmiş. Saraydan ayrılırken dışarıdakiler merakla prensesin nasıl biri olduğunu sormuş. O da lafını sakınmadan başlamış tasvire: "*Vallahi*" demiş "*uzun boylu insan gördüm de onun gibi sırığını görmedim. Sonra göbeği adeta yağ tulumu, göğüsleri dağ misali, poposu kâğıt gibi, yüzüyse kabarıp da hasmıyla kavgaya tutuşan tipsiz bir horozdan farksız!*"[28]

4. Çirkinin Kendini Eleştirisi

Klasik kaynaklarda yer alan çirkin eleştirisinden biri de çirkin bir karakterin bizzat kendisini hicvettiği "kendiyle alay" türündeki hiciv örnekleridir. Eleştirilerinin yakıcılığı ve dilinin sertliğiyle maruf muhadram şairlerden Hutay'e (öl. 59/678) kendi çirkinliğini diline dolayan şahsiyetlerin başında gelmektedir. Tipsiz, bastıbacak ve düztaban oluşu sebebiyle "Hutay'e" lakabıyla ün yapan şairin, anne-babası ve karısı da dâhil, çevresinde hicvetmediği kimse neredeyse kalmamıştır. Aşağıdaki iki beyit ise, onun çirkinlik eleştirilerinin ucu kendisine dayanan ağır, edebi bir taşlamasını örneklemektedir:

أَبَـتْ شَفَتَايَ الْيَوْمَ إِلَّا تَكَلُّمَا　　بِسُوءٍ، فَمَـا أَدْرِي لِمَنْ أَنَا قَائِـلُـهُ
أَرَى لِي وَجْهًا شَوَّهَ اللّٰهُ خَلْقَهُ　　فَـقَبَّحَ مِنْ وَجْـهٍ وَقَـبَّـحَ حَـامِلَـهُ

Şu iki dudak çirkefleşecek bugün birine
Bilmem kime değdirsem hicvimin oklarını
Benzemekte yüzüm bir hilkat garibesine

---

[27] İbn 'Abdürabbih, - *el-'İkdü'l-ferîd,* 4/23, 142; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/700.

[28] İbn 'Abdürabbih, *Tabâi'u'n-nisâ,* 1/168; Ebû Hilâl el-'Askerî, '*Uyûnü'l-ahbâr* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), 4/40/ - *Dîvânü'l-meânî* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), 1/206; Ebû Ali el-Kâlî*, el-Emâlî* (Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1926), 2/154.

O surat da sahibi de ürkütür çoklarını![29]

Çirkinlerin kendilerini hicivleri bağlamında rivayet edilen mizahi içeriklerin bir kısmı aslında çirkinlik sayılamayacak birtakım özelliklerin kendileri tarafından "tipten yana nasipsizlik" olarak yorumlanmasıyla da ilgilidir. Kısa boylu ve kel biri olan meşhur hatip Hâlid b. Safvân'la (öl. 135/752) karısı arasında geçen aşağıdaki diyalog buna güzel bir örnektir:

> Hâlid b. Safvân bastıbacak biri olmasına rağmen çirkin bir adam sayılmazdı. Bir gün karısı kendisine "*Ebû Safvân, sen benim gözümde yakışıklısın*" deyince "*Bunu nasıl söylersin hanım*" demiş "*bende güzelliğin ne payandası ne esvabı ne de kaftanı bulunur.*"
>
> Karısı ne demek istediğini sorunca da izah etmiş: "*Güzelliğin payandası: yoksunu olduğum boy postur. Esvabı yine ben de eseri olmayan beyaz tendir. Kaftanına gelince o da şu cascavlak başımın mahrum olduğu simsiyah saçlardır! İyisi mi hanım, sen bana* "*Bey, çok zarif ve nüktedansın*" *de gitsin!*"[30]

B. ÇİRKİNLİĞİN KALITSALLIĞI

Pek çok özellikte olduğu gibi, çirkinlik vasfında da kalıtsallığın payı inkâr edilemez. Estetik bir fizyonomiden yoksun anne ya da babadan dünyaya gelen nice evlat, kimi zaman ebeveynlerini dahi aratacak garabette olabilmektedir. Tahmin edileceği üzere bizatihi bu durum, tiplere ilişkin kusurlara odaklı mizah için elverişli sonuçlar doğurur. Mesela, güzellikten mahrumiyetin kalıtsallığı bağlamında kayda geçen bir anekdotta, çirkinlikleri sebebiyle kızlarının evde kalacağından endişe eden çirkin yaradılışlı bir babanın, zekice bir latifesi sayesinde istikballerini teminat altına alışı mizahi bir üslupla anlatılmaktadır:

> Suratsızlığı ve pisboğazlığıyla maruf Şu'be b. Mahş bir keresinde Emevî valilerinden Ziyâd'ın bir ziyafetinde hazır bulunuyormuş. Vali, Şu'be'nin sofrada ne varsa hepsini silip süpürdüğünü görünce sormadan edememiş: "*Kaç mahdumun var senin Şu'be?*"

---

[29] Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî, *el-Kâmil fi'l-lüga ve'l-edeb,* thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1997), 2/144; Ebû Hilâl el-'Askerî, *el-Evâil* (Kahire: Dâru'l-Beşîr, 1987), 160; Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Hâssu'l-hâss,* nşr. Hasen el-Emîn (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.), 103; Ebü'l-'Alâ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân,* thk. İbrahim el-Yâzıcî (Mısır: Emin Hindiyye Matbaası, 1997), 84; Ebû Mansûr es-Se'âlibî*, Lübâbü'l-âdâb*, thk. Ahmed Hasan Lebic (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997), 136.

[30] Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn* (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 2002), 1/276; el-Husrî, el-Kayrevânî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), 4/953; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/305; Abdullah b.Tayyib b. Amed b.Muhammed el-Meczûb, *el-Mürşid ilâ fehmi eş'âri'l-'Arab* (Kuveyt: Dâru'l-Âsâri'l-İslamiyye, Vizâratü'l-İ'lâmi's-Safâ, 1989), 4/191.

> Anı, fırsata çevirmek isteyen Şu'be yanıtlamış: "*Dokuz kızım var Vali hazretleri. İnanmayacaksınız lakin güzellikte ben onları, oburlukta da onlar beni geride bırakır!*" Cevaptaki kurnazlığa hayran kalan vali "*Arz-ı hacette eline su dökecek yok, Şu'be Efendi!*" demiş, sonra da tüm ihtiyaçlarının karşılanması için kızlarını *Divan*'a'[31] kaydettirmiş.[32]

Bu gibi anekdotların satır aralarında okunabilecek birtakım psiko-sosyal ve ekonomik gerçeklikler de vardır. Mesela yukarıdaki anekdota bakarak, bugün olduğu gibi o dönem Arap toplumunda da "çirkinlik" olgusunun evliliğe ya da iş sahibi olmaya mâni "negatif özellik" teşkil ettiği analizi rahatlıkla yapılabilir.

Tipten yana nasipsizliğin anne ve babadan iki yönlü olduğu durumlar, eleştirilerinin yakıcılık dozunu artırmak isteyen heccav ve mizah ustalarına kaçırılmayacak fırsatlar sunmaktadır. Elbette başka bazı kombinasyonlar da söz konusudur. Anne veya babadan birinin çirkin diğerinin kusursuz güzellikte oluşu ya da güzelliğin yanında şirretlik, çirkinliğin yanında halim selimlik vasıflarına sahip olunması gibi durumlar, yarattığı paradoks etkisinden dolayı mizahi kalitesi yüksek anlatılara zemin hazırlamaktadır. Nitekim kaderinde "çirkin baba-güzel anne" denklemi olan Hâlid b. Safvân'ın çirkinliği üzerine yapılan aşağıdaki yorum bu paradoksu daha ileri bir noktaya taşımaktadır:

> Adamın biri Hâlid b. Safvân'a şöyle takılmış: "*Baban çirkinse de halim selim bir adamdı. Aksine annen bir içim suydu lakin o da safdil mi safdildi. Talihe bak ki miras olarak ebeveyninizden zat-ı âlilerinize iki kötü haslet düşmüş!*"[33]

C. "ÇİRKİNE NAZAR BİR TÜR CEZADIR" İLKESİ

Klasik *edeb* kaynaklarında çirkin temalı birkaç anekdot, güzellikten mahrum kişilerle aynı fiziksel ortamı paylaşmanın rahatsız ediciliği üzerinden kurgulanmıştır. Söz gelimi aşağıdaki anekdotta, eğlence meclisinde dostlarıyla şenlikli bir gece hayal eden şairin, çirkin bir saki ile karşılaşması üzerine ortaya koyduğu tepki anlatılmaktadır:

> İshak b. İbrahim el-Mus'abî anlatıyor: Bir gün eşraf ve şarkıcı taifesinden bir güruhla İbrahim b. Mus'ab'ın meclisinde beraber bulunuyorduk. Sakilik yapan ucube suratlı hizmetçi bir kadeh de bana uzattığında kendisini görmezden geldim.

---

[31] O önemde Divanda devlet tarafından desteklenmesi uygun görülen kimseler için tutulan kayıt defterleri bulunmaktaydı.

[32] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/636; 'Askerî, '*Uyûnü'l-ahbâr,* 3/145; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-muânese* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 2003). 334; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 3/213.

[33] Husrî, *Zehrü'l-âdâb,* 4/1079.

Şaraba uzanmadığımı gören İbrahim, neden içmediğimi sordu, ben de duruma uygun olarak şu dizeleri okudum:

اِصْبَحْ نَـديـمَـكَ أَقْداحًـا يُسَلْسِلُـهُ مِنَ الشَّمُولِ وَأَتْـبِـعْهَا بِـأَقْـدَاحِ
مِنْ كَفِّ رِيمٍ مَـلِيحِ الْوَجْهِ رِيقَـتُـهُ بَعْدَ الْهُجُوعِ كَمِسْكٍ أَوْ كَتُـفَّاحِ
لَا أَشْـرَبُ الـرَّاحَ إِلَّا مِن يَـدَيْ رَشَـإٍ تَقْبِيلُ رَاحَـتِهِ تُغْـنِي عَنِ الـرَّاحِ

Dostuna şaraptan kadeh kadeh sun
Sonra güzel yüzlü ahunun elleri sunsun
Uykudan uyanınca misk ve elma kokar ağzı
Hâsılı bir tek ceylan elinden içerim şarabı
Esasen ellerini öpmek şaraba da muhtaç etmez.

İbrahim bu dizelere gülerek "*Doğru söylüyorsun*" dedi ve ona hizmet etmek üzere ay parçası bir cariyeyi meclise istedi".[34]

Diğer bir grup hikâyede ise "çirkin"in suratına kesintisiz bakış, daha önce cürüm işlemiş günahkâr gözlerin bir nevi kefareti olarak değerlendirilmiştir. Aşağıda bu iki durumu örnekleyen iki çirkin anekdotu yer almaktadır:

Çirkin görünümlü bir fizyonomiye sahip Hasan b. Muhammed anlatıyor:

Bir defasında Bağdat'taki bir köprübaşında iki arkadaş sohbet ediyorduk. O sırada çaprazımıza bir kadıncağız gelip dikildi ve gözlerini üzerime mıhladı. Hem üzerime saplanan bakışlardan rahatsız olduğum, hem de kadından şüphelendiğim için uşağıma "*Sor bakalım derdi neymiş hanımefendinin?*" deyip kendisini ona yolladım. Uşağın aktardığına göre kadın ona şunu söylemiş: "*Ben şu gözlere harama bakıp bir günah işledim, şimdi ise onları, şu karşıdaki çirkin herife bakmak suretiyle azap içerisinde kıvrandırıyorrum!*"[35]

D. ÇİRKİNLİĞİ TELAFİ EDEN UNSURLAR

Doğuştan gelen fiziksel çirkinlik, kişinin kolay kolay kurtulamayacağı negatif bir durumsa da insanoğlu daima çirkinliğin, teşkil ettiği olumsuzluğu bir şekilde bertaraf etmenin yollarını araya gelmiştir. Bu, bir yerde negatif durumu tersine, pozitife çevirme ya da bir başka ifadeyle psikolojik tatmin sağlamaya yönelik bir telafi mekanizmasıdır. Klasik mizah ve edebiyat kaynaklarında yer yer bu bağlamda yapılmış tavsiyelere rastlanabilmektedir. Söz gelimi bir anekdotta, Arap bilgelerinden Ahnef b. Kays'ın (öl.

[34] İbni Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye, 9/*42; Ebû Abbas Ahmed b. Musa el-Kaysî eş-Şüreyşî*, Şerh-u makâmâti'l- Harîrî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006), 2/25.

[35] İbni Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/418; Âbî, *Nesrü'd-dür*, 6/189.

67/686-687), çirkinliği müsellem oğlunu, akıl, zekâ, güzel ahlak vb. erdemler sayesinde bu dezavantajdan bir nebze olsun uzaklaştırmaya çalıştığını görebiliriz:

إِنَّكَ جَمِيلٌ، فَكُنْ فَطِنًا!

Evlat, tipten yana sönüksün, bari zekânla parla![36]

> Aşağı yukarı bu ana fikri işleyen pek çok özlü söz bulunmaktadır. Türkçemizdeki "*Akıllı düşman akılsız dosttan yeğdir*" sözündeki ifade şablonu, bir bedevi tarafından asırlar öncesinde "*Çirkin ama akıllı kişi, yakışıklı ama budala kişiden evladır*"[37] sözünde hemen hemen aynı vurguyla kullanılmıştır.

Yaradılıştaki çirkinlik bağlamında kayda geçen anekdotların bir kısmında ise, maddi ya da manevi bazı avantajların, çirkinliğin kişi üzerindeki oluşturduğu psikolojik etkileri nispeten hafiflettiği teması işlenmektedir. Örneğin Kudâme b. Ca'fer'in (öl. 337/948) Ebû Tâhir için okuduğu aşağıdaki dizelerinde servet, hem ahmaklık hem de çirkinliğin yol açtığı menfiliği ortadan kaldıran olumlu bir ögedir:

لَوْ أَنَّ لِـي مَالاً لَمَا قِـيـلَ لِـي أَنْتَ قَبِيحُ الْوَجْهِ لَا تَـعْشَـقْ
وَكَـمْ فَـتًى قَـدْ زَانَـهُ مَـالُـهُ وَمَا لَـهُ حُسْـنٌ وَلَا مَـنْـطِـقْ
مَنْ كَـانَ ذَا مَـالٍ فَمَا ضَـرَّهُ قُبْحٌ وَإِنْ قِيلَ هُوَ الْأَحْـمَـقْ

Olsaydı eğer cebimde bolca param
Derler miydi: Âşık olma sen, çirkin adam!
Heyhat, eda ve sedadan yoksun nice genç
Mal ve mülkle şerefyâb olur er ya da geç
Üzmez çirkinliği cepte varsa dinarla dirhem
Olsa da ahmaklığı kişinin herkesçe müsellem.[38]

Aşağıdaki dizelerde ise Fezâre kabilesinden kısa boylu bir şairin, Mübeşşir b. Hüzeyl'in (öl. ?), cüceliğinden ötürü çirkinliğini itiraftan kaçınmadığı, buna mukabil asaletin ve bazı ahlaki meziyetlerin fiziksel cazibeden önce geldiğini söyleyerek alternatif bir övünme gerekçesi bulduğu dikkatlerden kaçmamaktadır:

أَلَـمْ تَعْـلَـمِـي يَا عَمَّـرَكِ اللّٰهُ أَنَّـنِـي كَرِيمٌ عَلَى حِيـنِ الْكِرَامُ قَلِيـلُ
إِذَا كُنْتُ فِي الْقَوْمِ الطِّوَالِ فَضَـلْتُـهُـمْ بِـعَـارِفَـةٍ حَتَّـى يُـقَـالَ طَوِيـلُ
فَإِنْ لَمْ يَكُنْ جِسْـمِـي طَوِيلاً فَإِنَّـنِـي لَهُ بِالفِعَالِ الصَّالِحَاتِ وُصُـولُ

[36] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/341.
[37] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/66.
[38] Ebü'l-Kâsım, ez-Zeccâcî, el-*Emâlî*, thk. Abdüsselâm Harun (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1987), 54.

Allah ömürler versin, bilmez misin sevgilim
Asil insan parmak sayısınca ki ben de asilim
Çevremdekiler uzun boylu ise de
"İhsan"la geçtim onları, anılmak için "ulu"
Evet, belki yeterince uzun değil şu boyum
Ama ben ululuğa salih amellerle ulaşıyorum.[39]

Hususan Emevî ve ilk Abbâsî devri ahbâr rivayetleri arasında, yaradılışı bakımından birtakım kusurları olduğu halde, sahip olduğu meziyetleri sayesinde kabilesine ya da halkına önderlik yapmayı hak eden liderlerin sözlerine yer verilir. Malzemenin bu türünde genelde muhataptan "çirkin lider"e bir hiciv yönelir, o da başka insanlarda bulunmayan meziyetlerini öne çıkararak savunmasını yapar. Aşağıdaki nükte, bu türün anekdotlarına uygun tarihsel bir rivayettir:

> Bir gün karısı, Hudayn b. Münzir'e "*Çirkin ve pinti biri olmana rağmen nasıl oldu da kavmin seni kendisine lider seçti, hayret doğrusu!*" demiş. O da "*Neden olacak*" demiş "*görüşüm isabetli, yüreğim cesaretli olduğu için!*"[40]

E. EVLİLİK HAYATINDA EŞLERİN ÇİRKİNLİĞİ

Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında evlilik temalı anekdotlar incelendiğinde, mizah edebiyatının en eğlenceli temalarından biriyle karşılaşılacaktır. Bir süreç olarak evliliğe dair kayda geçen rivayetler, genel olarak mizahi açıdan oldukça renkli ve mizahi kalitesi yüksek hikâyeler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatıların konuları arasında nişan-nikâh merasimleri, karı-koca kavgaları, efendi-cariye ilişkileri, boşanma, cinsel yaşama dair tecrübeler vs. bulunmaktadır. Meseleye, eşlerin çirkinliği bağlamında yaklaşıldığındaysa, sözü edilen hikâyelerin bazen eşlerden birinin, yer yer de her iki tarafın çirkinliği üzerinden kurgulandığı görülmektedir. Bu durum efendi-cariye ilişkilerinde de farklı değildir.

Karı-koca her iki tarafın çirkin oluşunun mizah açısından değerlendirildiği hayata dair çok sayıda yaşanmış tasvir klasik kayıtlarda yer almaktadır.[41] Bunlardan birinde, karı-kocanın çirkinlik noktasındaki mutlak uyumu şöyle anlatılmıştır örneğin:

---

[39] el-Vatvat, Ebû İshak Burhaneddin el-Kütübî, *Gururu'l-hasâisi'l-vâzıha* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2008), 32. Şiirin farklı varyantları için şu kaynaklara da bakılabilir: Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3/163; Husrî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb,* 2/411; Ebû Ali Nureddin el-Yûsî, *Zehrü'l-ekem fi'l-emsâli ve'l-hıkem,* thk. Dr. Muhammed Hacı - Dr. Muhammed el-Ahdar (Dâru'l-Beyza: Dâru's-Sekâfe, 1981.)

[40] Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/115; el-Yûsî, *Zehrü'l-ekem fi'l-emsâli ve'l-hıkem,* 1/ 137.

> Adamın biri bir kadını oldukça çirkin bulunca "*Şu ucubeyle aynı yastığa baş koyanın vay haline*" demekten kendini alamamış. Ancak az sonra kocasını fark edip onun da en az karısı kadar çirkin bir suratı olduğunu görünce "*Meğer tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş*" deyivermiş.[42]

Eşlerden tek tarafın çirkinliğini örnekleyen bir anekdotta, dışarıdan bir gözle, güzel kadının nasibine düşen çirkin koca, Allah tarafından başa musallat edilen bir bela gibi yorumlanmaktadır. Aynı zamanda Kur'an'la nükteciliğin güzel örneklerinden birini temsil eden hikâye şöyledir:

> Musa b. Mus'ab cariye bakmak için Medine'de son derece alımlı bir kadının konağına misafir olmuş. Avluda çevresindekilere talimatlar yağdıran gayet çirkin suratlı bir herifi fark edince, tanımadığı ev sahibesine o adamın kim olduğunu sormuş. Kadın "*kocamdır*" dediğinde ise kendini tutamamış:
>
> ﴿ إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ ﴾
>
> *Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz (Bakara: 156)*.[43]

Erkek tarafının çirkinliğini konu alan kimi anekdotlarda, kadınların bu durumdan hoşnut olmadıkları fikri öne çıkartılıyor gibi görünse de son tahlilde devrin sosyolojik gerçekleri, eşler arasında zaman zaman bu sebepten yaşanan çekişmeleri dahi erkeğin lehine bir polemik zaferi olarak kaydetmiştir:

> Ucube suratlı bir adam güzeller güzeli eşine "*Şu dünyada bana senden daha güzeli yok!*" diye iltifat edince kadın "*Bana da senden daha sevimsizi*" mukabelesinde bulunmuş. Gururu incinen beriki lafını esirgemeyerek "*Beni hoşlandığımla ödüllendiren seni de iğrendiğinle cezalandıran Allah'a hamdü senalar olsun*" deyivermiş.[44]

Eşlerden tek tarafın çirkinliği bağlamında kayda geçen anekdotların bir kısmı efendi-cariye ilişkilerini ele almaktadır. Genelde kadın-erkek özelde ise efendi-cariye münasebetlerine dair dönem kültürü göz önüne alındığında, kendilerinden mutlak itaat beklenen cariye zümresinin zaman zaman çirkinliği müsellem efendilerine sırf bu sebepten yüz vermedikleri de görülmektedir. Konuyu yansıtan bir hikâye şöyledir:

---

41 Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 57.
42 İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/235.
43 İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/141.
44 İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/235.

> Tipten yana nasipsiz bir adam, murat almak istediği cariyesinden karşılık göremeyince "*Senden kâm almak için bu kadar peşinden koşuyorum*" demiş. Cariye hissizce: "*Zaten ben de o yüzden kaçıyorum ya*" demiş.[45]

Fizyonomik düzgünlüğün yanı sıra yüz güzelliğinin de evlilik kararlarında etkili olduğu psiko-sosyal bir realitedir. Klasik kaynaklar, dönem Arap toplumunda bu realite etrafında şekillenmiş, bir bölümü evlilik ve geçim ahlakı üzerine telif olunan nasihatname türü eserlerde de zikredilen rivayetlere kayıtsız kalmamış görünmektedir. Nitekim evlilik hazırlığında olan bir damat adayının çirkinliğinin, babasını nasıl kaygılandırdığı bir anekdota şöyle yansımıştır:

> Çirkin oğlunu bir ailenin kızıyla nişanlayan adama oğlu şöyle demiş: "*Baba, gelin adayının gözlerinden biri iyi görmüyormuş diye duydum, aslı var mıdır sence?*" Oğlunun çirkinliğinin gayet farkında olan babası "*Bak evlat*" demiş "*dua edelim kız tamamen kör olmuş olsun, zira sendeki bu suratın numunesini görse evlenmekten cayar alimallah!*"[46]

1. Eş Seçimine Etki Eden Çirkinlik

Çehre güzelliği, fiziksel ölçülerdeki ideal oran, yüz hatlarına hâkim eda, mimik vb. hususlar tarih boyunca tüm beşerî topluluklarda eş tercihi ve yuva kurmada öne çıkan temel kriterler kabul edilmiştir. Klasik Arap kaynaklarının da bu evrensel realiteyle, edebiyat ve mizah bağlamında ciddi manada ilgilendiği anlaşılmaktadır. Çirkinliğin evliliklerin teşekkülünde negatif fonksiyon icra edişinin güzel örneklerinden biri meşhur nüktedan Ebü'l-'Aynâ ile nişanlısı arasında yaşanan bir diyalogta şöyle anlatılır mesela:

> Ebü'l-'Aynâ aktarıyor: Bir kadına talip olmuştum. O avrat beni çirkin bulduğunu söyleyip teklifimi reddetmiş. Bunun üzerine ben de hemen şu beyti karalayıp kendisine yolladım:
>
> فَإِنْ تَنْفِرِي مِنْ قُبْحِ وَجْهِى فَإِنَّنِي أَرِيبٌ أَدِيبٌ لَا غَبِيٌّ وَلَا فَدْمٌ
>
> Yüzüm çirkin diye benden uzaklaşıyorsun
> Lakin ben ebleh ahmak değil edip bir dâhiyim
>
> Ve hatunun cevabı: "*Kendime koca arıyorum, divan kâtibi* değil!"[47]

---

[45] Âbî, *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât,* 4/192; İbn Tayfûr, *Belâgatü'n-nisâ*, haz. Ahmed el-Elfî (Kahire Matba'atü Medreseti Vâlideti 'Abbâs el-Evvel, 1908), 162.

[46] İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/61-*Tabâi'u'n-nisâ,* 84.

[47] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*, 4/21; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/226; Âbî, *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât*, 4/190; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/246.

Kimi yuvaların kurulmasında tarafların fiziksel cazibesi büyük önem arz etmektedir. Kimi evliliklerde ise, diğer bazı şartlar uygun olduğunda bu kriter göz ardı edilebilmektedir. Mesela topluma ahlak hocalığı da yapan nevâdir üstatlarının, kurguladıkları bir hikâyede temel insani değerleri ve ahlaki kıstasları öne çıkardıkları dikkat çekmektedir:

> Zamanın birinde biri yakışıklı, diğeri yüzüne bakılamayacak kadar çirkin iki delikanlı bir kadına gönllerini kaptırıp kendisine talip olmuş. Kadın iki taliplisi arasında kararsız kalınca yakışıklı olanı "*İkimizle de bir müddet yaşayıp bizi yakından tanı, kararını sonra ver*" derken, çirkin olanı "*İkimize de komşuluk et seçimini ondan sonra yap*" şeklinde teklifte bulunmuş.
>
> Meğer kadının gönlü yakışıklı olandaymış. Bir gün taliplerine, kendilerini test edeceğini bildirmiş ve ikisinden de ayrı ayrı birer deve kesmelerini istemiş.
>
> Kadın ilk olarak yüzü peçeli vaziyette hiç tanınmayacak bir kılıkta yakışıklı olanın yanına uğramış. Bakmış ki âşığı hayvanı kesmiş, yemekleri pişirtmiş ve tencerenin başına çökmüş. Bir taraftan hayvanın yağlı et parçalarını mideye indirirken, diğer taraftan yine kalan yağların da kendisine ayrılması talimatını vermekteymiş. Kadın adeta dilenerek kesilen hayvandan kendisine de bir şeyler verilmesini rica edince, yakışıklı delikanlı hayvanın en değersiz sakatatından verilmesini söylemiş. Kadıncağız da aldığı parçayı heybesine koyarak oradan ayrılıp bu defa çirkin olanın yanına varmış.
>
> Çirkin olan delikanlı da hayvanı kesmiş ancak taksim sırasında kim ne isterse herkese onu vermekteymiş. Kadın ondan da bir parça dilenmiş. Adam gariban diye hayvanın en güzel tarafını kendisine takdim etmiş. Kadın o parçayı da heybesine atarak oradan ayrılmış.
>
> Ertesi günün sabahı kadın, kararını öğrenmek için yanına uğrayan iki delikanlının önüne bir gün önce farkına varmadan kendisine verdikleri et parçalarını koymuş. Sonuç olarak da yakışıklının elini boş çevirirken, çirkin olanın teklifini kabul etmiş.[48]

Aktardığımız bu uzunca hikâye şayet bazı sosyal realiteler içeriyorsa da klasik dönem Arap toplumunda eş seçiminde belirleyici tarafın her zaman sadece erkekler olmadığı, zaman zaman hanımların da kendi kriterleri doğrultusunda adaylar belirleyip tercihlerde bulunabildikleri, hatta kimi zaman taliplerini bir şekilde sınadıkları tespiti de yapılabilir.

[48] Ebü'l-Fazl Ahmet b. Muhammed b. İbrahim el-Meydânî en-Nîsâbûrî, *Mecma'u'l-emsâl,* thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 162; Zemahşerî, *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab,* 2/ 156.

2. Çirkin Eşe Sabrı Rasyonelleştirme

Taraflarda aranan güzellik, asalet, mal varlığı, ahlak vb. hususlardaki denklik kriteri, bir "ev"in "yuva"ya dönüşebilmesi için gerekli şartlardan kabul edilmiştir. Bazı evliliklerde bu kriterlerin bir bölümü sağlanabilse de çoğu zaman bu idealizme ulaşmak mümkün olmamaktadır. İşte klasik Arap edebiyatındaki mizahi anekdotların bir bölümünün konusu tam olarak budur: Çirkin erkek-güzel kadın ya da yakışıklı erkek-çirkin kadın düalitesinin yol açtığı komik senaryolar.

Bu bağlamda vurgulanması gereken noktalardan biri, yüz güzelliği nimetinden mahrum eşlere sabretmenin Allah katında mükâfat gerektiren bir durum olduğu temasını ele alan hikâyelerin hiç de az olmadığıdır. Örneğin aşağıdaki anekdotta, çirkin eşe bir ömür tahammül, Cennet'i hak etmeye yeter sebep sayılmıştır:

> Kendi güzelliğinin, kocasının da çirkinliğinin gayet farkında olan kadın "*Öyleyse ikimize de müjde*" demiş "*sen de ben de Cennetliğiz*".
>
> Kocası o kanaate nereden vardığını sorunca da açıklamış: "*Senin gibi bir suratsız benim nasibime düştü, ben buna katlanıyorum. Senin nasibine ben gibi bir ay parçası düştü, sen de buna şükrediyorsun. Şu hâlde sana Hz. Peygamberin bir sözünü hatırlatayım: Sabreden de şükreden de Cennettedir!*"[49]

Yukarıdaki hikâyede olduğu gibi çirkin eşe sabretme doğrudan bir mükâfat sebebi görülürken, bazı anekdotlarda ise işlenen bir günahın kefareti olarak değerlendirilmektedir. Şu örnekte olduğu gibi:

> Muhammed b. İbrahim el-Mevsılî (öl.188/804) anlatıyor: Bir seyahatimiz sırasında Arap beldelerinden birinde gözleri şaşı, upuzun beyaz sakalıyla çirkin mi çirkin bir adamın, ay parçası nefasetindeki karısını dövdüğüne şahit olmuştuk. Tam bizler haddini bildirmek üzere hışımla o adamın üzerine yürüyecekken, karısının sözleriyle adeta beynimizden vurulduk: "*Kocamı kimselere ezdirmem. O benim bir günahımın kefareti. İşlediği bir sevaba karşılık Allah ona mükâfat olarak beni nasip etti, günahımın bedeli olarak da beni onunla cezalandırdı!*"[50]

---

[49] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Cânî (Beyrut: Dâru İbn Hazm,1997), 144 - *Kitâbü'l-Ezkiyâ* ((b.y.: Mektebetü'l-Gazzâlî, ts.), 210; Tevhîdî; *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/54; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/404; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/235; İbşîhî, *el-Müstetraf*, 2/89; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk,* nşr. Selâhaddin el-Müneccid, (Dımaşk: y.y., 1951), 43/91.

[50] Ahmed b. Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Ensârî eş-Şirvâni, *Nefhatü'l-Yemen fîmâ yezûlü bizikrihi'ş-şecen* (Kahire: Matbaatü't-Tekaddümü'l-'İlmiyye, 1907), 4.

3. Boşanma

Klasik dönem mizah metinlerinde yer alan çirkin erkek-güzel kadın bağlamında kurgulanmış anekdotların bir bölümü ya kadı huzurunda cereyan eden ya da vali, emir gibi devlet ricali nezdinde gerçekleşen, bir kısmı evliliklerin son bulmasıyla noktalanan karı-koca şikâyetleri ve boşanma davaları şeklindedir.

Bir kısmı tarihte yaşanmış gerçek olaylara dayanan ve ilginç diyalogları aksettiren bu kabil rivayetlerde dönemin sosyal yaşamına, devlet erkânı ile diyalogların biçimine, kadın-erkek ilişkilerinin tabiatına dair bazı ipuçları yakalamak da mümkündür. Mesela aşağıdaki anekdot, dönem kadınlarının kocalarını devlet büyüklerine tam bir serbestlik ve rahatlık içinde şikâyet edebildiklerinin hoş bir kanıtıdır:

> Fiziksel cazibesi yerinde bir kadın, yüzüne bakılmayacak çirkin, marsık suratlı kocasını şikâyet maksadıyla Vali Ubeydullah b. Ziyâd'a gelir. Vali, huzura çağrılan adama karısının yanında "*Bu kadının şikâyeti nedir efendi?*" diye sorar. Sonrasında aralarında şöyle bir atışma yaşanır:
>
> Adam: Vali hazretleri, Allah aşkına sorar mısınız kendisine, şu dolgun vücut benim temin ettiğim rızıkla mı semirmiş, yoksa başkasınınkiyle mi?
>
> Kadın: Elbette senin nafakanla. Lakin beni iki kuruşluk ekmekle mi minnet altında bırakmak istiyorsun? O kadar rızık köpeklere de nasip oluyor!
>
> Adam: Efendim bir de üzerindeki kıyafeti sorsanız. Benim paramla mı almış yoksa bilmediğim bir destekçisi mi var?
>
> Kadın: Yazık sana! Üç kuruşluk bir çul için beni minnet altında bırakıyorsun!
>
> Adam: Bir de karnındakini sorsanız efendim. Bendenizden midir, yoksa başkasından mı peydahlamış?
>
> Kadın: Hak yemem, çocuğun babası sensin. Lakin bir köpekten peydahlasaydım daha iyiydi!
>
> Adam: İşte böyle emir hazretleri! Bir kadın karnı tok, sırtı pek, rahmi de dolu olduktan sonra başka ne arzu edebilir ki?
>
> Bu sözler üzerine vali, adamı haklı görerek "*Hadi al şu nankörü ve selametle evine git!*" der.[51]

Klasik dönem Müslüman toplumlarda kadın, evliliklerin sonlandırılmasıyla ilgili kararlarda daha ziyade pasif durumdadır. Rivayetlere bakılırsa, dinî veya geleneksel sebep-

[51] Câhiz, *el-Mehâsin ve'l-ezdâd* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2003), 209.

lerden ötürü evlilik akdinin sona erdirilmesi yetkisini tekelinde bulunduran erkeğin, kimi zaman eşinin çirkinliğini dahi boşanma nedeni sayacak kadar bencilleştiği görülecektir. Bu gibi örnekler, erkek egemen bir toplumun, hukuki inisiyatiflerin kullanılmasında sergilediği suistimalleri taşlaması noktasında önemli metinler olup, zaman içerisinde toplumsal bir bilincin olgunlaşmasına da hizmet etmiştir. Bazı mizahi metinler ise, yerleşik örfün kimi zaman ne tür olumsuz sonuçlar doğurabildiğinin örneklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Söz gelimi, mücûn edebiyatının temsilci karakterlerinden Müzebbid'e (öl. 114/732) nispetle anlatılan aşağıdaki rivayet, görücü usulünden daha katı bir usulle yuva kurmaya çalışmanın kimi zaman nasıl trajikomik sonuçlar doğurabileceğinin tipik bir örneğidir:

> Müzebbid gıyaben nikâhlandığı bir kadının son derece çirkin bir surata sahip olduğunu ancak zifaf gecesi gelinin duvağını kaldırdığı esnada görmüş. Ertesi gün, bu nikâha çöpçatanlık eden kadın "*Sabaha nasıl uyandın, Müzebbid*?" diye sorunca, Müzebbid yanıt vermiş: "*Talak-ı selâse ile!*"[52]

F. ÇİRKİNLİĞİ PERDELEYEN UNSURLAR

Çirkinlik teması üzerine kurgulanan anekdotların bir bölümü, esasen çirkinliği görmeye engel teşkil eden doğal durumları ve bu engeller kalktığında ortaya çıkan komik sahneleri ele alır. Mesela bir mahkeme sırasında sureti güzel zannedildiği için tam lehine hüküm verilecekken çirkinliğinin anlaşılması üzerine kararın değiştirilmesi, kanun uygulayıcının ilkesizliği hiciv sadedinde bir anekdotta şöyle anlatılır:

> Asil bir sülaleye mensup olan bir kadın Basra kadısının huzuruna varıp kocasından davacı olmuş. Kadı, "*Sizin gibi işe yaramazlar böyle asilzadeleri nikâhına alıp sonra da onlara etmediğini bırakmıyor*" diye o sırada mahkemede hazır bulunan adamı bir güzel paylamış.
>
> Kadı efendinin, karısı lehine karar vereceğini sezen adam "*Efendim bu hatunun karım olduğundan şüpheliyim, emir buyurun yüzünü açsın*" demiş. Buyruk üzerine peçesini indiren kadının çirkinliği ortaya serilince, kadı kendini tutamamış: "*Yıkıl karşımdan Allah'ın cezası! Sözün mazlumâne lakin suretin pek bi zalim!*" deyivermiş.[53]

---

[52] Âbî, *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât,* 3/166; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye,* 9/439.

[53] 'Askerî, 'Uyûnü'l-ahbâr, 1/143-4/33; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/ 252; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* 4/10.

İnsanda doğuştan var olan "güzel görünme" ve bu sayede kendini başkalarına beğendirme temayülü, sureten çirkin kimseleri umumiyetle bu realiteyi gizlemeye ya da çevreye olduğundan farklı görünme çabalarına sevk etmiştir. Meselenin sosyolojik ve psikolojik boyutları bir kenara, bazı anekdotlarda mizahi tarafının da öne çıkartıldığı dikkat çekmektedir. İlgili anekdotlarda, Müslüman toplumların giyim kuşam kültüründe yer alan bazı kıyafetlerin, tesettürün yanı sıra, kamuflaj işlevi gördüğüne dair zarif imalar söz konusudur. Mesela bedevinin biri tatlı dilli lakin kapkara ve sevimsiz suratlı bir kadını tasvir sadedinde şöyle bir teşbihte bulunmuştur:

تُرْخِي ذَيْلَهَا عَلَى عُرْقُوبَـيْ نَعَامَةٍ، وَتُسْدِلُ خِمَارَهَا عَلَى وَجْهِهَا كَالْجُعَالَةِ.

> Deve kuşununkine benzer topuklarını gizlemek için yerlere salmış eteğini,
> Yaşmağını indirmiş suratına ki andırır simsiyah b.k böceğini.[54]

Aşağıdaki anekdotta ise, damat ve gelin adayının her ikisinin de çirkin olduğu bir denklemde, evlilik akdinin gerçekleşmesi için, tarafların başvurduğu karşılıklı kamuflaj çabası komik bir dille hikâye edilmektedir:

> Son derece çirkin suratlı bir kadın, kendisi gibi tipten yana nasibi olmayan Esedî adındaki bir adamla nişanlanmıştı. Yakınları "*Valla nişanlın Esedî, başına doladığı poşu ile o uğursuz suratını gizleyerek seni resmen kandırdı*" demek suretiyle kadını nikâhtan caydırmaya çalışmış. Ancak kendi çirkinliğinin farkında olan gelin adayı bu yuva bozmaya teşne dostlarına şunu söylemiş: *O bizi başına doladığı poşuyla aldattığını sanadursun, asıl biz onu yüzümüzü setreden peçemizle kandırdık!*"[55]

G. ÇİRKİNLİĞİ KENDİSİNE YAKIŞTIRAMAYANLAR

Klasik mizahın geniş bir yelpazeye dağılan diğer tüm tema ve tipolojileri gibi, çirkinlik temasına yer veren hikâyeleri de bir taraftan dönem toplumlarının sosyo-kültürel durumlarını tahlile imkân tanırken, diğer taraftan "çirkinlik olgusu"na yaklaşım noktasındaki farklı tezahürleri de yansıtmaktadır. Keza bu tür anlatıların, bilhassa güzellikten mahrum bazı bireylerin hâlet-i ruhiyelerine ilişkin kayda değer ipuçları verdiği de muhakkaktır.

---

[54] 'Askerî *'Uyûnü'l-ahbâr,* 4/40; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd,* 4/ 44-*Tabâi'u'n-nisâ*, 168; Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretü hutabi'l-'Arab,* 3/ 296.

[55] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/28; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/386; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 6/59 - *Tabâi'u'n-nisâ*, 80; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/235; Âbî, *Nesrü'd-dür*, 6/296.

Şöyle ki, anekdotik merviyyâta göre doğuştan ya da sonradan arız olan çirkinlik vasfına sahip insanların büyük bir bölümü, karşı karşıya oldukları fiziksel durumu kabullenmede zorluk çekerken diğer bir bölümü nispeten kendisiyle barışık bir tablo çizmektedir.[56] Çirkinliği müsellem olduğu halde, gezip dolaştığı Yemen diyarında kendinden daha yakışıklısının olmadığını iddia edecek ölçüde bir öz güven patlaması yaşayan bir adamın ağzından dökülen beyitler bunun güzel bir örneğidir:

لَمْ أَرَ وَجْهًا حَسَنًا مُنْذُ دَخَلْتُ الْيَمَنَا
وَفِي حَرٍّ أَمْ بَلْدَةٍ أَحْسَنُ مَنْ فِيهَا أَنَا

Görmedim güzel çehre şu diyar-ı Yemen'de
En filintası benim; sahrasında, kentinde.[57]

H. ÇİRKİN AYNA İLİŞKİSİ

Bir çirkinin çirkinliğini yüzüne ifade etmede en objektif tutumu sergileyen ayna, çirkin edebiyatının vazgeçilmez unsurlarından biridir. Çirkinin, görmek istemediği realitesini suratına çarpan bu objeyle ilgili anlatılan hikâyeler, kısmen tarihi kısmen de efsanevi ögeler içeren, kısa pasajlar şeklinde olup farklı konulara değinir. Çirkin edebiyatı içerisinde azımsanmayacak sayıda anekdot, güzellik yoksunu insanların aynaya baktıklarında takındıkları ilginç tutumlara odaklanır. Mesela çirkin-ayna düalitesini ele alan meşhur bir hikâyede, bir şahsın gudubet timsali yaratılışını "ahsen-i takvim" olarak değerlendirmesi, komikliğin yaratılmasında devreye giren faktörler içerisinde dinsel temaların da olduğunu gösteren ilginç bir belgedir:

> Çirkin mi çirkin suratlı bir adam aynanın karşısına geçmiş "*Rabbime hamdü senalar olsun ki beni en mükemmel surette yaratmış; katından kimseye nasip olmayan bir güzellik bahşetmiş*" diye övünüp duruyormuş. Onu bu vaziyette gören oğlu evden çıktığı sırada kapıda bir adamla karşılaşmış. Adam sormuş:
>
> - Evladım baban nerede?
>
> Çocuk yanıtlamış:
>
> -Nerede olacak, içerde; geçmiş aynanın karşısına Allah'a iftira edip duruyor![58]

[56] Emin Uz, *Bir Mizah Antolojisi Örneği: Cevâmi'u'l-Hikâyât.* Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2019, 158.

[57] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/49; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr,* 2/192; İbn Asâkîr*, Târîhu medîneti Dımaşk,* 7/303; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd,* 8/150.

Müslüman bir toplumda dinî şuur ve pratiklerin telkiniyle yetişen herkes gibi, nüktedanların da her vesileyle dinî argümanları öne çıkardığı dikkat çekmektedir. Örneğin aşağıdaki tarihsel hikâyede, aynaya nazar eden meşhur Arap çirkini Ebû Şirâ'a, ontolojik bir gerçek olarak çirkinliğinin farkındadır. Ne var ki her koşulda şükretmeye koşullandığından bunu komikliğin üretiminde etkili bir enstrüman olarak kullanmaktan geri kalmamıştır. Onun daha sonra neredeyse bir mesel halini alarak dillerde dolaşan ünlü sözü, aşağıdaki anekdot bünyesinde yer almaktadır:

> Bir defasında meşhur çirkin Ebû Şirâ'a, elindeki bir aynaya uzun uzun baktıktan sonra şu duayı etmiş:
>
> اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي لَا يُحْمَدُ عَلَى الْمَكْرُوهِ سِوَاهُ (غَيْـرُهُ).
>
> Bahşettiği çirkinlikten ötürü kendisine şükretmekten başka çaremiz olmayan Cenâb-ı Hakk'a hamdü senalar olsun![59]

Ayna, bilhassa göçebe bir yaşam süren bedeviler için aşina olunan ya da kolay temin edilen bir günlük yaşam malzemesi değildi. Kaşık, kürdan, yufka vb. yerleşik hayatın ve şehir kültürünün birçok unsuru gibi, o da bedevi karakteri için oldukça yabancı bir nesneydi. O nedenle bedevi nevâdiri arasında zikredilen rivayetlerde bedevinin ayna ile tanışması tipik mizahi ögeler taşır. Mesela bir anekdotta, tipten yana pek nasibi olmayan bir bedevinin, eline geçirdiği bir aynayla olan diyaloğu tipik bir "acı gerçekle yüzleşme" sahnesidir:

> Bedevinin biri yere atılmış bir ayna görmüş. İncelemek üzere eline alıp sağına soluna baktığı sırada birden kendi çirkin yansımasını fark etmiş. Morali bozulan bedevinin yorumu şöyle olmuş: "*İnsanların kusurlarını durmadan yüzlerine vurursan işte böyle fırlatıp atarlar seni!*"[60]

Çirkin hikâyelerinin bir kısmında ayna, kişinin yüzündeki gudubeti ortaya koyma bakımından elverişli bir obje olarak öne çıkmaktadır. Aynaya yansıyan çirkin yüze odaklanan anekdotlarda bazen surattaki ucubelik bizzat çirkinin kendisi tarafından itiraf edilirken, bazen de ikinci şahıslar tarafından ayna-çirkin vurgusu yapılmaktadır. Bazı örnek-

---

[58] Âbî, *Nesrü'd-dür,* 5/226. Hikâyenin başka bir versiyonları için bkz. *Nesrü'd-dür,* 5/192; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/307; İbn Kayyim el-Cevziyye, *'Uddetü's-sâbirîn ve zehîretü'ş-şâkirîn* (Şam: Dâru İbn Kesîr, 1989), 143.

[59] İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî,* thk. Semîr Câbir (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 23/33; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/308; Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir,* 8/71; Emînü'd-Devle Ebû Cafer el-Eftasî et-Tarablusî, *el-Mecmûu'l-lefîf* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 2015), 202; Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *el-İ'câz ve'l-îcâz* (Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, ts.), 125.

[60] Âbî, *Nesrü'd-dür,* 4/295; İbşîhî, *el-Müstetraf*, 4/10.

lerde ise, çirkin, bir yüzleşme için aynaya bakmaya davet olunmaktadır. Mesela aşağıdaki örnekte kahramanımız çirkinliğinin gayet farkındadır, ancak göz koyduğu genç kızı elde etme hususunda ısrarcı olunca "aynaya davet" kaçınılmaz olmaktadır:

> Son derece çirkin suratlı bir adam yüz bulamadığı cariyesini İbrahim el-Harrânî'ye şikâyet etmiş. Sonrasında Harrânî ile bu adam arasında şöyle bir diyalog gelişmiş:
>
> Harrânî: Ömründe hiç aynaya baktın mı sen?
>
> Çirkin: Hem de kaç kez!
>
> Harrânî: Peki gördüğün surattan hoşlandın mı?
>
> Çirkin: Evet dersem yalan söylemiş olurum!
>
> Harrânî: O halde kendin beğenmediğin o surattan cariyen iğrenince niye rahatsız oluyorsun?![61]

Ayna-çirkin ikilemesinin yer aldığı bazı hikâye kurgularında ise, çirkin şahısların aynaya bakıp da hilkat garibesi suratlarını gördüklerinde morallerini bozmak yerine bunu espri konusu yaptıkları teması işlenir. Buna dair Arap edebiyatından iki seçkin örnek şöyledir:

> (A)
>
> Son derece çirkin bir surata sahip İbn 'Attâb kendini ilk defa aynada gördüğünde kahkahayı basmış. "*Ne diye gülüyorsun*? denildiğinde ise "*Şu ucubeye ben gülmeyeyim de kimler gülsün?"* demiş *"valla bu surat bende değil kimde olsa yine gülerdim, hatta s…çana dek!*"[62]
>
> (B)
>
> Ahmaklığıyla maruf, çirkin suratlı Ebû Muhammed es-Saydalânî bir gün aynaya baktığında kendini tutamayıp gülmeye başlamış. "*Hayırdır, neye gülüyorsun böyle*?" denilince de yanıtlamış: "*Neye güleceğim, şu nadide surata! Uzaktan görüntüsü yakından görünüşüne kıyasla pek bir şahane de!*"[63]

I. ZAHİR VE BÂTIN GÜZELLİĞİ YA DA ÇİRKİNLİĞİ

"Güzel" olanı ifade sanatı olan edebiyatın mimarları edip ve şairler, hangi konu veya temayı ele alırlarsa alsınlar, onu her zaman en estetik biçimde dile getirme çabası içerisinde olmuşlardır. Birçok edebi üründe başta insan olmak üzere varlıkların görünen ta-

---

61 Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir,* 3/44; Âbî, *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât,* 2/150.
62 Âbî, *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât,* 7/187.
63 Âbî, *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât,* 8/196.

rafındaki güzellik ele alınırken, bazılarında insanın huy ve ahlak güzelliğini içine alan bâtını güzelliğe odaklanılmış, onun hususan bu yönü öne çıkartılmıştır.

İslam'da da bâtını güzelliğin değeri ayet ve hadislerle ortaya konulmuş ve dinin mensupları iç güzelliği öncelemeleri hususunda teşvik edilmiştir. Bu çerçevede, bâtına yansımayan maddi güzelliğin geçici olup tek başına bir anlam ifade etmeyeceği vurgulanırken, dış görünüşü [مَظْهَرٌ] parlatıp da gönül dünyasına [مَخْبَرٌ] ehemmiyet vermeyenler eleştirilmiştir. Bu vesileyle tip [خَلْقٌ] ile huy [خُلُقٌ] lafızları arasındaki fonetik yakınlığın iç dünya-dış dünya düalitesini ele almada oldukça işlevsel olduklarını belirtelim. Aşağıdaki yorum tam da buna uyan edebi bir betimlemedir:

فُلَانٌ دَمِيمُ الْخَلْقِ كَرِيمُ الْخُلُقِ؛ وَلَئِنْ أَمَرَّتْ أَوْرَاقُهُ لَقَدْ حَلَا مَذَاقُهُ.

Filancanın tipi çirkin ama huyu güzel
Dolayısıyla yaprakları acı ise de (meyvesi) lezzetli

Fiziksel güzelliklerden mahrum oluşu birçok boyutuyla ele alan mizah edebiyatı, enteresandır ki bâtındaki çirkinliğe de kayıtsız kalmamıştır. Mesela bu bağlamda kayda geçen bir anekdotta, zahiri çirkinlik bâtındaki çirkinliğin insanın yüzüne yansıyan net bir görüntüsü olarak tasvir edilmiştir:

> Halife Me'mû bir gün askerlerini teftiş ederken karşısında çirkin bir nefere rastlamış. Onu konuşturduğunda ise adamın kem küm etmekte olduğunu fark etmiş. Hemen tezkeresini eline vererek şunu söylemiş: "*İyi bir ruh dışa vurduğunda insanın suretinde güzellik olarak ortaya çıkar. İçte gizli kaldığında ise konuşmasına ifade-i meram olarak yansır. Bakıyorum, bu adamın zahiri de bâtını da güzellikten mahrum!*"[64]

Tavsiye kültürü Müslüman toplumlarda en başından beri hep önemli bir yere sahip olmuştur. Gerek dinin kutsal öğreti kaynağı olan Kur'an ayetlerinde, gerek Hz. Peygamberin, ilim-irfan erbabının ve İslam ahlakiyatçılarının hikmetamiz sözlerinde tavsiye, Müslüman toplumların zihin ve ahlak inşasında önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Büyüklerin nazım ve nesir türünde ortaya koyduğu tavsiyeler klasik Arap edebiyatının seçkin ürünleri arasında yerini almıştır. Bu manada, çirkin edebiyatı çerçevesinde zahiri ve bâtını güzellik ya da çirkinlik olgusu epey işlenmiş bir temadır. Örneğin tıbbın babası

[64] İsfahânî*, Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/342; Abdurrahman b. Ahmed el-Berkûkî, *ez-Zehâir ve'l-'abkariyyât* (Mısır: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, ts.), 1/161.

kabul edilen ünlü hekim Hipokrat'a atfedilen aşağıdaki vecize anekdotik bir karakter taşır:

> Aynaya nazar ettiğinde karşısında güzel bir sima bulan akıllı kişi, yapıp ettikleriyle kendini çirkinleştirmesin; aynada çirkin bir surat gören de iki çirkini bir araya getirmesin![65]

Arap dilcileri ve şairleri, Hipokrat'ın bu sözünü, Arap dilinin kendine sunduğu imkânlarla daha sofistike biçimde de ifade etmişlerdir. Mesela şairin beyitlerinde bu hikemi ifade şöyle dile getirilmiştir:

يَا جَمِيلَ الْوَجْهِ كُنْ مُحْسِنَا لَا تَخْلِطَنَّ الزَّيْنَ بِالشَّيْنِ
وَيَا قَبِيحَ الْوَجْهِ كُنْ مُحْسِنا لَا تَجْمَعَنَّ الشَّيْنَ بِالشَّيْن

Ey sureti güzel, iyilik erbabı ol
Sakın güzelliği çirkinlikle cemetme
Ey çehresi çirkin, sen de iyilerden ol
İki çirkinliği bir ederek halt etme![66]

Klasik Arap mizahında çirkinliğe dair kayda geçen anekdotların büyük bir bölümünde fiziksel kusura sahip kimselerle ya alay edilmiş ya da Allah vergisi bu duruma eleştiriler getirilmiştir. Bunun yanında kalp güzelliğinin yüzdeki çirkinliği bertaraf ettiği yaklaşımını öne çıkaran kimi çirkin hikâyelerine de tesadüf edilmektedir. Aşağıdaki rivayet, zahiren çirkin bir şahsın ahlaki vasıflarına odaklanıldığını gösteren böyle bir örnektir:

> Hikmet ehlinden bir zat, çirkin suratlı bir delikanlıdaki ahlaki meziyetlere şahit olunca ağzından şu ifadeler dökülüvermiş:
>
> قَدْ عَفَتْ مَحَاسِنُ أَدَبِكَ مَقَابِحَ وَجْهِكَ، وَمَا أَنْصَفَ أَدَبُكَ وَجْهَكَ، وَلَا وَجْهُكَ أَدَبَكَ!
>
> Siretindeki güzellik suretindeki çirkinliği silip atmış. Allah var! Ne siretin suretine ne de suretin siretine insaf etmiş![67]

Benzer bir bağlamda kayda geçen şu rivayette ise Halife Ömer b. Abdülazîz (öl. 101/720), ahlaki meziyetlerinin aksine sureten çirkin şahısla karşılaştığında, şu ayeti okumaktan kendini alamamıştır:

---

[65] Âbî, *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât,* 7/25; es-Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, 175 - *el-İ'câz ve'l-îcâz*, 58; Şeyho, Mecâni'l-edeb (Beyrut: Matbaatü'l-Âbâi'l-Yesûiyyîn,1913), 2/158.

[66] Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, 175; Bahâüddin el-Âmili, *Keşkûl*, thk. Muhammed Abdülkerim en-Nemerî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye,1998), 2/315.

[67] Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 12/184.

Ömer b. Abdülazîz ahlaki vasıflarını bildiği bir şahsı zekât memuru olarak tayin etmek istemiş. Huzura çağırdığı adamın meziyetlerinin aksine son derece berbat bir görünüşe sahip olduğunu görünce şu ayeti okumaktan kendini alamamış:

﴿ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ ﴾

Sizin hor gördüğünüz kimseler için, Allah onlara asla hiçbir hayır vermez diyemem. (Hûd:31)[68]

İ. ÇİRKİNLİK SEMBOLLERİ: ŞEYTAN, CİN, DECCAL, GÛL

Öteden beri şeytan ve cin kavramları, çeşitli dinlerin teolojilerinde yer alan öğretilerin de etkisiyle pek çok kültürde kötülüğün ve uğursuzluğun simgesi kabul edilmiş, bu yüzden de insanlar tarafından son derece çirkin bir varlık olarak algılanmıştır. Edebiyattan resme, tiyatrodan sinemaya sanatın birçok dalında, bu iki figür, çirkin, ürkütücü, hatta nefret uyandıracak ölçüde iğrenç olarak tasvir edilmiştir. Elbette bunlara, Müslüman toplumların kültürüne özgü olmak üzere, deccal ve gûl figürlerinin akla getirdiği negatif çağrışımları da eklemek mümkündür.[69]

Kur'an-ı Kerim'de, Cehenneme has azap şekillerinden biri olarak, ahalisine zakkum ağacı meyvelerinin yedirileceğinden söz edilir. Bahse konu ağaç Kur'an-ı Kerim'de şöyle tarif edilmiştir:

﴿طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ﴾

Onun tomurcukları şeytanların kafaları gibidir. (Saffat:65)

Bu ayetten, Cahiliye döneminde Arapların zihninde kavramsal olarak şeytan imgesinin zaten var olduğu anlaşılmaktadır. Arapların çirkin birini gördüklerinde başvurdukları benzetmeler bunu destekleyen bir durumdur:

> (Cahiliye Arapları çirkin birini gördüklerinde) Yüzü sanki şeytan suratı, kafası ise gûl kafası, derlerdi. Onlar bu iki mahluku görmemiş olsalar da inanışlarına göre onlar katıksız şerri sembolize ediyor ve hayal dünyalarında en çirkin surette canlanıyordu.[70]

---

[68] İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/290; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/343; İbn Hamdûn'nun *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 2/227; Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî eş-Şerîf el-Murtazâ, *Emâlî'l-Mürtezâ (Gurarü'l-fevâid ve dürarü'l-kalâid),* thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Dâru İhyâi Kütübi'l-'Arabiyye, 1954), 2/339.

[69] Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 51.

[70] Hâmid Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdıh li'lbelâga* (b.y.: el-Mektebü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.), 1/5.

Müslümanların zihinlerinde çirkinlik sembolü ve ürkütücü şeytan imgesinin oluşumuna etki eden faktörlerden birisi de İblis'in bizzat Hz. Peygamberin yanına gelerek bir şeyler sormasını konu alan, fiziksel özelliklerine dair bazı ürkünç ayrıntıların verildiği kimi rivayetlerdir. Örneğin bir şeytan tasvirinde yer alan aşağıdaki ifadeler, "çirkin" kavramına teolojinin ilginç bir katkısı olarak düşünülebilir:

> İblis yaşlı, tek gözlü, suratında yedi adet uzun kıl bulunan, ağzından dışarıya fırlamış -kazma gibi- iki sivri dişi olan son derece çirkin bir mahluk suretinde Peygamberimize gelmişti.[71]

Klasik Arap nevâ̂irinde ise hikâyelerin çirkinlik sembolü olarak daha ziyade Şeytan figürü üzerinden kurgulandığı görülmektedir. Ürkütücülüğün ve çirkinliğin zirve noktasını temsil eden bu figürle bazı insanlar çeşitli durumlar vesilesiyle özdeşleştirilerek ağır biçimde hakarete uğratılmaktadır. Ana kahramanının değişkenlik arz ettiği meşhur bir anekdot şöyledir mesela:

> Bir gün nispeten çirkince sayılabilecek bir adam Ebü'l-'Aynâ'ya (bir diğer rivayette Câhiz'e) gelerek "*Acaba Şeytan ne menem bir şey, doğrusu pek merak ediyorum*" diyecek olmuş. Bizimkinin yanıtı şöyle olmuş: "*Aynaya baksana!*"[72]

Başka bir çirkin ise, ünlü nüktedan Eş'ab tarafından cinlerin Hz. Süleyman'ın emri dışına çıkmamaları noktasındaki talimatı hatırlatılarak taşlanmaktadır:

> Bir keresinde, gündüz vakti son derece çirkin suratlı bir adamla karşılaşan Eş'ab latifesini şöyle yapmış: "*Süleyman Peygamber sizin gibilerin gündüz dışarı çıkarak insanları korkutmasını yasaklamamış mıydı?!*"[73]

J. ÇİRKİNLERİN BAZI HAYVANLARA TEŞBİHİ

Çirkinlikle damgalanan bir insanın, ontolojik bakımdan kendisinden uzak kategorideki bir varlığa benzetilmesi klasik edebiyatta yaygın görülen bir tahkir üslubudur. Edipler, şairler, devlet adamları vs. sözlü veya yazılı atışmalarında, muhataplarını ciddi manada

---

[71] Ebû Bekr el-Havârizmî, *Müfîdü'l-ulûm ve mübîdü'l-hümûm* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Unsûriyye, 2007), 252.

[72] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'z-zırâf*, 93; Husrî, *Cem'ul-cevâhir fi'l-mülah ve'n-nevâdir*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1987), 114; Ebû Hilâl, el-'Askerî, *Kitâbü's-Sınâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye, 1998), 50; Âbî, *Nesrü'd-dür,* 3/138.

[73] Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn,* 2/214; İbn 'Abdürabbih*, el-'İkdü'l-ferîd*, 8/136; İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 100.

rencide eden bu yöntemi sıkça kullanmışlardır. Bu bağlamda, muhatabı aşağılama için en çok teşbihe konu edilen hayvanlar maymun, köpek, domuz, eşek vs.dir.

Daha ziyade taklitçiliği ve sempatik hareketleriyle bilinen maymun, muhtemelen bir Kur'an ayetinde ona yapılan olumsuz nitelemeden [قِرَدَةً خَاسِئِيـنَ] ötürü çirkinliğin bir tavsif aracı olarak görülmüştür. İslam ilahiyatında [مَسْخٌ] olarak bilinen bu mesele, zaman zaman rakipler arasında muhatabı aşağılamaya elverişli bir enstrüman olarak kullanılmıştır. Mesela başkahramanının ünlü Mutasavvıf Hallâc-ı Mansûr (öl. 309/922) olduğu bir anekdotta, çirkin taşlamasının maymun teşbihi üzerinden yapıldığı görülür:

> Çirkin mi çirkin bir adam -Enel hak felsefesindeki- Hallâc-ı Mansûr'a bir gün "*Eğer iddian doğruysa beni maymuna çevir de görelim*" diye meydan okumuş. Hallac bu meydan okumaya şöyle karşılık vermiş: "*Buna ne hacet, Mevla dileğinin yarısını sana zaten bahşetmiş!*"[74]

Maymun ve domuza teşbih, çirkinlik dışında da her zaman taşlama ve aşağılamanın etkili bir aracı olarak kullanılmıştır.[75] Bu çerçevede İslam ahlakiyatına dair kayda geçen bazı ifadelerde, bahsi geçen iki mahlukun, Allah katında asi kullardan daha makbul ve evla olduğu vurgulanmıştır. Söz gelimi Gazzâlî (öl. 505/1111), *İhyâ*'sında şu değerlendirmeyi yapar:

> Biliniz ki görünüşü çirkin, toplum içinde değersiz, statüsü düşük, vücudu zayıf da olsa akıllı kişi Allah'a itaat edendir. Cahil kimse ise güzel görünümüne, saygınlığına, konumunun yüksekliğine ve fiziğinin heybetine rağmen Allah'a isyan edendir. Maymunlar ve domuzlar Allah katında kendisine isyan eden kimselerden daha akıllıdır. Ehl-i dünyanın makamının âli olması seni aldatmasın.[76]

Arapların yaşamında sosyo-ekonomik ve kültürel bakımdan ayrıcalıklı bir yer işgal eden devenin yanı sıra at da mühim bir yer tutmaktaydı. Hızlı, çevik ve yüksek manevra kabiliyetine sahip olan atlar, savaşlarda Arap süvarilerinin onsuz yapamadığı bir binek hayvanıydı. Arap atlarının, diğer cinslere kıyasla çok daha hızlı koşabilen bir türü vardı: Buleyk. Konumuzla ilgili olarak, bu türün dikkat çeken bir vasfı da son derece çirkin

---

[74] Ebû Mansûr, es-Se'âlibî, *Simârü'l-kulûb fi'l-mudâf ve'l-mensûb* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.) 406; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr,* 2/191; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/257; İbn Hatîb, *Ravzü'l-ahyâr*, 369.

[75] Söz konusu durumu örnekleyen bir rivayet şu şekildedir: Adamın biri hazır cevap nüktedan Ebû Nüvâs'a "*halife hazretleri seni maymun ve domuzlara vali tayin etti*" deyince o da şu karşılığı verir: "*O halde işit ve itaat et. Zira sen de benim tebaamsın*".

[76] Şeyho, *Mecâni'l-edeb fi hadâiki'l-Arab* (Beyrut: Matbaatu'l-Âbâi'l-Yesû'iyyîn, 1913), 2/127.

oluşlarıydı. Emsal kitaplarında bu hayvanın biri meziyet diğeri kusur görülen iki temel hususiyetine şöyle vurgular yapılmıştır:

> Hızıyla tozu dumana katan o [بُلَيْقٌ], lakin (çirkinliği sebebiyle) hor görülen de.[77]

K. ÇİRKİNLİK VE MÜCÛN

Cahiliye devri şairlerince şiir ürünlerinde yer verilen mücûn olgusu, İslami öğretilerin hilafına İslami dönem Arap edebi ürünlerine de mensur ve manzum boyutlarıyla yoğun biçimde yansımıştır. Bu olgu, bilhassa nevâdir ürünlerinde klasik mizahın ana karakteristiklerini belirleyen birkaç temadan biri haline gelmiştir. İlgili anekdotlarda hikâye edilenlerin bir bölümünün gerçek hayattan alınma olasılığına mukabil, bir kısmının otantikliği mevzuu tartışma götürür niteliktedir. Bununla birlikte mücûn, sayısız ikincil temalar da içerir. Söz gelimi "çirkinlik-cinsel soğukluk" ilişkisi, kısmen çirkinlik bağlamında kurgulanan bir mücûn anekdotunda edep dışı kabul edilebilecek bazı detaylarla şu şekilde ele alınmıştır:

> Kadının biri kocasını da yanına alarak mahkemeye başvurur ve "*Kocam benimle yatmıyor*" diye kadıya şikâyette bulunur. Adam "*Ben iktidarsızım, kadı efendi*" derse de kadın "*Yalan söylüyor!*" diye itiraz eder.
>
> Bunun üzerine esasen tek gözlü ve çirkin bir adam olan mahkemenin kadısı "*Çıkar aletini, test edeceğiz*" diye talimat verir. Adam aletini çıkarır, kadı da masaj yapar gibi aletiyle meşgul olmaya başlar, ancak herhangi bir kıpırdanma olmaz.
>
> Karısı hemen atılır ve "*Kadı efendi*" der "*sendeki bu suratı ölüm meleği görse gözündeki fer sönüp gider. Bu çirkin suratla nasıl diriltecen o şeyi. İyisi mi o işi sen yanındaki uşağa devret.*"
>
> Bunun üzerine kadı işi yanındaki parlak bir delikanlıya havale eder. Delikanlı, adamın aletine daha dokunur dokunmaz ölü dirilmeye başlar. Oradan kıs kıs gülen karısı "*Ha şöyle, işi baştan ehline teslim etsene kadı efendi!*" der. Kadı ise bir yandan güler bir yandan da "*Git karını becer, deyyus*" der "*bir daha da sakın kadıların uşaklarına dadanma!*"[78]

Müslüman toplumlarda sünnetsizlik bir taraftan dinî anlamda bir eksiklik kabul edilirken diğer taraftan erkeğin cinsel fizyonomisine ait bu durum, çirkinlik bağlamında da bir kusur olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple Müslüman bir erkek için itikadının

---

77 Zeyd b. Abdullah Ebü'l-Hayr el-Hâşimî, *El-Emsâl li'l-Hâşimî* (Dımaşk: Dâru Sa'diddin 2002), 290.

78 İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/252.

önemli emarelerinden biri sayılan sünnet geleneğine uy(a)mamak, kaynaklara yansıdığı kadarıyla zaman zaman ciddi bir aşağılama sebebi olabilmekteydi. Bu anlamda kayda geçen bir anekdot duruma örnektir:

> Ferezdak bir gün sünnetsiz olduğunu bildiği Ziyâd el-A'cem'i rencide etmek için ona [يَا أَقْلَفُ] "*Kabuklu!*" diye hitapta bulunmuş. Altta kalmaya niyeti olmayan Ziyâd karşılık vermiş: "*Gammazcının oğlu seni, bunu sana anan ispiyonladı, değil mi?!*"[79]

L. ÇİRKİNLE KARŞILAŞMANIN UĞURSUZLUK SAYILMASI

Bazı olgu ve durumların ya da varlık ve hadiselerin uğursuz sayılmasına birçok kültürde olduğu gibi Cahiliye Araplarında da rastlanmaktaydı. Mesela İslam öncesi dönemde müşrik Araplar yolculuğa çıkmadan önce kuş uçurur, şayet hayvan sağ tarafa uçarsa o yolculuğun hayra, sol tarafa uçarsa da şerre vesile olacağına kanaat getirerek bundan talihe ya da uğursuzluğa dair kendilerine bir karine çıkarırlardı.

Hadis-i şeriflerde uğursuzluk diye bir şeyin olmadığı ısrarla vurgulanmasına rağmen bazı durumları uğursuz sayma anlayışı İslami dönemde de varlığını sürdürmüştür. Bu inanışlardan biri de çirkin, kör, şaşı vb. bir kişiyle karşılaşıldığında bunun bir felaketin ya da uğursuzluğun habercisi olabileceğine yönelik inanıştı. Nevâdir kaynaklarında bu gibi anomalik durumlarla karşılaşma sahneleri üzerine bir dizi anekdot anlatıldığı görülmektedir. Mesela bunlardan biri, çirkin bir çehreye sahip olan Di'bil'in (öl. 246/860) başına gelen şu hadisedir:

> 'Ume'yr el-Kâtib son derece çirkin bir adamdı. Bir gün sabahın erken bir saatinde, yolda bir iş için sokağa çıkan Di'bil'e rast geldi. Bu karşılaşmayı bir uğursuzluk telakki eden Di'bil, 'Umeyr'e şu beyitleri okudu:
>
> خَرَجْتُ مُبكِّرًا مِنْ سُرَّ مَنْ رَا أُبَادِرُ حَاجَةً، فَإِذَا عُمَيْرُ
> فَلَمْ أَثْنِ الْعِنَانَ وقُلتُ: أَمْضِي فَوَجْهُكَ يَا عُمَيْرُ خَرَى وَخَيْرُ
>
> Sabah erken çıkmıştım hâcetim için Samarrâ'dan
> Yolda kime rastlasam, bizim tipsiz 'Umeyr
> Salmayıp dizginleri dedim ki kendisine
> Bendeniz gidiyorum, hadi bana eyvallah
> Suratında uğursuzluk, hayr olur inşallah.[80]

---

[79] Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir,* 9/148; Âbî, *Nesrü'd-dür,* 2/144; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/261; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye,* 7/239.

[80] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye,* 8/35.

M. DEVLET ERKÂNININ HUZURUNDA ÇİRKİNLER

Klasik kaynaklarda halife, vali, emir ve kadı gibi devlet ricalinin huzurunda cereyan eden hadiselere, karşılıklı gelişen diyaloglara odaklanan hikâyeler, bu şahsiyetlerin siyaseti, riyaseti, dünya görüşü, şair ve ediplerle ya da sıradan halk tabakalarıyla ne şekilde bir etkileşim içerisinde oldukları konusunda önemli tarihi veriler sunduğu gibi edebi olarak da değeri yüksek ürünlerin malzemesini teşkil etmiştir. Klasik Arap mizahına da konu olan bu durum, içerisinde çirkinlerle devlet erkânının yaşadığı ilginç diyaloglar özel bir yere sahiptir. Anekdotlarda bir vesileyle huzurda bulunan çirkinlerin devlet erkânınca hor görülmeleri zaman zaman karşılaşılan bir durum olmakla birlikte, belagat ve fesahatiyle devlet büyüklerini etkileyerek huzurda ağırlanan hatta iltifat ve atıyelerle makamdan uğurlanan çirkinler de olmaktadır. Mesela bu durumu merkeze alan bir anekdotta çirkin kahramanımız "*dış görünüşünüzle karşılanır söylediklerinizle uğurlanırsınız*" sözünün gerçekliğini bize hatırlatmaktadır:

> Meşhur vali Haccâc, Hâricîlerle yaptığı bir savaştan dönüşte çevresindekilere "*Bana faziletli birini bulun da onu Halife Abdülmelik'in huzuruna çıkarayım*" şeklinde bir talepte bulunduğunda karşısına sureti çirkin ama ahlakı güzel bir adam çıkartmışlar. Huzura varıldığında halife ilk önce adama tipsizliğinden ötürü yüz vermemiş. Ancak kelama başladığındaysa adamın söylediklerine hayran kalarak şu beyti okumuş:
>
> وَإِنَّ عَـرَارًا اِنْ يَـكُـنْ غَـيْـرَ وَاضِـحٍ فَإِنِّـي أُحِبُّ الْجَوْنَ ذَا الْمَنْكِبِ الْعُمُمِ
>
> Gerçi yüzü parlamıyor ışıl ışıl 'Arâr'ın
> Yine de sevdim hilkati tam bu karaoğlanı
>
> Şiiri can kulağıyla dinleyen çirkin adam "*Okuduğunuz beyit kime ait halife hazretleri, bilir misiniz?*" diye sormuş. Halife "*Amr b. Şa's'ın, oğlu 'Arâr için yazdığı şiir değil mi bu?*" demiş. Çirkin adam da "*Tüm üstüne bastınız Efendim*" demiş "*Bendeniz Şa's b. 'Arâr*"
>
> Halife, karşısındaki şahsın okuduğu beyitte bahsedilen kişi oluşuna daha da şaşırmış ve ihsanda bulunduğu 'Arâr'la Haccâc'ın özel olarak ilgilenmesini istemiş.[81]

Siyasi ağırlığı olan devlet ricalinden komutanlara, elçilerden muhaliflere, edip ve şairlerden nedimlere, suçlulardan halk kahramanlarına, bürokrasinin tepe noktasındaki isim-

[81] Müberred, *el-Kamil fi'l-lüğa*, 1/217; el-Mu'âfâ İbn Zekeriyyâ, *el-Celîsü's-sâlih ve'l-enîsü'n-nâsıh*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2005), 736; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/343; Muhammed b. Aydemir el-Müste'sımî*, ed-Dürrü'l-ferîd ve beyti'l-kasîd*, thk. Dr. Kamil Selman el-Cebûri (Beyrut: Dâru'l-Kütüb'il-'İlmiyye, 2015), 10/164.

lerden sıradan insanlara kadar birçok tabakadan insan, çeşitli vesilelerle halifelerin huzurunda yer almışlardır. Bilhassa devlet ricali huzurundaki meclislerde edebi değeri ya da mizahi yönü bulunan diyaloglar, nükte derleyicileri tarafından dikkatle kayda geçirilmiştir. Bu merviyyât içerisinde, çirkinlik vasfı öne çıkan kimi edip ve şairlerle devlet ricali arasında cereyan eden bazı hadiseler konumuz açısından dikkate değerdir. Bu bağlamda kaynaklarda yer alan bir anekdotta, çirkinliği müsellem Şair Nusayb'ın, (öl. 108/726) halifenin prestijli nedimlik teklifini zarif bir üslupla nasıl geri çevirdiği hikâye edilmektedir:

> Şair Nusayb, Abdülmelik b. Mervân'ın huzurunda bulunduğu bir seferinde ona bir şiirini takdim etmiş. Halife şiiri beğendiği gibi bu muarefeden de ayrıca memnun olmuş, ona izzetü ikramda bulunmuş. Bundan birkaç gün sonra Halife, Nusayb'ı tekrar saraya ziyafete çağırmış, o da iştirak etmiş. Yemek sonrasında aralarında şöyle bir diyalog yaşanmış:
>
> Halife: Bana nedimlik yapmaya ne dersin Nusayb?
>
> Nusayb: Halife hazretleri bu işe uygun olduğumu mu düşünüyor?
>
> Halife: Neden olmasın?
>
> Nusayb: Efendim baksanıza, tenim kapkara, fiziksel görünümüm çarpık, suratım kayık, ayrıca ne makam ne de bir rütbe sahibiyim. Bendenizi sizin meclisinize ve sofranıza sahip olduğum akıl getirdi. Açıkçası onun itibarını eksiltecek bir şeye tevessül etmeyi arzulamam.
>
> Nusayb'ın bu sözleri halifenin hoşuna gittiğinden teklifinden vazgeçti.[82]

Arap klasiklerinde kayda geçen kimi tarihi anekdotlarda, makam ve mevki sahibi bazı kimselerin, muhatap oldukları bazı insanları çirkinlikle aşağıladıklarına tanık olmaktayız. Sosyal statüsü ve kültürel düzeyi düşük olanların bu türden ithamlara karşılık vermesi zor olmakla birlikte, görüntüsüyle hakikatinin çelişki arz ettiği nice kimseler de sürpriz çıkışlarıyla yapılan tahkirleri savuşturmayı bilmiştir. Lahmîler Devleti Kralı ile itaati altına almak istediği bir kabile reisi arasında yaşanan aşağıdaki diyalog tam da bu durumu konu edinmektedir:

> Kral Nu'man b. Münzir, Muaydî kabilesi reisi Şakka b. Damra'ya bir mektup yazarak, emri altına girdiği takdirde kendisine yüz deve bahşedeceğini bildirir. Teklife sıcak bakan Damra kralla görüşmek üzere atlayıp saraya gelir. Ancak

[82] Müberred, *el-Kamil fi'l-lüga,* 2/118; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye,* 8/344; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb,* 4/ 85; İbşîhî, *el-Müstetraf fi külli fennin müstazraf,* 468.

> Nu‘man, karşısında ucube suratlı Damra’yı görünce aklına düşen ilk Arap meselini okur:
>
> تَسْمَعُ بِالْمُعَيْدِيِّ لَا أَنْ تَرَاهُ
>
> (Hakikaten dedikleri gibiymiş) Muaydî’nin namını işit, yüzünü görme.[83]
>
> Damra’nın Münzir’e yanıtı şöyle olur: Kişiye, boyuna posuna göre değil de sahip olduğu iki küçük uzva göre (kalp ve dil) değer biç. (Hiç tahmin etmediğin biri bakarsın) dövüştüğünde şecaatle dövüşür, konuştuğunda da hikmetle dile gelir.
>
> Kral bu sözlere kayıtsız kalamayarak “*İşte namını duyduğum Damra*” der.[84]

Klasik dönem Arap toplumunun yapısı hakkında günümüze ışık tutan bazı anekdotlara göre bir erkeğin soyu sopu, sosyo-ekonomik durumu vb. niteliklerinin yanı sıra sahip olduğu fizyonomik özellikleri de talip olacağı kadının mensup olduğu sosyal sınıfın üzerinde etkili olabilmekteydi. Bu açıdan bakıldığında da çirkinlerin doğal olarak dezavantajlı oldukları söylenebilir. Bu durumu teyit eden bir anekdot, bir çirkin ile bir emir arasında yaşanan aşağıdaki diyalogdur. Hikâye kahramanımız, sahip olduğu meymenetsiz suratı sebebiyle ancak cariye statüsünde bir kadınla evlenebildiğini biraz da sitemkâr bir üslupla anlatmaktadır:

> Tipten yana nasipsiz bir adama kudretten, yakışıklı mı yakışıklı iki oğlan bahşedilmiş. Bir defasında bu adam iki civanıyla birlikte emirin meclisinde bulunuyormuş. Emir bu hale şaşırarak “*Efendi, bu iki delikanlının anaları hür mü yoksa köle mi?*” diye soracak olmuş. Beriki “*Sizce şu cihanda bu tipe tav olacak hür bir kadın var mıdır, Emir hazretleri*” deyivermiş.[85]

Başta halifeler olmak üzere devlet ricalinin huzurunda köle tüccarları tarafından satışa arz edilen ve ilgililerin beğenisine sunulan cariye ve gulâmların başrolde olduğu anekdotların bir bölümü de temelde güzellik-çirkinlik düalitesi üzerinden yürür. Bilhassa cariyelerle kimi devlet erkânı arasında arz işlemi sırasında konuşulanlar mizahi edebiyatın kayda değer anlatılarını oluşturur. Ayrıca bu kabîl merviyyât, her ne kadar çoğu zaman karikatürize edilerek gülme ihtiyacını gidermek üzere anlatılsa da devrin sosyo-

---

[83] Mu‘aydî kabilesine nispetle Damra’ya verilen lakaptır. Bu ifadeler halk arasında üstün ahlaki vasıflarıyla meşhur, fakat heybetsiz ve fiziksel olarak çirkinliği de maruf kişiler için kullanılan bir deyimdir.

[84] Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn,* 1/200; İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *eş-Şi‘r ve’ş-şu‘arâ,* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 2002), 2/622; Abdülkadir el-Bağdâdî*, Hızânetü’l-edeb*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn (Kahire: y.y., 1979), 1/312; Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretü hutabi’l-‘Arab,* 1/66.

[85] Âbî, *Nesrü’d-dür fi’l-muhâdarât,* 2/151.

kültürel alışkanlıklarını, ritüellerini ve kurumsal işleyişini kavrama noktasında da bizlere önemli tarihsel ve kültürel bilgiler sunar.

Klasik döneme ait bazı rivayetler, devlet ricalinin saraylarında ya da aristokrat ailelerin konaklarında kendisine yer edinmeye çalışan cariyelerin varlığına işaret etmektedir. Aslında arz olundukları yeni efendilerinin kendilerini kabulü noktasında bir söz hakkı bulunmayan cariyeler içerisinden bazıları fiziksel kusurlarına rağmen sahip oldukları yeteneklerini konuşturarak bu imtiyazlı mekânların kapılarını aralayabilmiştir. Mesela bu bağlamda rivayet olunan bir anekdotta, fiziksel bir kusuru nedeniyle halifeyi etkileyemeyen bir cariyenin, edebi yeteneğini konuşturmak suretiyle o açığı telafi ettiğini ve halifenin gözdelerinden biri haline geldiğini öğrenmekteyiz:

> Asmaî anlatıyor: Halife Harun Reşid'in meclisinde bulunduğumuz sırada bir köle tüccarı, halifeye arz etmek üzere bir cariyeyle huzura girmiş. Reşid, cariyeyi alıcı gözle süzdükten sonra "*Sende kalsın!*" demiş "*Yüzündeki şu koca ben olmayaydı kaçırmazdım*".
>
> Ancak tam meclisten ayrılacaklarken cariye dönüp "*Sultanımız müsaade buyururlarsa şu an içime doğan beyitleri kendilerine takdim etmek isterim*" demiş. Halife izin verince de okumaya başlamış:
>
> مَا سَلِمَ الظَّبْيُ عَلَى حُسْنِهِ كَلَّا وَلَا الْبَـدْرُ الَّذِي يُوصَفْ
> فَالظَّبْـيُ فِيهِ خَنَسٌ بَـيِّـنٌ وَالْبَـدْرُ فِيـهِ كَلَـفٌ يُعْـرَفْ
>
> Ne ceylan güzellikte kusurdan ari
> Ne teşbihlere konu o tepsi gibi ay
> Basık burunluluğu zahirdir ceylanın
> Sathında çil misali lekeler ayın.
>
> Dizelerdeki belagat halifeyi öyle mest etmiş ki hemen onu satın alıp haremine katmış ve bu cariye zamanla Harun Reşid'in gözdelerinden biri olmuş.[86]

İslam tarihinin ilk yüzyılında ortaya çıkan ve radikal siyasi-itikadi ayrışmalara neden olan bazı tartışma ve kavgaların izlerine, o dönemlerde telif olunan birçok *edeb* kaynağındaki anekdotik merviyâtta da rastlamak mümkündür.

İlgili tarihsel edebi malzemenin bir bölümü halife, sultan, emir, vali gibi devlet ricalinin siyasi rakipleriyle olan edebi polemiklerine tahsis edilmiştir. Şaşırtıcı bir biçimde bu

[86] İbşîhî, *el-Müstetraf,* 65; Tenûhî, *Nişvâru'l-muhâdara ve ahbâru'l-müzâkera,* nşr. Margoliouth (Kahire: Matba'atu Emîn Hindiyye, 1921), 4/194; İbn Hatîb Muhammed b. Kasım, *Ravzü'l-ahyâru'l-müntehabi min rebîu'l-ebrâr*, 367; Şirvânî, *Nefhatü'l-Yemen,* 9.

polemiklerin hiç de azımsanmayacak bir yekûnu fiziksel kusurları faş etme şeklinde kendisini gösterir. Siyasi hasımların incitilmesinde son derece işlevsel bir enstrüman olduğu anlaşılan bu türden taşlamaların güzel bir örneği Halife Muâviye (öl. 60/680) ile rakibi Şerîk b. el-A'ver (öl. ?) arasında cereyan eden aşağıdaki diyalogtur. Bu diyalogta künye ve unvanların yanı sıra tarafların öne çıkan fiziksel kusurlarının da yöneltilecek hicvi keskinleştirmede son derece etkili olduğu görülmektedir:

> Hz. Ali taraftarlarından Şerîk b. el-A'ver, kibirli bir eda ile Halife Muâviye'nin huzuruna girince, Muâviye zaten pek hazzetmediği siyasi rakibini rencide etmeyi umarak şöyle demiş:
>
> Vallahi adın [شَرِيكٌ] (ortak koşulan), ancak Allah'ın katında şerikin yeri yoktur. [اَلْأَعْوَرُ] (Tekgöz)'ün oğlusun, hâlbuki çift göz tek gözden evladır. Üstelik tipsizsin de. Oysa yakışıklı olan daha makbul. Hal böyleyken acaba nasıl oldu da halkın seni kendilerine lider yaptı?
> Şerîk, Mu'âviye'nin bu sözlerine aynı üslupla yanıt vermiş:
>
> Senin de adın [مُعَاوِيَةُ], anlamı da "*Uluyan dişi köpek*". [اَلْحَرْبُ] (Savaş)'ın oğlusun, oysa barış savaştan daha iyidir. [اَلصَّخْرُ] (Sarp kayalık)'ın evladısın, hâlbuki düzlük kayalıktan makbuldür. Bir de [أُمَيَّةُ] soyundansın, malum o da "*Küçük yaştaki cariye*" demek. Şimdi cevap ver bakalım: Asıl sen nasıl "*Emirü'l-mü'minîn*" oldun?![87]

N. ÇİRKİNLİKLE İLGİLİ MESELLER VE VECİZ SÖZLER

Meseller (emsâl), Arapların, Cahiliye adı verilen İslam öncesi dönemden başlayarak yüzlerce yıllık oluşum, olgunlaşma, yerleşik ve yaygın hale gelme süreçlerini tamamlamış hem şifahi gelenekte yaşayan hem de emsâl koleksiyonlarında yerini almış zengin bir kültürel müktesebattır. İlk olarak belirli bir hadise üzerine söylenen meseller, zamanla benzer olaylara da teşmil edilerek birer klişe halini almış ve bu kalıplaşmış ifade biçimleriyle kuşaklar boyu dilden dile aktarılagelmiştir.

Sayısı binleri aşan, konu ve tema çeşitliliği bakımından oldukça geniş bir yelpaze çizen Arap mesel literatüründe "çirkinlik" temasına değinilmemiş olduğunu düşünmek mümkün değildir. Mesel derlemeleri içinde, çirkinlik olgusu hakkında söylenmiş özlü sözlerin hangi olay üzerine söylendiğini hikâye eden rivayetler olduğundan söz edilmişti.

[87] İbn Hıcce Takiyyüddîn Ebû Bekr b. Ali, el-Hamevî, *Semerâtü'l-evrâk fi'l-muhâdarât* (Mısır: Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-'Arabiyye, ts.), 1/59; Âmili, *Keşkûl*, 2/274-276; İbşîhî, *el-Müstetraf,* 132.

Nitekim çalışmamızın çirkin-ayna temasını incelediğimiz bölümünde, insanların kusurlarını durmadan yüzlerine vuran kişinin, bulunduğu çevrede tutunamayacağını anlatmak üzere [مِنْ غَيْرِ خَيْرٍ طَرَحَكِ أَهْلُكِ] şeklinde bir meselin kullanıldığını kaynaklık ettiği hikâyesiyle birlikte aktarmıştık.[88] Bu kategoride yer alan bir diğer meselde, hakikatle yüzleşen kişinin, verdiği aceleci hükümden geri dönüşü komik bir üslupla anlatılır:

> Adamın biri ailesinin kaybolan iki eşeğini ararken güzel peçeli bir hanımefendiye rast gelmiş. Oturup kadınla muhabbete dalan adamın gönlü dilbere kaydığından eşeği falan unutmuş. Bir süre sonra yüzündeki peçeyi kaldıran kadının iri ve çarpık dişleri ortaya çıkınca bizimkisi aynı evsafa sahip eşeğini hatırlamış ve kadının yanından uzaklaşarak meşhur sözünü söylemiş:
>
> ذَكَّرَنِـي فُوكِ حِمارَيْ أَهْلِي.
>
> Ağzınız (ağzınızdaki dişler) bana bizim eşeği hatırlattı.[89]

İnsanın iç dünyasındaki güzellik ya da çirkinliğin dışa yansıması genel olarak dinî ya da ahlaki sahada, özelde ise tasavvufi terbiyede sıkça ele alınan konulardan biridir. Bu durum manzum ve mensur edebi üretimlere dair mesel örneklerinde de, "*bâtındakinin zahire yansıması*" ya da "*zahir-bâtın çelişkisi*" gibi temalar altında sıklıkla ifade edilir. Mesela bir insanın yüzüne yansıyan sevimlilik ile iç dünyasına hâkim kötülük arasındaki çelişki "*Hâlid'in en güzel tarafı suretidir*[90] [أَحْسَنُ مَا فِـي خَالِدٍ وَجْهُهُ] şeklindeki bir meselle dile getirilmiştir. "*Çirkinliklere bulaşmış insanın tek güzelliği suratındadır*[91] [أَحْسَنُ مَا فِي الْقَبِيحِ وَجْهُهُ] meseli de aşağı yukarı aynı mesajı vermektedir. Aşağıdaki ifadede ise suretçe ve siretçe çirkinliğin meydana getirdiği "ağır vaka" ironik bir üslupla şöyle anlatılmıştır:

مَخْبَـرُهُ أَقْبَحُ مِنْ وَجْهِهِ وَوَجْهُهُ بِالْقُبْحِ مَشْهُورُ

Sîreti sûretindan fazlasıyla çirkin. Lakin suratında da hiç meymenet yok ki![92]

Mesel derlemelerinin yanı sıra, çirkinlik temasıyla bağlantılı olarak ulema, hükema ve ahlakiyatçılara ait pek çok özlü söz de klasik edebiyatın nitelikli ürünleri arasında yerini almıştır. Kadim tarihten itibaren Grek filozoflarına atfedilen hikemiyat içerisinde bu

---

88 İlgili mesel, bağlamına göre Türkçemizdeki "*doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar*" deyimiyle ilintili olarak da çevrilebilir. Çirkin Ayna ilişkisi başlığı altında Bu mesel hikâyesiyle birlikte aktarılmıştı.

89 Âmili, *Keşkûl*, 2/300; Zemahşerî*, el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1987), 2/85; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl,* thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim - Abdülmecid Kutâmış (b.y.: Dâru'l-Fikr,1988), 1/463; el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/275.

90 İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/342; el-Müsta'sımî, *ed-Dürr'ül-ferîd,* 2/194.

91 İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/342.

92 İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/342; el-Müsta'sımî, *ed-Dürr'ül-ferîd, 9/262.*

temaya yer verenler hiç de az değildir. Diyojen'le bir kadın arasında geçtiği rivayet olunan aşağıdaki diyalog bunun güzel bir örneğidir:

> Çirkinliği sebebiyle kendisine hakaret eden bir kadına Filozof Diyojen "*Bilmez misin kadın"* demiş "*erkek milletinin önce siretine sonra suretine bakılır; kadın kısmınınsa sûreti siretinden önce gelir!*"[93]

Klasik edebiyatta kaydedilen vecizevi ifadelerin bir bölümünü ise çirkinlere ilişkin yapılan sıra dışı teşbihler oluşturur. Söz gelimi ağzından adeta bal damlayan lakin çirkin bir yaradılışa sahip kimseler için "*Ambalaj kötü, lakin içindeki halis bal*"[94] [عَسَلٌ طَيِّبٌ فِي ظَرْفِ سُوءٍ] şeklinde zarif bir teşbih kullanılır.

Güzel yazı yazma sanatında [**و**] harfinin muhtelif zeminlere sanatkârane meşki, hattatların en çok hoşlandığı icralardan biri olmuş; farklı üsluplarda stilize edilen tek bir harf, istif tarzı bakımından, görenleri mest edecek bir sanatsal olgunluğa erişmiştir. Bununla birlikte, 'Amr sözcüğünde olduğu gibi, belirtilen harfin sözcüğün aslından olmayıp zâid olarak gelmesi, Arap imla geleneğinde temel bir kaide olup, harfin sözcüğün yapısındaki bu iğreti durumu, kişinin uzuvlarındaki orantısızlığı anlatmak üzere mizahi edebiyatta da bir hiciv ögesi olarak kullanılmıştır. Mesela bir kimsenin bedenindeki kepçe gibi dışarlak kulaklar ya da kürek gibi uzun burnu eleştiri konusu yapacak olduklarında malum deyimden medet umarlar:

أَسْمَجُ مِنْ وَاوِ عَمْرٍو

'Amr sözcüğündeki "Vav" harfinden daha sevimsiz/yersiz/münasebetsiz/eğreti.[95]

Arap klasiklerinde kaydedilmiş meseller ya da özlü sözler içerisinde çirkinlik olgusuna edebi ve felsefi açıdan yaklaşan pek çok örnek de bulmak mümkündür. Mesela güzellerin çoğu kere müşkülpesentlikleri yüzünden kısmet bulamayışları bir anekdotta intak yoluyla şöyle rasyonelleştirilmiştir:

> Bir gün "şans"a (kısmete/nasibe) sormuşlar: Nereye gidiyorsun?
>
> Cevap vermiş: Çirkinlerle düşüp kalkmaya![96]

---

93 Âmili, *Keşkûl*, 2/49.
94 İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî,* 22/118; Câhiz*, el-Beyân ve't-tebyîn,* 132.
95 İbn Hatîb, *Ravzü'l-ahyâr,* 369.
96 İbn Hatîb, *Ravzü'l-ahyâr,* 369.

Keza farklı duyguların devreye girmesiyle realitenin kaybolduğu, güzelin çirkin olarak görüldüğü haller de birtakım özlü sözlerle formülleştirilmiştir. Mesela annenin gözünde yavrusu "güzeller güzeli" olduğu gibi, kumaların birbirlerine dair güzellik-çirkinlik noktasındaki değerlendirmeleri de subjektiflikten kurtulamaz. Bunu anlatmak üzere Araplar şöyle bir mesel kullanmıştır:

أَقْبَحُ مِنَ الْقَبِيحَةِ فِـي عَيْـنِ ضَـرَّتِهَا

Kumasının gözündeki çirkinden çok daha yüzüne bakılmaz.[97]

O. ÇİRKİN KADINLAR

Gerek manzum gerekse mensur edebiyatta kadın imajı kendisine her zaman geniş yer bulmuş bir konudur. Kadın letafet ve güzelliğinin tasviri, Cahiliye dönemi eserlerinden başlamak üzere Arap edebiyatının her safhasında ve hemen her edebi üretiminde karşımıza çıkan bir çeşnidir. Buna mukabil kadındaki fiziksel ve fıtri estetiğin yanı sıra ondaki çirkinlik unsurlarına dikkat çeken, bunları alay konusu yapan ya da mizahi bağlamda değerlendiren zengin bir edebi üretime de tesadüf olunmaktadır. İlgili tema, hususan durum ve nesne tasvirleri noktasındaki yetkinlikleriyle bilinen bedevi zümresince de sahip oldukları belagat, fesahat meziyetlerine layık şekliyle ele alınmış ve Arap mizah repertuvarına kazandırılmıştır. Örneğin bedevinin biri, yolda karşısına çıkan son derece çirkin suratlı bir kadını ilginç bir üslupla şöyle tasvir etmiştir:

لَعَنَهَا اللّٰهُ، كَأَنَّ وَجْهَهَا وَجْهُ إِنْسَانٍ رَأَى شَيْئًا فُزِعَ مِنْهُ!

Kahrolasıca; suratı sanki öcü görmüş insan misali![98]

Klasik Arap tasvir geleneğinin durum ya da kişileri betimlerken teşbih ve metaforlardan bol bol yararlandığını biliyoruz. Genelde kadınların fiziksel özelliklerinin ulu orta konuşulmasının hoş karşılanmadığı ve bu hususta belirgin bir duyarlılık gösterildiği Arap toplumunda, bu gibi hususların telmih ya da kinaye gibi sanatsal üsluplarla dolaylı olarak anlatıldığı görülür. Mesela dinî hassasiyeti yüksek bir mecliste güzellik-çirkinlik mefhumlarının birtakım fıkhi terimler kullanılarak ifade edildiğini, böylece hem sözü edilen duyarlılığa sadık kalındığı hem de meşgul olunan sahaya ait derin vukufiyetin ve mizaca dönük nüktemeşrepliğin yansıtıldığını görebiliriz. Bu bapta, İbn Ali es-Sekafî ve

97 İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/306; İbn Hatîb, *Ravzü'l-ahyâr,* 369.
98 Âbî, *Nesrü'd-dür,* 3/160.

dostlarının güzel kadınlar için [حُجَّةٌ] (kati delil); çirkin kadınlar içinse [دَاحِضَةٌ] (çürük delil) terimlerini kullanmak suretiyle kendi aralarında şakalaştıkları görülmektedir.[99]

Klasik metinlerde dinî duyarlılığı yüksek ya da ilmi bir mecliste bulunma gibi nedenlerle gizlenme ihtiyacı hissedilen duygular şifreli bir şekilde ifade edilirken fıkhi terminolojinin yanı sıra Kur'ânî terminolojinin de kullanıldığı rivayetlere rastlanmaktadır. Hac yolculuğu sırasında bir grup öğrenci ile hocaları İbnü'l-Münkedir (öl. 131/748) arasında yaşanan diyaloğu aktaran aşağıdaki rivayet bunun güzel bir örneğidir:

> İbnü'l-Münkedir'in hac seyahatine bir grup genç de refakat ediyordu. Bu gençler yolda giderken alımlı bir kadına tesadüf ettiklerinde kendi aralarında şifreli biçimde "Çarpıldık! [قَدْ أُبْرِقْنَا]" diyorlar, hocaları İbnü'l-Münkedir'in de bununla neyi kastettiklerini bilmediğini düşünüyorlardı. Bir süre sonra kafile, güzergâhları üzerinde, başında duvak gibi bir örtü bulunan bir kadına tesadüf etti. Gençlerden biri yine kendisini tutamayıp "Vallahi ateş parçası [بَارِقَةٌ]" dedi. Ancak kadın, duvağını açıp da son derece çirkin biri olduğu anlaşılınca bu sefer hocaları "Ateş ama, cehennem ateşi [صَاعِقَةٌ]" diye bir yorum yaptı.[100]

Arap mizahının önemli temalarından biri de [اَلتَّنَدُّرُ بِالْأَسْمَاءِ] adını verdiğimiz, hususan "özel isimler" ile bağlantılı olarak üretilmiş söz oyunları ya da dilsel şakalardır.[101] Bunlar içerisinde, anlamı "güzel" olan bir Arapça ismin [جَمِيلَةٌ], tezat mantığı içerisinde bir anekdota konu yapılması hayli dikkat çekicidir. Rivayete göre bir kadı kâtibi, mahkemeye başvuran bir kadının çirkin olduğunu fark edince, isim ile müsemma arasındaki paradoksu zarif bir espri için şöyle değerlendirmiştir:

> Bir davada aleyhinde şahitlik yapılan bir kadın mahkeme kâtibine gelmiş, resmi işlemlerini yaptırıyormuş. Kâtip, ismi kayıtlarda Cemîle (alımlı ve güzel kadın) olarak yer alan bu kadının gerçekte oldukça çirkin bir çehreye sahip olduğunu fark edince derhal elindeki evrakı kadına uzatıp "*Kusura bakma bacı*" demiş "*beyan ettiğiniz isimle sizdeki şu surat örtüşmüyor, lütfen benden hakikate muhalif işlem yapmamı beklemeyin!*"[102]

---

99 İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye,* 8/332.

100 İbşîhî, *el-Müstetraf*, 198; *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 8/332.

101 Bu konuda yapılmış bir makale çalışması için bkz. Şener Şahin, Fadime Kavak, "Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Ögesi Olarak Alem (Özel İsim), Lakap ve Künyeler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (Aralık 2020): 495-528.

101 İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 206.

102 İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'z-zırâf,* 151.

Klasik çirkin kadın tasvirlerinde teşbih, telmih, ironi ve imalarla gerçekleşen taşlamaların dozu zaman zaman hakaret boyutlarına varabilmektedir. Hiciv sanatında çoğu defa bir saldırı, karşı bir saldırı ile dengeleneceğinden, tahkire maruz kalan çirkin kadınların da reva görülen muameleye benzer sertlikte karşılıklar vereceklerini, bu manada fail-kurban düalitesinde "kurban" pozisyonundan "fail" pozisyonuna yükselebileceklerini kestirebiliriz. Örneğin böyle bir hesaplaşmanın yer aldığı aşağıdaki rivayette, başvurulan iki Kur'an ayeti sayesinde, sergilenen hicve, hem anlamsal hem de üslupsal bakımdan oldukça incelik kazandırılmıştır:

> Lafını sakınmaz bir aktarın dükkânına çirkince bir kadın girmiş. Adam kadındaki suratı görünce hemen kıyamet sahnesini tasvir eden
>
> ﴿وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ﴾
>
> Vahşi yaratıklar haşredildiğinde. (Tekvir:5)
>
> ayetini okuyuvermiş. Kadın usulü bozmayıp o da ayetle mukabele etmiş:
>
> ﴿وَضَرَبَ لَنَا مَثَلاً وَنَسِيَ خَلْقَهُ﴾
>
> Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye yelteniyor. (Yasin:78)[103]

İslam öncesi Arap sosyal yaşamında genel olarak kıymet verilmeyen, hatta çoğu zaman bir meta gibi görülerek aşağılanan kadın, İslamiyet'le birlikte hak ettiği konuma yükselmiştir. Öte yandan Orta çağ Avrupa'sında da oldukça yaygın uygulamaları görülen kadına karşı nefret dilini ifade eden mizojini olgusuna benzer bir durumun, Müslüman Arap toplumunda da örneklerine rastlandığını belirtmek gerekir. Bu mizojinik yaklaşımların bir kısmı da çirkin addedilen kadınların ağır bir dille tahkire muhatap olmaları şeklinde kendini göstermiştir. Aşağıdaki beyit bunun güzel bir örneğidir:

سَفَرَتْ فَقُلْتُ لَهَا هَجٍ فَتَبَرْقَعَتْ فَذَكَرْتُ حِينَ تَبَرْقَعَتْ ضَبَّارَا

> Yüzünü açınca (köpeğe benzetip) "*Hoşt!*" dedim, derhal peçesine büründü
> Peçeyi örttü lakin o halde bile bana köpek gibi göründü.[104]

Hususan yüz hatlarındaki orantısızlıklar sebebiyle çirkin bulunan kadınları yaşmak, peçe gibi bazı nesneler setretmekte, bu vesileyle de hakarete uğramaktan kurtarmaktaydı. Birer hilkat garibesi görülen çirkince kadınların çirkinlikleri deşifre olduğunda, hayvana teşbih edilmeleri hiç de az görülen bir durum değildi. Yukarıdaki örneğe benzer tarzda

---

[103] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'z-zırâf,* 151-152.

[104] Câhiz, *el-Hayevân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003), 1/170 - 2/268;

kadına yöneltilen bir başka tahkir oku da hedefini [حِمَارٌ ve خِمَارٌ] sözcükleri arasında kurulan bir ilinti yoluyla vurmaktadır:

وَتَزَيَّنَتْ لِتُـرَوِّعَنِي بِجَمَالِهَا فَكَأَنَّـمَا كُسِـيَ الْحِمَارُ خِمَارَا

Güzel görünüp tavlamak için giyinip süslenmede
Karşımda adeta yaşmaklı eşek dikilmede![105]

Ö. YAŞLILIĞA BAĞLI ÇİRKİNLİK

Yaratılıştan sahip olunan çirkinliklerin yanı sıra, çeşitli nedenlerle sonradan ortaya çıkan şekil bozuklukları kategorisine, zamanın insanda oluşturduğu doğal değişimle meydana gelen fiziksel deformasyon da dâhil edilebilir. Bu deformasyonla çirkin bir görünüm arz eden yaşlı kesim, klasik Arap edebiyatında mizaha konu edilen figürler arasında yerini almıştır. Kadim Arap toplumunda dinî ve ahlaki saiklerin yanı sıra, sahip oldukları engin hayat tecrübeleri sebebiyle de ihtiyarlar, genel olarak kendilerine saygı duyulan, birçok meselede danışılan, söz ve tavsiyelerine itibar edilen kimselerdi. Bununla birlikte, zamanla bedenlerine hâkim olan çirkinlik unsurları bu insanların mizaha konu edilmesine hatta zaman zaman da alaya alınmalarına sebep olmuştur. Yaşlılığa bağlı çirkinlik teması bağlamında aktarılan hikâyelerdeki mizahi figürleri iki başlık altında inceleyebiliriz.

1. Kocakarılar

Klasik *edeb* kaynaklarında yaşlı kadın figürüne dair kayda geçen azımsanmayacak sayıda rivayet, o dönem sosyal hayatında genelde kadınların özelde ise yaşı geçkin kadınların konumuyla ilgili bazı ipuçları sunmaktadır. Çoğu zaman toplumda el üstünde tutulan yaşlı kadınların bir kısmı, fiziki görünümünün hoş olmaması sebebiyle zaman zaman mizahın nesnesi olmuş, alay konusu edilmiş, tahkire maruz kalmıştır. Bu gibi kadınları tanımlamak üzere kaynaklarda genelde [عَجُوزٌ] sözcüğünün, bazen de ona eşlik eden [شَمْطَاءُ] sıfatının kullanımı tipiktir. İlk terimin zihinde uyandırdığı "*çirkin kadın*" imajı, bir teşbih unsuru olarak bazı darbımesellere de esin kaynağı olmuştur. Söz gelimi bir Arap meseli şöyle der:

[105] Muhammed b. Muhammed Hasan Şurrâb, *Şerhu'ş-şevâhidi'ş-şi'riyyeti fî emâtî'l-kütübi'n-nahviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2007), 1/529.

كَـأَنَّ وَجْهَهُ وَجْهُ عَجُوزٍ قَدْ رَاحَتْ إِلَى أَهْلِهَا بِطَلَاقِهَا.

Suratı adeta boşanıp ailesine geri dönen kocakarı misali.[106]

Klasik Arap edebiyatında gerek nesir gerekse nazım türü eserlerde genellikle cariye [جَارِيَةٌ] güzelliği, albeniyi, işveyi, letafeti temsil eden bir karakter olarak yer alırken, kocakarı [عَجُوزٌ] aksine çirkinliği, soğukluğu, iticiliği ve göz zevkini tahrip eden bir manzarayı hatırlatır. Bu dikotomi öyle yaygın ve geçerli bir temele oturur ki, klasik edebiyatta kentlerin müfaharesine dayalı karşılaştırmalarda dahi işe yarar bir tasvir ögesi olarak araçsallaştırılır. Aşağıdaki ifadelerde, tarihi hadiselerin merkezinde yaşandığı şehirler olarak öne çıkmanın yanı sıra İslam düşünce ve edebiyat geleneğinde ekollere kaynaklık etmesi bakımından da müstesna konumlara sahip iki Arap şehrinden biri güzelliği, diğeri çirkinliğiyle belirttiğimiz figürlere teşbih edilmektedir:

اَلْكُـوفَةُ جَارِيَةٌ جَمِيلَةٌ لَا مَالَ لَهَا، فَهِيَ تُخْطَبُ لِجَمَالِهَا
وَالْبَـصْرَةُ عَجُوزٌ شَوْهَاءُ ذَاتُ مَالٍ فَهِيَ تُـخْـطَبُ لِمَالِـهَا

Kûfe, parasız lakin güzelliğine vurulacağın bir cariye
Basra ise zenginliğine vurulacağın çirkin bir kocakarı.[107]

Kocakarı anekdotlarının bir bölümü, yaşı geçkin kadınların boşanma ya da tekrardan evlen(diril)mesi durumlarında ortaya çıkan hadiseleri edebi ve mizahi bir dille aktarmaktadır. Komikliği sağlayan tema genelde, taliplerin ya da daha doğru tabirle kurbanların, fiziksel durumundan habersiz oldukları ihtiyar kadınlarla nikâh çatısı altında bir araya getirilmek istenmesidir. Yaşlı ve çirkin bir kadının bir çöpçatan marifetiyle evlendirilmek istendiği aşağıdaki hikâyede anekdotun kurgusu bu yöndedir:

> Çöpçatanın biri kendine eş arayan bir adama "*Efendi, tam sana layık bir hanım biliyorum, adeta bir nergis buketi!*" diyerek onu heyecanlandırmış. Zihninde dünyalar güzeli bir dilber hayal eden adam nikâhlandığı kadının esasen çirkin suratlı bir kocakarı olduğunu zifaf gecesi anlayabilmiş. Ertesi sabah derhal çöpçatana gitmiş. Tam "*Kadının, nergis evsafında biri olduğunu söyleyerek beni kandırdın!*" diyecek olmuş ki beriki pişkince "*Hile bunun neresinde, a beyim?*"

[106] Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr,* 2/191; Bağdâdî*, Hızânetü'l-edeb,* 1/218; İbşîhî, *el-Müstetraf,* 175.

[107] Câhiz, *Rasâilü Câhiz* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1964), 4/136 - *er-Risâletü's-siyâsiyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl*,* ts.), 17-115; el-Müste'sımî*, ed-Dürrü'l-ferîd,* 1/446.

deyivermiş "*saçı kar beyaz, yüzü papatya sarısı, bacakları da neft yeşili bir hatunu nergise benzetmeyeyim de ne edeyim?!*"[108]

Yine bir diğer anekdotta, düğün arefesinde astronomik bir mehir ödeyen hikâye kahramanı Cehm'in, çirkin bir kocakarı suratı ile karşılaşması durumunda yaşadığı benzer bir hayal kırıklığının, mağdura nispet edilen birkaç beyte yansıdığı görülmektedir:

> Cehm, Fak'as kabilesinden bir kadınla evlenmek için devesini satar ve tüm parasını mehir olarak kadına gönderir. Ancak zifaf gecesi kadının çirkin ve yaşlı bir kocakarı olduğunu fark edince ağzından şu dizeler dökülür:
>
> وَمَا لُمْتُ نَفْسِي مُذْ فَطَمَتْ بُلَيْحَةُ كَمَا لُمْتُ نَفْسِي فِي عَجُوزِ بَنِي شَمْسِ
> وَبِنْتٌ وَلَمْ أُغْبَنْ غَدَاةً اِشْتَرَيْتُهَا وَبِعْتُ تَلَادَ الْمَالِ بِالثَّمَنِ الْبَخْسِ
> فَإِنْ مَاتَ جَهْمٌ غِيْلَةً فَاقْتُلُوا بِهِ قُمَامَةً إِنَّ النَّفْسَ تُقْتَلُ بِالنَّفْسِ
>
> Şemsoğullarının kocakarısı meselesinde kendimi öyle kınadım ki
> Büleyha sütünü keseli beri hiç taşlamamıştım kendimi öyle
> Parayı saydığım gün "kazıklanmadım, bu para bu kıza değdi" dedim
> Meğer ki tüm malımı öldü fiyatına satıvermişim
> Şayet Cehm bir suikasta kurban giderse
> Kısas olarak Kumame'nin canını alın
> Zira kural aşikâr: Candır hakkı bir canın.[109]

2. Çirkin İhtiyar Erkekler

Klasik Arap mizahında yaşlılara dair aktarılan merviyyât içerisinde ikinci bir figür olarak ihtiyar erkekleri zikretmek gerekir. Bu bağlamda kurgulanan anekdotların bir bölümünde, ilerlemiş yaşına ve de çirkinliğine rağmen evlilik hayalleri kuran, hatta bazı örneklerde fırsat kollayıp çapkınlık yapmaya kalkıştığı için alay konusu edilen ihtiyarların cezalandırıldığı hikâye edilmektedir. Mesela aşağıdaki anekdot, babası tarafından bir ihtiyara gıyaben sözlenen genç bir kadının, durumu öğrendiğinde nasıl terör estirdiğini anlatmaktadır:

> Ebû 'Ubeyde aktarıyor: Bekir b. Vâil kabilesinden çirkince bir ihtiyar, bir adamın kızına talip olmuş, kızın babası da onları gıyaplarında sözlemiş. Bir gün bu kız cariyelerle birlikteyken sözlenen adam, müstakbel eşinin evine çıkagelmiş. Sözlüsünün geldiği haberini alan kız da damat adayını görmek istemiş. Uzaktan adamın çirkin bir ihtiyar olduğunu fark edip babasının kendisine o çirkin buna-

[108] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'z-zırâf,* 149; el-Gazûlî, 'Alâuddîn el-Behâî, *Metâli'u'l-budûr fî menâzili's-surûr* (Matba'atu İdâreti'l-Vatan, 1883), 45.

[109] 'Askerî, '*Uyûnü'l-ahbâr*, 4/48.

ğı layık gördüğünü anlayan kadın hışımla eve girmiş, kılıç kuşanıp sonra da adamın üzerine yalın kılıç yürümüş.[110]

Mizahi rivayetlerde ihtiyar çirkin erkek temasını ele alan bazı anekdotlar ise yaşlıların münasebetsizce evlilik ya da aşk teklifinde bulunmalarını konu almıştır. Bu teklifler beklenmedik bir an ve durumda gerçekleştiğinde, kadınlar tarafından bazen taciz olarak algılanmakta ve bu nedenle kadınların sert tepkilerine rastlanabilmektedir. Bu tepkilerin tonu duruma, ortama ve kadında oluşturduğu infialin boyutuna göre değişiklik göstermektedir. Mesela sıradaki anekdotta, çirkin bir ihtiyarın genç ve güzel bir kadına yaptığı kurun cezası, muhatabı tarafından ağır bir tahkirle ödetilmektedir:

> Genç ve güzel bir hanımefendi çamur bir zeminde düşe kalka yürümeye çalışıyormuş. O esnada oradan geçmekte olan yaşlıca bir adam kadının yanına yaklaşıp biraz da kur yaparak "*Tatlım*" demiş "*amcanın sakalından tutuver de şu çamurdan kurtarıversin seni*". Kadının cevabı adamı söylediği söze pişman edecek türden olmuş: "*Emin ol bey amca, ayağıma bulaşan çamur ellerime bulaşacak pislikten bin kat daha temiz!*"[111]

Ana temayı ihtiyar erkeklerin evlilik ya da aşk tekliflerinin oluşturduğu hikâyelerde çirkin ihtiyar erkek-genç güzel kadın düalitesi dikkat çekicidir. Yine bu temanın işlendiği aşağıdaki rivayette karşılıklı diyaloğun mahiyeti nispeten daha edebidir:

> Yaşlı ve meymenetsiz suratlı bir bedevi, karşılaştığı genç ve güzel bir kadına aşk teklifinde bulununca olumsuz yanıt veren kadınla yaşlı bedevi arasında şu diyalog yaşanmış:
>
> Kadın: Embesil bir sahtekâr mı yoksa muzip bir zavallı mısın?
>
> Yaşlı Bedevi: Bilakis zeki, aklı başında, tutkun bir âşığım.
>
> Kadın: Senin gibi hilkat garibesi fakir bir bunağı ne yapayım?
>
> Yaşlı Bedevi: Sultanlara arz ederek fakirliğimi giderir, şu beyazlarımı da boyayla kapatır gençleşirim.
>
> Kadın: Anası kahrolasıca!
>
> deyince adam şu beyitleri mırıldanarak oradan hızlıca ayrılmış:

تُزْهِـي عَلَيَّ بِـدَلِّهَـا وَشَبَـابِـهَـا وَتَـقُولُ لِي يَا شَيْخُ أَنْتَ مُخَـادِعُ

[110] Cafer b. Ahmed b. Hüseyn es-Serrâc, Ebû Muhammed, *Masâri'u'l-'uşşâk* (Beyrut; Dâru Sâdır, ts.), 1/131; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ fî sınâ'ati'l-inşâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 1/353; Nüveyrî, *Nihâyetu'l- ereb,* 15/20.

[111] İbn 'Âsım*, Hadâiku'l-ezâhir,* 130.

قُبْحٌ وَإِفْـلَاسٌ وَشَيْـبٌ شَـاسِـعٌ وَطَمِعْتَ فِينَا أَخْلَفَتْكَ مَطَـامِـعُ
فَأَجَبْتُهَا اَلْإِفْلَاسُ يُذْهِبُهُ الْغِنَى وَالشَّيْبُ يُذْهِبُهُ الْخِضَابُ الْيَانِعُ

Asalet ve gençliğiyle sürtüyor burnumu yere
"*Bunaksın sen*" diyor, hem de tescilli sahtekâr
Çirkinlik, nasipsizlik, bunaklık hep sende zahir
Bula bula bizi buldun, lakin hep arzularına uydun!
Ben de dedim: Servet, yokluğu alır gider
Etkili kına da saçtaki tüm beyazlığı.[112]

P. BAZI MEŞHUR ÇİRKİNLER

İslam geleneğinde sahabe, tâbiîn, âlim, edip, şair, sanatkâr, sufî, düşünür veya bazı önemli vasıflarla temayüz etmiş kişiler hakkında tanıtıcı bilgiler veren telif türünü ifade eden tabakat ve rical kitapları, ilgili kişilerin bazı fiziksel özelliklerinden de bahsederek birçok önemli şahsiyetin zihnimizde daha müşahhas bir suretinin oluşmasına yardımcı olmuştur. Mesel derlemeleri içinde, çirkinlik olgusu hakkında söylenmiş özlü sözlerin hangi olay üzerine söylendiğini hikâye eden rivayetler olduğundan söz edilmişti.

Esasen belirli bir şahsiyeti tanıtırken onun mümkün mertebe dikkat çeken her bir fiziksel karakteristiğine işaret etme, vücut azalarındaki orantısızlık gibi anomalileri belirtme; hele çirkinlik çağrışımı uyandıran kusurları olabildiğince zikretme, sözünü ettiğimiz bibliyografik kaynakların izlediği genelgeçer bir bilgi verme usulüdür ve bu usule İslam öncesi dönemin önemli şahsiyetlerinin tanıtımında da rastlanır. Örneğin Lahmîler Devleti Kralı Nu'man b. Münzir (öl. 594'ten sonra) tanımlanırken "*Kısa boylu, son derece çirkin suratlı ve de sedef hastası bir insandı*" şeklinde ifadeler kullanılmıştır.[113]

Cahiliye şairlerinden birkaçının çirkinliği de en az şiirleri kadar meşhurdu. Mesela şerirliği ile ün salmış Teebbeta Şerran'ın (öl. 540/1145) bu yönü, dolaylı da olsa, bir anekdotta şu şekilde tasvir edilir:

> Adamın biri Teebbeta Şerran'a sormuş: Sıska ve son derece çirkin biri olduğun halde nasıl oluyor da yiğitleri dize getirip onlara galebe çalıyorsun?

[112] Vatvat, *Gurarıu'l-hasâisi'l-vâzıha*, 242.
[113] Câhiz, el-*Buhalâ,* 8; İbn Kuteybe *eş-Şi'r ve'ş-şu'arâ,* 1/165.

> Teebbeta Şerran "*Namımla*" deyip eklemiş: Bir hasmımla karşılaştığımda daha "*Bana Teebbeta Şerran*" der demez korkudan adamın kalbi yerinden fırlayacak gibi olur, tabi bendeniz de bu sayede emelime ulaşırım.[114]

Yine meşhur çirkinler kafilesine hem İslam öncesi hem de İslami dönemde yaşadığı bilinen (muhadram) şairlerden Hutay'e'yi (öl. 59/678) dâhil edebiliriz.[115] Şirretliği, muzipliği ve edepsizliğiyle de tanınan bu şaire "Hutay'e" lakabı; çirkinliği ve kısa boyluluğunun yanı sıra hususan düztaban oluşu sebebiyle verilmiştir.[116]

İslami döneme gelindiğinde ise gerek halife, sultan, emir, vezir gibi devlet ricalinin; gerekse âlim, edip, şair, nüktedan vb. kesim içerisinde birçok meşhur ismin de çirkinliklerine ilişkin tavsiflerle anıldıklarına şahit olmaktayız. Örneğin kaynaklarda Emevî sülalesinden Ebû Süfyân'ın (öl. 31/651-52) çirkin, kısa boylu ve gece körü olduğuna dair kayıtlar yer almaktadır.[117] Bununla birlikte Emevî halifelerinden Yezid'in (öl. 64/683) çirkin bir adam olduğu[118] Velîd b. Abdülmelik'inse (öl. 132/749-50) çirkinliğinin yanı sıra kronik burun akıntısından muzdarip olduğu aktarılmaktadır.[119]

Emevî döneminin meşhur çirkinlerinden sözünü sakınmaz bir şahsiyet de nakîza geleneğinin tartışmasız otorite şairlerinden Ferezdak'tır (öl. 114/732). Alt dudağı somunu andırdığından, bir Arap kadını tarafından yapılan [اَلْفَرَزْدَقَةُ] (somun parçası)[120] benzetmesi dolayısıyla isminden çok bu "Ferezdak" lakabıyla anılır olmuştur. Kısa boylu olmasının yanı sıra yüzünde çocukluğunda geçirdiği çiçek hastalığından miras izlerin bulunduğu Ferezdak'ın bu hali ürkütücü bir manzara arz etmekteydi.[121]

Gerek İslam öncesi gerekse İslami dönemde yaşamış, çirkinliğiyle maruf birkaç şahsiyete ilişkin bu özet bilgilerden sonra, bu yönü darbımesel haline gelmiş ve mizahi anlatılara konu olmuş başka birkaç önemli şahsiyeti de müstakil başlıklar altında tanıtmak yerinde olacaktır.

---

114 Celaleddin es-Süyûtî, *Şerhu şevâhidü'l-muğnî* (Lecnetü't-Türâsi'l- Arabî, 1966), 1/52.

115 Şeyho, Mecâni'l-edeb, 6/294.

116 İbnü's-Sîd el-Batalyevsî, *el-İktidâb fî şerhi edebi'l-küttâb,* thk. Mustafa Sakâ - Hamid Abdülmecid (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1996), 3/121;

117 Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 4/276; Ebû Ubeyd Abdullah el-Bekrî el-Endelüsî, *Semtu'l-'âlî fî şerhi emâli'l-Kâlî*, thk. Abdülaziz el-Meymenî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye), 1/540.

118 Kemâleddîn Demîrî, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ, (*b.y.: y.y., ts.), 1/101.

119 Demîrî, *Hayatü'l- hayevâni'l-kübrâ,* 1/9.

120 Ebû Ubeyd el-Endelüsî, *Semtu'l-'âlî*, 1/44; Bağdâdî*, Hızânetü'l-edeb*, 1/219; Batalyevsî, *el-İktidâb fî şerhi edebi'l-küttâb*, 3/265.

121 Batalyevsî, *el-İktidâb fî şerhi edebi'l-küttâb*, 3/265.

1. Ahnef b. Kays

Çirkinliğinin yanı sıra başka bir dizi fiziksel kusuruyla da bilinen Emevîler döneminin şöhretli devlet adamlarından Ahnef b. Kays (öl. 67/686-687), aynı zamanda Arapların, geçmiş tarihlerinde kendisiyle iftihar ettikleri birkaç dâhiden biridir. Kendisinin fizyonomisine dair detaylar veren terâcim kitaplarında hitabet ve belagat yeteneğine işaret sadedinde şu gibi ifadelere yer verilmiştir:

> Başı kel, çarpık dişli, avurtları belirgin, çenesi yamuk, çıkıntılı bir alna sahip, pörtlek gözlü, seyrek sakallı, çarpık bacaklı biriydi. Fakat kelam etmeye görsün, fiziksel kusurlarından kaynaklanan olumsuz izlenimi bir anda siler atardı.[122]

Başka bazı kaynaklarda, Ahnef b. Kays'ın bir ayağının topal olduğu, keza tek gözünün görmediği şeklinde rivayetler de yer almaktadır.

Arap dâhisi Ahnef b. Kays, vücudundaki fiziksel kusurların yarattığı olumsuz imajı hikmetli konuşma yeteneği, hazırcevaplığı ve Allah vergisi zekâsı sayesinde silmeyi başaran kudretli bir hatiptir.[123] Kaynaklarda ona dair anlatılan rivayetlerin bir kısmı, sadece dış görünüşüne bakarak onu hicvetmeye kalkışanların hüsran dolu sonlarına ilişkindir. Mesela aşağıdaki anekdotlar, kendisini alaya almaya çalışan bazı siyasi rakiplerinin heveslerini nasıl kursaklarında bıraktığına dair iki tarihsel rivayettir:

> (A)
>
> Bir keresinde adamın biri Ahnef b. Kays'la karşılaşmış ve hemen Arapların o meşhur meseliyle çirkinliğini alaya almaya kalkmış: Muaydî'nin sade namını işit; kendini görme!
>
> Ahnef: Neyimi beğenemedin, yeğenim?
>
> Adam: Suratsızlığını ve cüceliğini.
>
> Ahnef: Hayret doğrusu! Benim gibi bir adamı, fikrine başvurulan konular dışında bir şeyle kınamaya kalkıyorsunuz, yazık![124]
>
> (B)

---

[122] Câhiz, *el-Mehâsin ve'l-ezdâd,* 293 - *el-Beyân ve't-tebyîn,* 1/68; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd,* 8/121.

[123] Dîneverî, *'Uyûnu'l-ahbâr,* 4/36; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd,* 2/96.

[124] İbn Kuteybe, *'Uyûnu'l-ahbâr* 4/36; Âbî, *Nesrü'd-dür,* 5/37; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr,* 2/186; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/201.

Ahnef b. Kays, Mus'ab b. Zübeyr'in valilik yaptığı dönemde Kûfe'yi ziyarete gelmiş. Bu ziyaret sırasında Mus'ab ile de görüşme imkânı bulmuş. Ahnef'in son derece çirkin, kısa boylu ve çarpık bacaklı biri olduğunu görmüş. Akabinde aralarında şu diyalog geçmiş:

Musab: Hayret doğrusu Ebû Bahr; ne kavminin en asil üyesisin, ne de en cömert ferdi. Öyle olduğu halde nasıl oldu da içlerinden sivrilip bu rütbeye nail olabildin?

Ahnef: Sende eksikliğini gördüğüm bir şey sayesinde.

Musab: Neymiş o?

Ahnef: Sen, benimle ilgili lüzumsuz konulara burnunu fazlaca sokuyorsun. Bense seninle ilgili, alakasız hususlara hiç bulaşmıyorum![125]

2. İyâs b. Muâviye

Meşhur çirkinler arasında en dikkat çekici isimlerden biri zekâsı ve ferasetiyle Emevîler devrinin ön plana çıkan kadılarından, daha çok "Kâdı İyâs" unvanıyla şöhret bulmuş olan İyâs b. Muaviye'dir (öl. 122/740). Temayüz ettiği birçok müspet vasfının yanı sıra fıkhi meselelere pratik çözümler getirmedeki başarısından dolayı dönemin Kûfe valisi İbn Hübeyre'nin (öl. 110/728) dikkatini çeken Kâdı İyâs'a kadılık teklifi bizzat validen gelmiştir. Onun böylesine prestijli bir vazifeyi çirkinliği ve sahip olduğu diğer bazı kusurları sebebiyle ilk etapta kabul etmek istememesi, buna karşın Vali'nin İyâs'ı buna ikna için ortaya koyduğu çaba İbn Abdürabbih'in (öl. 328/940) *el-'İkdü'l-ferîd* adlı eserinde şöyle hikâye edilmektedir:

İbn Hübeyre, İyâs b. Muâviye'yi kadı tayin etmek istediğinde İyâs; çirkinliği, mizacının sertliği ve konuşma sırasında çektiği güçlük dolayısıyla kendisinin teklif edilen göreve uygun olmadığını ifade etmiş. Ancak böyle bir dehayı istihdam etmekten mahrum kalmak istemeyen İbn Hübeyre onu şu sözleriyle iknaya muvaffak olmuş: "*Kırbaç gücüne güç katar. Kekemeliğini kafana takma, zira öyle veya böyle meramını anlatabiliyorsun. Çirkinliğine gelince, hele onu hiç dert etme; zira seni güzellik yarışına sokacak değilim!*"[126]

Fiziksel kusurlarına rağmen, geniş ilmi ve bunu insanlara sunmasındaki başarısı Kâdı İyâs'ı ön plana çıkaran meziyetleridir. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla, kendisini tanımayan insanlar İyâs'la ilk karşılaşmalarında onu gayet çirkin ve pespaye biri olarak

[125] Husrî, *Zehrü'l-âdâb,*3/702.

[126] Husrî, *Zehrü'l-âdâb,* 1/199; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn,* 1/101; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd,* 1/22; Şureyşî, *Şerhu Makâmâti'l-Harîrî*, 1/202.

algılamakta, dolayısıyla küçümseyici nazarlarla süzmekten kendilerini alamamaktadır. Ne var ki kadı, ilerleyen vakitlerde sahip olduğu ilim, fesahat, belagat ve hitabetle meclisinde bulunanları etkilemekte, kısa bir süre sonra da hazırunu kendisine hayran bırakmaktadır. İşte aşağıda aktarılan Kâdı İyâs hikâyesi, tam da "*fiziksel durumunuzla karşılanır; ilim ve fikirlerinizle de uğurlanırsınız*" sözünü teyit eder niteliktedir:

> İyâs b. Muâviye bir keresinde Şam Mescidinde Kureyşlilerden oluşan bir ilim halkasına dâhil olmuş, gelip meclisin ortasına çökmüş. Orada bulunanlar da kızıla çalan teni, çirkinliği, pejmürdeliği ve bir deri bir kemik oluşu sebebiyle kendisini küçümsemeye kalkmış. Ancak sohbetin ilerleyen dakikalarında dehasına tanık olduklarında İyâs'tan özür dileyerek şu espriyi yapmışlar: "*Efendim kusurumuza zât-ı âlileriniz de ortak. Zira meclisimize bir miskin kılığında dâhil oldunuz, sonra da sultanlara yaraşır bir tarzda kelam ettiniz!*[127]

Kadı İyâs, sahip olduğu keskin zekâ, hazırcevaplık ve feraset gibi meziyetleri sebebiyle Arapların klasik emsâl kitaplarında kendisine saygın bir yer edinmiş sınırlı sayıdaki kimseden biridir. [أَذْكَى مِنْ إِيَاسٍ] darbımeselinin söylenmesine neden olan dâhiyane zekâsı, anlaşıldığına göre, küçükken dahi çirkin ve çelimsiz bir yapıya sahip olmasının verdiği dezavantajı bertaraf edecek ölçüde parlak ve ateşin idi. Konuya dair rivayet şu şekildedir:

> Kadı İyâs çocuk yaşlarında son derece nahif ve çirkin, ağabeyi ise gayet gürbüz ve hareketli olduğundan, babaları daima ağabeyini kendisine üstün tutarmış. Bir gün bu durum kendisini rahatsız etmiş olmalı ki babasına şu sözleri söylemiş:
>
> Babacığım şimdi sana ağabeyimle kendime dair bir misal vereceğim. Ağabeyim yumurtadan çıkan bir civcivi andırıyor. Civciv güçlü, kendine yeter vaziyette kabuğunu kırar, yemini kendi başına yer, insanlar da zamanla onu pek önemsemez hale gelirler. Büyüdükçe gözden düşer. Sonunda yetişkin bir tavuk olur ve bıçağın altına yatmaktan kendisini kurtaramaz.
>
> Bendenize gelince; benim misalim yumurtasını güç bela kırarak dışarı binbir zahmetle çıkan, ilk zamanlarda hareket etmeye mecali olmayan bir güvercin yavrusu misalidir. Anne babası onu büyüyüp serpilinceye, tüyleri çıkıncaya kadar beslemeyi sürdürür. Ancak sonrasında o çelimsiz yavru büyür, olgunlaşır ve yuvadan uçup gider. İnsanlar ise ona değer verip izzet-i ikramda bulunur.[128]

---

[127] Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn,* 1/100.

[128] Câhiz, *el-Hayevân,* 2/396; Se'âlibî, *Simârü'l-kulûb, 93.*

3. Beşşâr b. Bürd

Beşşâr b. Bürd (öl. 167/783-84), üzerini kırmızı renkte bir et tabakasının kapladığı fırlak iki gözünün yanı sıra, suratındaki çiçek hastalığından miras kabarcıklar yüzünden son derece çirkin ve ürkütücü çehreye sahip bir şahsiyetti.[129] Aynı zamanda uzun boylu, iri cüsseli ve doğuştan iki gözü işlevsiz bir âmâ olan Beşşâr, bir inşad performansının arifesinde önce ellerini çırpar, genzini temizler, biri sağına biri soluna okkalıca iki balgam çıkartır, ardından şiirini okumaya geçerdi.

Fizyonomisine ait çirkin unsurlara ek olarak bu mide bulandırıcı ritüel, dinleyenlerinin nezdinde kendisini tiksinç kılsa da Beşşâr, sanatını icraya başladığı anda hakkındaki olumsuz düşünceleri ustalıkla silmeyi başarırdı.[130] Nitekim bir şiirinde, ahalinin kendisini çirkin ve ürkünç bulmasını, buna karşın şiirindeki halavet ve sanatındaki maharet sebebiyle yokluğunu büyük bir üzüntüyle karşılayacaklarını şu dizelerde dile getirmiştir:

قَالُوا الْعَمَى مَنْظَرٌ قَبِيحٌ قُلْنَا بِفَقْدِي لَكُمْ يَهُونُ
تَاللّٰهِ مَا فِي الْبِلَادِ شَيْءٌ تَأْسَى عَلَى فَقْدِهِ الْعُيُونُ

Dediler: Gözlerindeki körlük çirkinlik abidesi
Dedim: Demek üzmez sizi şahsıma ait naaş
Vallahi yok şu cihanda bir şey ki
Gözlerden dökülmesin kaybına hiç yaş.[131]

4. Câhiz

Klasik dönem Arap edebiyatı çevrelerinde çirkinliği ile maruf isimler arasında en dikkat çekenlerden biri de kadim edebiyatın velûd müelliflerinden Amr b. Bahr el-Câhiz'dir (öl. 255/869). Gerek biyografik gerek ansiklopedik türde kaleme alınmış birçok klasikte Câhiz'in fiziksel özelliklerinden bahsedilirken çirkinliğine hususan değinilmektedir. Mesela ona ilişkin tavsiflerden bazıları şu şekildedir:

> Künyesi Ebû Osman olan Câhiz'in bu lakapla anılma nedeni dışarı fırlamış pörtlek gözleridir."[132]

---

[129] Bağdâdî, *Hızânetü'l-edeb,* 3/230; Şerîf el-Murtazâ, *Emâlî'l-Murtezâ,* 1/134*;* Şevki Dayf, *Târihu'l-edebi'l-Arabî* (Kâhire: Dâru'l-maârif, 1960-1995), 3/205.

[130] İbn Asâkîr, *Târîhu medîneti Dımaşk,* 33/265; Ebü'l-Feth el-Abbâsî*, Maâhidü't-tensîs 'alâ şevâhidi't-telhîs,* thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 1/291.

[131] Şureyşî, *Şerhu Makâmâti'l-Harîrî,* 1/207; Müste'sımî*, ed-Dürrü'l-ferîd,* 8/234; ed-Demîrî, Kemalettin*, Şerhu lâmiyeti'l-'acem,* thk. Cemil Abdullah 'Uveyda (b.y.: y. y., 2008), 115.

> Câhiz dedesi Fezâra gibi siyah tenli, çirkin suratlı, kısa boylu ve görüntüsü de berbat bir adamdı."[133]

Hatta bazı hiciv şairleri onun bu hilkat garibesi tabiatını dillerine dolamaktan da geri kalmamıştır. Mesela meşhur heccav şair (Cemmâz) şöyle bir beyit nazmetmiştir:

لَوْ يُـمْسَخُ الْخِنْزِيرُ مَسْخًا ثَانِيًا مَا كَانَ إِلَّا دُونَ قُبْحِ الْجَاحِظِ

Tekrar hilkatı bozulsa domuzun
Çirkinlikte Câhiz'le boy ölçüşemezdi![134]

Rivayete göre Abbasi halifelerinden Mütevekkil, güçlü edebi cephesinin yanı sıra, devrinin önemli itikadi mezheplerinden biri olan Mu'tezilenin muteber imamlarından Câhiz'i, oğluna özel ders vermesi için saraya davet etmiştir. Ne var ki bir ucube ile karşılaştığını düşünen halife büyük bir hayal kırıklığı yaşamış; nihayetinde özel ders fikrinden vazgeçerek Câhiz'in gönlünü de 1000 dirhem atıyye ile almıştır.[135]

Câhiz'in darbımesel haline gelen çirkinliğinin, içinde yaşadığı toplum fertleri tarafından ne şekilde algılandığını belgelemesi bakımından bizzat aktardığı bir anekdot kayda değerdir. Sözü edilen kurguya göre, fırlak gözleri sebebiyle ürkütücü bir manzara arz eden Câhiz, çirkinlik ile korkunçluk vasıflarını kendisinde cemeden menfur bir mahluka, şeytana teşbih edilmiştir:

> Câhiz, hayatında kendisini en çok utandıran hadise olarak şu tecrübesini anlatıyor: Bir defasında kadının biri elimden tutup beni bir marangozun atölyesine götürmüştü. Orada adama "*İşte bunun gibi bir şey*" dedikten sonra çekip gitti. Ben ne için oraya getirildiğimi henüz anlayamadığımdan şaşkın bir eda ile marangoza, orada ne için tutulduğumu sordum. Bana şunu anlattı:
>
> Bu kadının, korkutmak istediği yaramaz bir oğlu varmış ancak bunu bir türlü başaramıyormuş. Sonunda benden bir şeytan figürü yapmamı istedi. Ben ise hayatımda hiç şeytan görmediğimi, dolayısıyla örneksiz bir şey yapmamın mümkün olmadığını kendisine söyledim. Bunun üzerine o da "*Ben sana şeytana benzer bir şey getireceğim*" deyip gitti, sonra baktım tutup seni getirmiş.[136]

---

[132] Demîrî*, Hayatü'l-hayevâni'l-kübrâ* 1/253.

[133] Câhiz, *el-Buhalâ,* 8.

[134] Şirvâni, *Nefhatü'l-Yemen,* 30; Hamevî, *Semerâtü'l-evrâk,* 2/285; Ebû İshak Burhaneddin, *Gururu'l-hasâisi'l-vâzıha,* 242; İbşîhî, *el-Müstetraf,* 275; 'Âmili, *Keşkûl*, 2/256; Şureyşî, *Şerhu Makâmâti'l-Harîrî,* 2/458.

[135] İsfahânî**,** *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/343; Hamevî, *Semerâtü'l-evrâk,* 92.

[136] Vatvat, *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha*, 241; İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir,* 5; Şirvâni, *Nefhatü'l-Yemen,* 30.

Esasen bu pek meşhur rivayet, kurgusundaki yaratıcılık dolayısı ile tarihte başka bazı çirkin şahsiyetlere nispetle de aktarılmıştır. Örneğin "zecel şairlerinin önderi" unvanına layık görülen İşbiliyyeli İbn Kuzmân'a (öl. 555/1160) atfedilen biri kısa biri uzun iki anekdot, olay örgüsü itibariyle yukarıdaki hikâye ile oldukça benzeşmektedir.[137] Bu durum, yaşadıkları tarihler arasındaki fark göz önüne alındığında, tipik bir Câhiz etkisi olarak yorumlanabilir.

5. el-Harîrî

Toplumdaki belirli şahsiyetlerin ilim irfan sahibi oluşu, nüfuzlarının bulunuşu ya da farklı sahalarda başarılı işlere imza atmaları, nedense insanların zihinlerinde, bu kimselerin fizyonomilerine ilişkin olarak hep bir kusursuz insan imajı yaratır. Klasik rivayet mahsulleri içerisinde, ilmi ve edebi şöhretine rağmen insanların zihnindeki hayali imajı yıkan türde çok sayıda anlatı mevcuttur. İsmin kusursuzluğuna rağmen müsemmanın pürkusur oluşu bizatihi paradokstur ve bu olgu mizahın en iyi beslendiği kaynaklardan birini oluşturmaktadır.

Aktarılan bu rivayetler içerisinde *Makâmât* türünün önde gelen temsilcilerinden el-Harîrî'ye (öl. 516/1122) izafe edilenler hususan ilgi çekicidir. O, temel bir ahlaki kusur olan cimriliğin yanı sıra bir dizi fiziksel kusur ile de nam salmıştı. Her şeyden önce son derece çirkin bir görüntüye sahipti. Bu ayrıcalık ona, yuvaları içine çekilmiş iki içerlek gözünden geliyordu. Keza bugün bir dürtü bozukluğu olduğu anlaşılan sakallarını yolma işi (trikotilomani) de, anlaşılan, o surata ayrı bir çirkinlik katmaktaydı.

İlmi, zekâsı, üstün kavrayışının yanı sıra, devlet işlerindeki becerisi dolayısıyla kendisine Abbasî sarayında istihbarat amirliği görevi de tevdi edilen Harîrî, bazı değerlendirmelere bakılırsa, bizatihi bu çirkin vasfı dolayısıyla mizah sahasına yönelmiş bir edip ve şairdir.[138] Ayrıca kaynaklar, fiziksel görünümündeki sorunlara ilave olarak, onun giyim kuşam noktasında da son derece özensiz biri olduğunu belirtirler.

Dili, üslubu, nüktedanlığı gibi bir dizi meziyeti sebebiyle, yakından ve uzaktan pek çok ilim talebesi Harîrî'nin meclislerine iştirak edip birikiminden istifade etmeye çalışırdı.

---

[137] Şihâbüddin el-Makarrî, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968-1996), 4/297.

[138] Şevki Dayf, *el-Fennü ve mezâhibühü fi'n-nesri'l-'Arabî* (b.y.: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 293.

Şaşırtıcı bir şekilde, ona nispet edilen anekdotlardan ikisi, ders halkasına katılmak üzere seyahat çilesi çekip huzura gelen iki ilim talebesinin, Harîrî'nin simasını görmeleri üzerine ders halkasına yanaşmak istemediği bilgisini aktarmaktadır. Yine anlaşıldığı kadarıyla, Harîrî, böylesi kimselerin ilk anda yaşadığı tereddütü feraseti ve üstün zekâsıyla fark eder, sergilediği esprili yaklaşımı ile de onları ders halkasına katmayı denerdi. Aşağıda buna dair iki örnek yer almaktadır:

(A)

Delikanlının biri Harîrî'den ilim tahsil etmek için uzun bir yolculuk yapar, nihayet sonunda mahalli maksuda gelir, ders verdiği camiyi ahaliye sorar. Yerini öğrenir, ancak tam camiye girecekken içeride son derece çirkin bir adamın ders halkasının ortasında ders verdiğini fark eder, kendi kendine "*Herhalde Harîrî dedikleri zat, bu tipsiz değildir*" deyip meclise katılmaktan vazgeçer. Ancak tam dönerken "*Ya oysa? Olabilir mi acaba?*" diye bir gelgit yaşar. Sonra tekrar "*Yok hayır, bu suratsız o meşhur zat olamaz*" diye aklından geçirir. Ve bu gelgitler birkaç sefer tekrar eder.

Delikanlı bu ikircikli hâlet-i ruhiyeyi yaşarken Harîrî durumu sezerek gence takılır: "*Yollan bakalım, delikanlı! Anlaşılan sen tecrübesi olan bir maymundan daha fazlasının peşindesin!*"[139]

(B)

Bir gün Harîrî'nin meclisine ilim tahsili için yabancı bir adam çıkagelir. Adam ilk bakışta onu çirkin bularak küçümser, Harîrî de bunu sezer. Dersin takriri esnasında imla sırası bu kişiye gelince Harîrî "*Yaz*" der ve ona şu beyti dikte ettirir:

فَاخْتَـرْ لِنَفْسِكَ غَيْـرِي إِنَّنِي رَجُـلٌ مِثْلُ الْمُعَيْدِيِّ فَاسْمَعْ بِـي وَلَا تَرَنِـي

Hoca diye kendine bir başkasını seç
Zira Muaydî'ye çokça benzerim:
Dinle! Lakin beni görmeden geç.[140]

[139] Dayf, *el-Fennü ve mezâhibühü fi'n-nesri'l-'Arabî*, 70; Ahmed b. Ali Şihâbeddîn el-Mısrî, *el-Filâke ve'l-meflûkûn* (Mısır: Matbaatu'ş-Şa'b, 1920), 292.

[140] Şüreyşî, *Şerh-u makâmâti'l- Harîrî,* 1/6; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân, ve ebnâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), 4/67; Şemseddîn b. Kaymaz ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâ'ût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 19/465.

İKİNCİ BÖLÜM

BAŞ ORGANINDAKİ KUSURLARA İLİŞKİN ÇİRKİNLİK

A. GÖZ KUSURLARI

Tarih kitaplarından ansiklopedik edebiyat koleksiyonlarına, ricâl kitaplarından nevâdir türünde kaleme alınan mizahi derlemelere kadar, göz uzvuna dair kusurlar klasik Arap edebiyatının hemen her branşında ele alınan ve hakkında en çok hikâye üretilen anomalilerin başında gelmektedir. Gerek insanoğlunun yaratılıştan getirdiği körlük [كَمَهٌ], pörtleklik [جُحُوظٌ], şaşılık [حَوَلٌ], gece körlüğü/tavuk karası [عَشًى] ve sulu gözlülük [عُمُوشَةٌ] gibi birtakım görme kusurları; gerekse savaş, baskın, kavga, kaza, hastalık ya da uygulanan yanlış tedavi sonrasında arız olan körlük [عَمًى], tek gözlülük [عَوَرٌ] ve konjonktivit [رَمَدٌ] gibi göz kusurları son tahlilde edebi ve mizahi üretim için araçsallaştırılarak türlü vesile ve maksatlarla hiciv konusu yapılmıştır. Öte yandan türlü göz kusurları bulunan nüktemeşrep şahsiyetlerin aktardığı komik öz deneyimler ve başvurdukları şakalar da edebiyat koleksiyonlarında yerini almıştır. Aşağıda bu kusurlar tek tek ele alınacak, edebi eserlerde buna dair ne tür manzum ve mensur örnekler bulunduğuna işaret edilecektir.

1. Körlük

Bir tema olarak 'görme' kusurunu konu alan edebi ve mizahi kaynaklarda "kör" anlamına gelen [أَعْمَى çoğ. عُمْيَانٌ], [مَكْفُوفٌ çoğ. مَكَافِيفُ] terimlerinin kullanıldığı görülür. Ne var ki bu ifadeler, doğuştan kör olan değil de görme duyusunu sonradan yitiren kimseleri tanımlamak için kullanılan kavramlardır. Buna mukabil Arapçada 'anadan doğma âmâlar' için üç farklı terim daha kullanılmaktadır: [ضَرِيرٌ çoğ. أَضِرَّاءُ], [كَفِيفٌ çoğ. أَكِفَّاءُ] ve [أَكْمَهُ çoğ. كُمْهٌ].

Erken sayılabilecek bir tarihten itibaren körlüğe ve körlere dair müstakil çalışmaların ortaya konmuş olması, keza birçok klasik eserde bu tema ve karaktere dair zengin bir muhtevanın bulunması, klasik dönem müelliflerinin, "körlük" olgusunu ciddiye aldıklarının göstergesidir. Tespitlerimize göre körlük olgusu ve körlere ilişkin kaleme alınmış

en eski tarihli müstakil çalışma Zemahşerî'nin (öl.538/1144) *Tesliyetü'd-darîr* adlı kısa risalesidir. Zemahşerî risalesinde, insan için büyük bir imtihan konusu olan görme duyusundan yoksunluğun âmâ üzerinde oluşturduğu olumsuz hissiyatı azaltıcı ve teselli mahiyetinde bazı ayet ve hadisleri kaydetmekte, mükâfatın büyüklüğünün imtihanın büyüklüğü ölçüsünde olacağına işaret etmektedir. Çalışmasının girişinde körlerin vasıflarına dair önemli bilgiler sunan müellif, risale içerisinde bazı meşhur âmâ şahsiyetlerin isimlerini zikrederek, âmâlara dair bazı anekdotik rivayetlere de yer vermektedir.

Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl es-Safedî'nin (öl.764/1363) kaleme aldığı muhtevasında Müslüman âmâların biyografilerine yer verilen tabakat türündeki *Nektü'l-himyân fî nüketi'l-'umyân* adlı eseri ise bu alanın bilinen en meşhur çalışmasıdır.

Ensâb âlimi, râvi ve edip Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. 'Amr el-Hâşimî (öl. 245/860) tarafından kaleme alınan *el-Muhabber* adlı telif de körlere dair müstakil bir bölüm içeren önemli bir diğer kaynaktır. Bir tür peygamber ve halifeler tarihi niteliğine sahip eserde [أَشْرَافُ الْعُمْيَانِ] bap başlığı altında İslam tarihinde önemli mevkilerde vazifeler üstlenmiş âmâ şahsiyetlerin isimlerine yer verilmiştir.

Keza İbn Kuteybe ed-Dîneverî (öl.276/889) de ansiklopedik türde kaleme aldığı çalışması *el-Ma'ârif*'inde "Körler [الْمَكَافِيفُ]" başlığıyla bir bap açmış ve âmâ kimselere dair bibliyografik ve anekdotik malumatı buraya dercetmiştir.

Müstakil başlık altında âmâlara ilişkin anlatılara yer veren bir diğer eser de Memlükler devrinin önde gelen tarihçilerinden Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî'nin (öl.733/1333) *Nihâyetü'l-ereb fî fünûni'l-edeb*'idir. Müellifimiz 31 ciltten oluşan bu hacimli ansiklopedik çalışmasında *Körlere Dair Komik Hikâyeler* [ذِكْرُ شَيْءٍ مِنْ نَوَادِرِ الْعُمْيَانِ] başlığı altında âmâlara dair edebi ve tarihi malzemeye yer vermiştir.

Körlere ilişkin kaydedilen modern bir çalışma ise Abdülmuiz Fazl Abdürrezzak Mahmud'un, *el-'Urcân ve'l-'umyân fi'd-devleti'l-İslâmiyye hattâ nihâyeti'l-'asri'l-Emevî* adlı makalesidir. İslam öncesi dönemden başlayarak Emevîlerin son zamanlarına kadar Müslüman toplumda yaşayan kör ve topalların sosyo-ekonomik, dinî yaşamlarını inceleyen makale, devlet kademelerinde görevler alan kör, topal şahsiyetler hakkında birtakım bilgilere yer vermektedir. Maniheizm'de körlerin necis sayıldığını aktaran makalede, İslami dönemde toplum tarafından gerekli değeri gören kör ve topalların, İslam ön-

cesi dönemde ise bazı alanlardan dışlandığı da zikredilmektedir. Örneğin, İslam öncesi dönemde ellerini yemek üzerinde gezdirdikleri gerekçesiyle körler sağlıklı kimselerle aynı sofrada bulunmazlardı.[141]

Klasik eserlerdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, kadim Arap toplumunda çeşitli nedenlerle gözlerinden birini ya da her ikisini kaybeden kişi sayısı hiç de azımsanamayacak sayıdadır. Savaş, yanlış tedavi, eksik bakım vb. sebeplerle toplumsal bir vakıa halini alan körlük, çok erken dönemlerden itibaren, genelde edebiyatın özelde ise mizahi edebiyatın ilgilendiği temalardan biri olmuştur.[142]

Âmâlara dair aktarılan merviyyât içerisinde körlerin genel olarak sahip oldukları bazı vasıflar okuyucuya sunulurken kimi zaman rasyonel bazen de irrasyonel değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda kendisi de bir göz kusuruna sahip (pörtlek) Câhiz'in körler hakkında söyledikleri dikkate değerdir:

> Körler hafızaca daha güçlü, daha keskin zekâlı insanlardır. Zihinleri daha berrak ve saftır. Zira onlar zihni melekelerini insanları ayırt etmek için yormazlar. Gözün nazarı ile zihin dağılır, hâlbuki göz kapanınca aklın konsantrasyonu artar.[143]

Tarihi, edebi, biyografik ya da ansiklopedik türde telif edilmiş pek çok klasik kaynakta âmâlarla ilgili tavsifler yapılırken diğer insanlardan daha parlak bir zekâya sahip olduklarına ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Örneğin İmam Katâde'ye (öl. 117/735) isnat edilen bir bilgiye göre "*Âmâ kimseler gözü sağlam olanlara kıyasla daha zeki ve kurnazdır; zira bu kimselerin gözleri kalp gözlerine (feraset ve basirete) dönüşmüştür*".[144] Nitekim sivri zekâsıyla da nam yapmış âmâ şair Beşşâr b. Bürd de Câhiz ve İmam Katâde'nin tezini destekler nitelikte şu tespitte bulunmuştur: "*Bendeniz anne karnında bir ceninken âmâ olmuştum, parlak zekâmın sebebi işte bu körlüktür!*"[145]

---

[141] Abdülmuiz Fazl Abdürrezzak Mahmud, el-'Urcân ve'l-'Umyân fi'd-Devleti'l-İslâmiyye Hattâ Nihâyeti'l-'Asri'l-Emevî, *Mecelletü Külliyyeti'l-Lüğati'l-Arabiyye bi Îtâyi'l-Bârûd* Cilt: 35, Sayı: 4, 189-273.

[142] Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 59.

[143] Ebû Mansur, es-*Se'âlibî*, *Tahsînü'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*, thk. Nebîl Abdurrahman Hayâvî (Beyrut: Dâru'l Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1999), 29.

[144] Se'âlibî, *Tahsînü'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen,* 29.

[145] Se'âlibî, *Tahsînü'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen,* 29.

Klasik dönem aktarımları içerisinde "*Anadan doğma kör, cinsel yönden insanların en güçlüsüdür*"[146] şeklindeki bir değerlendirmeye ek olarak, körlerin diğer insanlara nispetle cinsel yönden daha muktedir olduklarını ifade eden bazı rivayetlere de rastlanmaktadır. Meşhur ahbâr râvisi el-Asma'î'ye (öl. 216/831) atfedilen aşağıdaki rivayette, görme duyusuyla cinsel güç arasındaki ters orantı ilginç bir şekilde şu denklemde sunulmuştur:

> Körler cinsel yönden insanların en muktediri, hadımlar ise görme hususunda insanların en iyisidir. Bu iki vasıf -terazinin iki kefesi gibi- ters orantı mantığıyla işler: Bir taraf zayıflarken diğer taraf ağır basar.[147]

Kadim dönem uleması, görme duyusundan mahrumiyeti, İslam ahlakının temel ilkelerinden tevekkül ve rızayla bağlantılı olarak optimist bir yaklaşımla ele alarak âmâ olmanın bir Müslümana sağlayabileceği muhtemel avantajları madde madde sıralamıştır. Aşağıdaki rivayette, klasik dönem ediplerinden Ebû Yakub el-Huzeymî'ye (öl.?) atfedilen böyle bir avantajlar listesi dikkat çekicidir:

> Körlüğün meziyetleri arasında şunları sayabiliriz: Düşünce ve zihinde konsantrasyon, zekâ ve hafıza gücü, yükümlülüklerden azade olma, günaha sevk eden gereksiz bakışlardan kurtulma, sevimsiz ve hazzedilmeyen kimseleri görmeme bahtiyarlığı, mahrum olunan uzvun (gözlerin) öte tarafta en güzel şekilde telafi edileceği müjdesi.[148]

Klasik dönem Arap toplumunda körlerin yaşamlarını idame ettirmelerine yardımcı özel bir hizmet grubunun varlığı bilinmektedir. Âmâ rehberi [قَائِدُ عُمْيَانٍ] olarak adlandırılan, âmâlara yardım etmeyi kendilerine vazife edinmiş bu kimselerin asil tutumları dönem Arap kültüründe erdemli ve itibarlı bir davranış olarak değerlendirilmiş, her zaman takdir ve övgü toplamıştır. Nitekim Enes b. Mâlik kanalıyla Hz. Peygamber'e isnat edilen bir hadis-i şerifte, körlere rehberlik etmeyi özendiren şu ifadelere yer verilmiştir:

مَنْ قَادَ أَعْمَى أَرْبَعِينَ خُطْوَةً لَمْ تَـمَسَّهُ النَّارُ.

> Kim bir âmâya 40 adım rehberlik ederse, kendisine Cehennem ateşi dokunmaz.[149]

Âmâ rehberliğinin bazı toplumlarda bir meslek haline geldiği de dikkat çekmektedir. Ücret verildiği anlaşılan bu meslek erbabının zaman zaman karşılaştığı trajikomik du-

---

[146] İbn Hatîb Muhammed b. Kasım, *Ravzu'l-ahyâr,* 231.
[147] Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-zehâir,* 2/83.
[148] Se'âlibî, *Tahsînü'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*, 29.
[149] İbşîhî, *el-Müstetraf*, 2/563.

rumlara dair kimi detayları klasik edebi metinlerin satır aralarında bulmak mümkündür. Mesela *'Uyûnül-ahbâr*'da yer alan aşağıdaki anekdotta âmâ bir şahısla onun nazını çekmek durumunda kalan rehberi arasındaki dua temalı söz düellosu oldukça ilginçtir:

> el-Mekkî aktarıyor: Bir keresinde rehberiyle yürümekte olan bir âmânın ayağı taşa takılmış, yere kapaklanıvermiş. Ardından da "*Hey Yüce Rabbim, bana şu uğursuzdan daha hayırlı bir rehber nasip eyle!*" diye duada bulunmuş. Beriki de duaya dua ile karşılık vermiş: "*Rabbim, sen de bana şu heriften daha hayırlı bir kör nasip eyle!*[150]

Diğer insanlara nispetle sosyal yaşamda dezavantajlı bir durumda olan âmâların kendilerine refakat edecek yardımcıları bulunmadığı hallerde, aleyhlerine bazı hadiselerin yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Klasik kaynaklarda kayda geçen körlerin aldatılması temasını işleyen bir grup hikâyede âmâların hırsızlarla imtihanı ele alınmaktadır. Bu bağlamda rivayet edilen aşağıdaki hikâyede, bir âmânın, yaşadığı bir tecrübeye binaen hırsızlara karşı aldığı tedbir oldukça ilginç, bir o kadar da mizahidir:

> Medine'de kör bir adam vardı. Bir defasında bu adam bir su kaynağının başına gelerek üzerindeki elbiselerle birlikte suya girdi ve yıkanmaya başladı. Çevreden kendisini görenler "*Lüzumsuz yere elbiselerini ıslattın*" diye bu tavrını garipsediklerinde, onlara şöyle bir mazeret sundu: "*Elbiselerin ıslak da olsa benim üzerimde bulunması, kuru olarak başkasının üzerinde durmasından daha iyidir.*"[151]

Körlere dair kayda geçen evlilik temasını ele alan rivayetlerde âmâların; müstakbel eş, nikâh şahidi, nikâhı kıyan kadı vb. kimseler tarafından aldatılmaya çalışıldığını örnekleyen bazı aktarımlar da dikkat çekicidir. Bahse konu rivayetler içerisinde evlilik arifesindeki âmâ damat ya da gelin adayı ile muhatapları arasında yaşanan veya konuşulanların mizahi bir üslupla kurgulaştırıldığı görülmektedir. Örneğin aşağıdaki anekdot, gönülsüz bir şekilde evlilik yaptıkları anlaşılan çirkin bir kadınla âmâ bir adamın izdivacını konu almaktadır:

> Âmâ bir adam son derece çirkin bir kadınla evlenmişti. Ancak kadın, adamın kör oluşunu fırsat bilerek "*Sana dünyanın en güzel kadını nasip oldu, farkında değilsin!*" diye minnet altında bırakmaya kalkınca, kör ama realist adam şu yorumu yaptı: "*Hadi ben kör olduğum için güzelliğinin farkına varamadım diye-*

[150] Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr, *Kitâbü'l-Hayevân*, nşr. Muhammed 'Abdüsselâm Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Cîl - Dâru'l-Fikr, 1988), 3/30.

[151] İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 39; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 8/148.

lim, benden önce gözleri gören erkekler ne diye seni fark edemedi, be şıllık?!"[152]

Körlere dair aktarılan merviyyât içerisinde ele alınması gerektiğini düşündüğümüz konulardan biri de maddi-manevi (mecazi) körlük arasındaki paradoksal ilişkidir. Körlük kavramı klasik kaynaklarda olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'de de bazen gerçek anlamda "gözü görmeyen" kimseleri ifade etmek için kullanılırken, pek çok zaman da haset, inat ve hasmane duygular sebebiyle kendini doğrulara kapatmış, hakikat körü, "kalp gözü kapalı" kâfirler için kullanılmıştır.[153] Hatta Kur'an terminolojisinde hakiki anlamda körlük "kalp körlüğü" olarak ifade edilmiştir:

﴿لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِـي الصُّدُورِ﴾

Gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur Hac:46).

Kadim dönem kaynaklarında görme [بَصَـرٌ] ile idrak [بَصِيـرَةٌ] arasındaki ilişki ele alınırken zaman zaman mizah muhtevalı rivayetler içerisinde de bu iki kavram arasındaki anlamsal ilişkiden istifade edilmiştir. Bu bağlamda üretilmiş, hususan hiciv muhtevalı hikâyeler dikkat çekmektedir. Reellikten uzak bir kurguyla aktarılan aşağıdaki anonim rivayet bunun güzel örneklerinden biridir:

> Adamın biri anlatıyor: Bir defasında gece vakti bir iş için köyden çıkmıştım. Yolda giderken sırtında küp, elinde ise kandil bulunan bir âmâya tesadüf ettim. Hayretle bu garip davranışlı adamı izlemeye koyuldum. Bu âmâ zat yavaş yavaş yürüyerek nehir kıyısına kadar geldi, sırtındaki küpü indirip içine su doldurdu, sonra da geldiği yoldan geri yürümeye başladı. Ben bu âmânın yolunu kesip "*Amca bey! Sen gözleri görmeyen bir adamsın, dolayısıyla gece ile gündüz senin için bir iken neden elinde kandille sokağa çıktın, hiç anlam veremedim?*" dedim. O da bana "*Bak evlat*" dedi *"Bendeniz bu kandili kendim için değil, senin gibi basiret gözü bağlı insanlar için taşıyorum. Belki bu vesileyle yolları aydınlanır da karanlıkta ayağıma dolaşıp beni ve küpümü düşürmezler!*"[154]

[152] Safedî, *Nektü'l-himyân*, nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2007), 2/152; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/197.

[153] İlgili manalara işaret eden ayetler için bknz. Bakara:18-171; Kamer:137; Enâm:46-50; Yunus:43; İsra:72.

[154] İbnü'l-Cevzî, *el-Ezkiyâ*, 150; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/425; Âbî, *Nesrü'd-dür*, 2/153; Safedî, *Nektü'l-himyân,* 48; el-'Abbâs el-Hüseynî el-Kâşânî, *Hadâiku'l-üns fî nevâdiri'l-'Arab ve'l-fürs* (Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, 2003), 1/415.

Körlük kavramı klasik Arap edebiyatında mizah ve hiciv bağlamında geniş şekilde ele alınmakla beraber, hikemiyat türünde kısa metinlere de konu edilmiştir. Bunun güzel bir örneğini, İranlı ünlü vezir Büzürgmihr'e atfedilen aşağıdaki rivayette bulabiliriz:

> Büzürgmihr'e "*Neden cahilleri kınamanın gereksiz olduğunu düşünüyorsunuz?!*" şeklinde bir soru yöneltmişler. "*Körlerden görmelerini bekleyebilir miyiz?!*" demiş.[155]

İslam öncesi dönemden başlamak suretiyle asırlar boyunca sayısı binleri aşan, konu ve tema çeşitliliği bakımından oldukça geniş bir yelpazeye yayılan Arap mesel kültüründe körlük olgusundan hareketle üretilen mesellerin yer alması gayet tabiidir. Araplar bu konuya dair pek çok hikmetli söz ve atasözü örneklerini zengin mesel koleksiyonlarına dâhil ederek kolektif hafızanın korunmasına hizmet etmişlerdir.

Körlüğe dair aktarılan deyimlerin bir bölümü, maddi-manevi körlük düalitesi bağlamında kayda geçmiş vecizeler ya da şiir formu kazanmış aktarımlardır. Mesela aşağıdaki beyitte mecazi körlüğe farklı bir yaklaşım getirilerek, manevi körlük sayılan cehaletten, soru sormak suretiyle kurtulmanın mümkün olabileceği vurgusu yapılmaktadır:

شِفَاءُ الْعَمَى طُولُ السُّؤَالِ وَإِنَّـمَا تَـمَامُ الْعَمَى طُولُ السُّكُوتِ عَلَى الْجَهْلِ.

Körlüğün şifası soru üstüne soru yöneltmektir
Bilmediği halde susmaksa ancak körlüğe rıza demektir. [156]

Klasik kaynaklarda kayda geçen bir deyimde ise âmâların utanma duygusundan ari oldukları iddiası karşımıza çıkar. Kadim bir değerlendirmeye göre hayâ duygusu, gözde tezahür edeceğinden o uzvun kör olmasıyla bu duygu da dumura uğrayacaktır.[157] Bu bağlamda bir körden utanma beklenemeyeceği fikri aşağıdaki beyitte şu şekilde ifade edilmiştir:

كَيفَ يَرْجُو الْحيَاءَ مِنْهُ صَدِيقٌ وَمَكَـانُ الْحَيَـاءِ مِنْهُ خَـرَابُ

Hayânın mazharı harap olup gitmişken
Bir dost nasıl hayâ bekler vasfı âmâ birinden[158]

---

[155] et-Tartûşî, Ebû Bekir Muhammed, *Sirâcü'l-mülûk* (Mısır: Min Evâili'l-Matbû'âti'l-'Arabiyye, 1872), 204; Ebû Hilâl el-'Askerî, *el-Hass 'alâ talebi'l-'ilm*, thk. Mervân Kabbânî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1986-87), 148; 'Askerî, *'Uyûnü'l-ahbâr,* 3/118; İbn Hamdûn*, et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 3/267.

[156] Yusuf el-Bedî'î ed-Dimeşkî, *es-Subhu'l-mebniyyü an haysiyyeti'l-Mütenebbî* (el-Matba'atü'l-Âmiretü'ş-Şarkıyye, 1. Basım, 1890), 1/70.

[157] Se'âlibî, *Simârü'l-kulûb*, 692.

[158] Husrî, *Zehrü'l-âdâb,* 2/120.

Âmâ kimse çevresindekilerin kendisini görmediği varsayımından hareketle kimi zaman yapılması hoş karşılanmayacak davranışlar yapabilir. Aşağıdaki Arap meseli, başkalarının görme ihtimalini yok sayan, bu sebeple de pervasızlaşan kimsenin durumuna örnek olarak verilebilir:

اَلْأَعْمَى يَخْرَأُ فَوْقَ السَّطْحِ، ويَحْسَبُ النَّاسَ لَا يَرَوْنَهُ.

Kör dama pislermiş de gören olmaz sanırmış.[159]

Künyeye başvurarak lakap takma kültürünün yaygın olduğu klasik dönem Arap toplumunda insanlar kendi vasıflarına işaret eden bir künyeyle anılırken, asli vasfının zıddını ifade eden bir künyeyle de lakaplanmaktaydı. Bu anlamda kadim kültür, bir âmâyı [أَبُو بَصِيرٍ] künyesi ile tavsif etmekte bir beis görmezken, diğer taraftan Abbasi halifesi Mütevekkil Alellah'ın meşhur âmâ nedimi için de "İri göz" anlamındaki Ebü'l-'Aynâ lakabını uygun görebilmektedir.

Klasik Arap edebiyatında gerek mensur gerekse manzum türdeki eserlerde bir söz sanatı olarak teşbih, en fazla kullanılan söz sanatlarındandır. *Edeb* kaynaklarında körlüğe dair yapılan teşbihlerin genel olarak mecazen kalbin katılaşması, cehalette ileriye gitme, iyiyi, güzeli, doğruyu görememe ve benzeri durumlarla ilgili yapıldığına tanık olmaktayız. Örneğin aşağıdaki metinde, doğru olarak bildikleriyle amel etmeyen kimsenin bir âmâya teşbihi dikkat çekicidir:

مَثَلُ الَّذِي يُعَلِّمُ النَّاسَ الْخَيْرَ وَلَا يَعْمَلُ بِهِ كَمَثَلِ أَعْمَى بِيَدِهِ سِرَاجٌ يَسْتَضِيءُ بِهِ غَيْرُهُ وَهُوَ لَا يَرَاهُ.

İnsanlara iyiliği öğretip de bildiğiyle amel etmeyen kimse, elinde bir kandil taşıyan; onunla çevresini aydınlattığı halde kendisi istifade edemeyen bir âmâya benzer.[160]

Arap diline özgü dua ve beddua kalıpları, ifade ediliş biçimindeki güzellik ve mana çağrışımlarının zenginliği bakımından müstakil bir incelemeyi hak edecek bir tema olarak görünmektedir. Bu kullanımlar içerisinde farklı kesimlerden insanların birbirlerine beddua sırasında başvurdukları temalardan biri de "körlük"tür. Kadim dönemde Araplar muhataplarına beddua etmek istediklerinde bunu kimi zaman [أَعْمَى اللّٰهُ عَيْنَكَ] "*Allah gözünü kör etsin e mi?*" veya [فَقَأَ اللّٰهُ عَيْنَكَ] "*Gözü çıkasıca!*" gibi doğrudan göz nimetini hedef alan ifadelerle yaparlarken, kimi zaman da bedduayı dolaylı üsluplarla yapmak-

[159] Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl,* 2/55

[160] Şeyho, *Mecâni'l-edeb,* 1/15.

taydılar. Beddua sırasında mecazı kullanma bunlar içerisinde en etkili enstrümanlardan biriydi ve "*Allah ateşini/ışığını söndürsün!*" ya da "*Allah gözünün ferini alsın*"[161] şeklindeki beddualar hem göz nimetini hem de canı hedef almaktaydı.

Bu nevi beddua klişelerinin, zaman zaman bir güldürü konusu yapıldığına da tanık olmaktayız. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi, körlüğü temenni eden bir şahsın tesadüfen yarı âmâ oluşu mizah üretimi için uygun bir zemin hazırlamaktadır:

> Gözlerinden birini kaybetmiş bir adamcağız çarşıda dolaşırken kadının birine çarpmış. Cahil kadın daha meseleyi anlamaya çalışmadan "*Allah gözünü kör etsin!*" şeklinde okkalı bir beddua savurunca beriki kör gözüne işaretle "*Sen ne mübarek insanmışsın ki Allah ettiğin bedduanın yarısını derhal kabul ediverdi!*" demiş.[162]

Arap mizahında hasta ziyaretlerine ilişkin kaydedilen nevâdir malzemesi içerisinde ele alınan konulardan biri de hasta ziyaretçilerinin, moral vermek yerine patavatsız söz ve temennileriyle hastalar üzerinde menfi etkiler bırakmalarıdır. Aşağıdaki örnekte mizahın sebebi, görme yetisini kaybetmiş bir hastayı ziyarete gelen kişinin, dua mı beddua mı ettiği tartışma götürür ifadelerine âmânın verdiği yanıttır:

> Bir adamın gözleri ileri yaşından ötürü artık görmez olmuş, çevresindeki sevenleri de kendisini teselli için ziyarete gelmişlerdi. Mecliste bulunan patavatsızın biri güya teselli için "*Üzülmene hiç gerek yok kardeşim. Eğer sağlam bir uzvu yitirmenin ne kadar sevap olduğunu bilseydin, Cenâb-ı Hak'tan el ve ayaklarını da almasını temenni ederdin!*" şeklinde bir laf edince, ihtiyar âmâ "*O sevaba ve daha fazlasına inşallah siz nail olursunuz!*" deyivermiş.[163]

Muhannes grubu klasik mizahın en ilgi çekici hazırcevap tipolojilerindendir. Hususan çirkeflikleri, küfürbaz oluşları, hakaret dolu sözcüklerle muhataplarına yüklenişleri; keza gün yüzü görmemiş birtakım beddua cümleleri icat etmeleriyle meşhur olmuşlardır. Beddua ve körlük temalarını cemeden aşağıdaki hikâyede de birbirine beddualarıyla taarruzda bulunan iki muhannesten ikincisinin, karşı atağı sırasında bedduasını "körlük" üzerinden nasıl yaptığına tanık olmaktayız:

> Muhannesin biri (muhtemelen tüccardan) muhannes bir dostunu şu ağır cümlelerle uğurlamaya kalkmış: "*Sana buradan çok uzak diyarlara seyahat nasip ey-*

[161] Ebû Hâmid, 'İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî, *Şerh'u nehcü'l-belâğa*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, nşr. İsa el-Bâbî el-Halebî ve ortakları (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.), 20/204.

[162] Âbî, *Nesrü'd-dür,* 2/153.

[163] İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 122.

leyen, bir süreliğine de olsa mendebur suratını görme talihsizliğinden bizleri azat eden ve sana yaşatacağı iflas ile bizleri sevindiren Rabbime hamdolsun!"

Beriki buna şöyle karşılık vermiş: "*Ben de seni körlüğe, hastalığa ve bereketsizliğe emanet ediyorum*".[164]

2. Tek Gözlülük

İlginç şekilde, görme kusurlarına dair anlatıları derleme tarzında bir hobiye sahip olan hicri VIII. yüzyıl edebiyatçısı es-Safedî (öl.764/1363), körlük olgusuna dair kaleme aldığı biyografik eseri *Nektü'l-himyân fî nüketi'l-'umyân*'ın yanı sıra, tarihte yaşamış tek gözlü mühim şahsiyetlere tahsis ettiği müstakil bir biyografik eser olan (*eş-Şu'ûr bi'l-'ûr*)'u telif etmiştir. Muhtelif sosyal tabakalardan tek gözlü bazı şahsiyetlerin biyografilerinin alfabetik olarak tanıtıldığı eser, tek gözü görmeyen kimselerle ilgili şiir, nükte, şaka ve mizah malzemesi için birincil kaynak sayılmaktadır.

Kadim Arap toplumunda görme kusurlarının diğer kusurlara oranla daha fazla mizaha konu edildiğini söylemek mümkündür. Sıradan halk tabakalarından, emir, kadı, kâtip, nedim, şair gibi siyasal ve sosyal statüsü yüksek şahsiyetlere kadar pek çok insan, hayat ve mesleklerini tam anlamıyla kör ya da yarı kör olarak sürdürmüşlerdir. Hangi konumda olurlarsa olsunlar, bu kimselerin mizahın açık hedefleri haline geldikleri rivayetlerden anlaşılmaktadır. Mesela bir anekdotta, gözlerinden birini kaybetmiş Samarrâ kadısının, yarım akıllı bir meczup tarafından hedef tahtasına nasıl oturtulduğunu görebiliriz:

> Meşhur meczup Cu'ayfirân el-Müvesves, gözlerinden biri kör olan Samarrâ kadısı Yûsuf el-A'ver'e bir davasını çözmesi için gelmişti. Ancak kadı mahkemede davalının lehinde Cu'ayfirân'ın aleyhinde hüküm verince Cu'ayfirân "*Allah Kadı Efendinin iki gözünü eşitlesin*" biçiminde dua mı beddua mı olduğu anlaşılmayan bir cümle sarf etti. O sırada diğer davaları görmekte olan kadı, adamlarına Cu'ayfirân'ı yakalayıp köşke götürmelerini söyledi, işleri bitince kendisi de oraya gitti. Kadı Yûsuf önce adamlarına mecnun Cu'ayfirân'ın karnını doyurmaları, bir miktar da para vermeleri talimatını verdi. Daha sonra yanına çağırdığı Cu'ayfirân'la aralarında şu diyalog geçti:
>
> Kadı Yûsuf: Açıkça söyle, yaptığın o dua ile Allah'tan benim sağlam olan o tek gözümü de almasını mı temenni ettin?
>
> Cu'ayfirân: Verdiğin bahşiş sebebiyle sana söylediklerimden pişmanlık duyacağımı sanıyorsan tımarhanelik olan ben değilim, sensin! Ayrıca neyi

[164] Âbî, *Nesrü'd-dür*, 5/189.

kastettiğim gayet açık değil mi? Söyler misin Allah aşkına, var olan bir gözü kör olan kaç insan gördün sen?

Kadı Yûsuf: Pek çok.

Cu'ayfirân: Peki gözlerinden biri iptal durumdaki o adamın kör gözünün iyileştiğine hiç şahit oldun mu?

Kadı Yûsuf: Hayır.

Cu'ayfirân: O halde yanlış falan anlamamışsın, neyi kastettiğimi bal gibi biliyorsun!

Kadı, mecnunun bu son sözlerine gülerek adamlarına "*salın gitsin*" talimatını verdi.[165]

Aşağıdaki anekdot ise gözlerinden biri işlevsiz olan orta sınıf meslekten bir terziyle müşterisi meşhur âmâ şair Beşşâr b. Bürd arasında geçen diyaloğun nasıl edebî malzeme konusu yapıldığını göstermektedir:

Gözlerinden biri görmeyen bir terzi, şairlerden birine elbise dikecek olmuş. Ancak siparişi alırken, sanatında yeterince usta olduğunu ihsas etmek, biraz da böbürlenmek için "*Vallahi efendim, elbisenizi öyle bir dikeceğim ki, dikişlerinin inceliğinden düzünü mü yoksa tersini mi giydiğinizi anlamayacaksınız bile!*" demiş.

Bu hizmetin altında kalmak istemeyen şair de: "*Valla dediğini yaparsan, ben de sana öyle bir şiir söyleyeceğim ki, bu şiirde seni övüyor muyum yoksa taşlıyor muyum farkına bile varamayacaksın!*" demiş.

Nihayet şair, siparişini belirtilen evsafta teslim alınca, söz verdiği üzere o da şu mısraları okumuş:

خَاطَ لِي عَمْرٌو قَبَاءً لَيْتَ عَيْنَيْهِ سَوَاءُ
قُلْ لِمَنْ يَسْمَعُ هٰذَا أَمَدِيحٌ أَمْ هِجَاءُ

Bir elbise dikti bana 'Amr
Keşke eşit olaydı iki gözü
Sor bu lafı şimdi duyana
Övdüm mü yoksa sövdüm mü?![166]

Çalışmamızın birinci bölümünde İslam öncesi dönemde var olan bazı olay ve olguları uğursuz sayma anlayışının İslami dönemde de varlık alanı bulduğunu ifade etmiş, çirkin, kör, şaşı vb. biriyle karşılaşmanın felakete ya da uğursuzluğa neden olabileceği inanışının

[165] Abdürrahîm b. Ahmed el-'Abbâsî, *Me'âhidü't-tansîs 'alâ şevâhidi't-Talhîs*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 1948), 2/42.

[166] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 121; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 6/232; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/757; İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 178.

sürdüğünü vurgulamıştık. Bu inanca sahip bazı devlet erkânının, karşısına çıkan kör, tek gözlü, şaşı vb. şahısları cezalandırdıkları görülmektedir. İşte aşağıdaki anekdotta kendisinin de bir gözü kör olduğu halde Saffârîler[167] hanedanından bir emirin karşısına çıkan tek gözlü şahsı önce cezalandırması ardından mağdurun verdiği ironik cevap sonucunda da onu salıvermesi mizahi bir üslupla hikâye edilmektedir:

> Saffârî emiri 'Amr b. Leys tek gözlü bir adam olup uğursuzluğa inanmaktaymış. Bir defasında avlanmak için ormana giderken karşısına kendisi gibi tek gözlü bir adam çıkıvermiş. Avlanmak için şansa ihtiyacı varken bu şekilde uğursuz bir manzara ile karşılaşmak moralini fena halde bozmuş ve derhal adamlarına o herifi tartaklamaları talimatını vermiş. Adam bu haksız muamelenin sebebini sormuş. 'Amr "*Bir tek gözün var ve sen, ben tam ava giderken apansız karşıma çıkıveriyorsun. Bu, tipik bir uğursuzluk alameti!*" deyince beriki *(İkimiz de tek gözlüyüz) Ancak hangi tek gözlü, diğeri için uğursuz, bi düşün istersen!*" deyivermiş. Adamın yaklaşımını isabetli bulan 'Amr tebessüm etmiş, ona ilişmeden yoluna gitmiş.[168]

Hz. Peygamber'den nakledilen hadis-i şeriflerde Deccal'in vasıflarına yer verilirken "tek gözlü oluşu" da onun olumsuz ve ürkütücü özellikleri arasında zikredilmektedir. Bu tavsif, daha sonra bazı edebi ve mizahi rivayetlerde tek gözlü kimi şahsiyetlerin Deccal karakteriyle özdeşleştirilmesine de neden olmuştur. İlk dönem nevâdir kaynaklarının pek çoğunda yer alan bir rivayette, Bizansla yapılan savaşta gözlerinden birini kaybeden bir Maliki fakih ve muhaddisin Deccal'e teşbihi ve onun buna verdiği yanıt kelimenin tam anlamıyla mizah tadındadır:

> Bir gözünü kuşatmada kaybeden Muğîre'nin her gittiği yerde ziyafet verme alışkanlığı vardı. Bir defasında davetlerinden birine bir bedevi de iştirak etmişti. Ancak bedevi, gözünü Muğîre'den hiç ayırmıyor, elini de yemeğe kesinlikle sürmüyordu. Yemeğini iştahla yiyen Muğîre bedevinin bu halini görünce sebebini sordu. Bedevi "*Gözlerinden birinin olmaması ayrıca da büyük bir iştahla yemen beni ciddi manada kuşkulandırıyor*" dedi. Muğîre "*Hangi konuda?*" deyince de "*Bir kere tek gözlüsün, ayrıca durmadan insanlara yemek ikram edip duruyorsun. Hâlbuki bunlar -işittiğime göre- Deccal'in sıfatlarıdır!*" cevabını verdi.

[167] Doğu İran'da Sîstan bölgesinde hüküm süren bir İslam hanedanı (861-1003).

[168] Âbî, *Nesrü'd-dür,* 8/135. Hikâyenin kısmen farklı versiyonları için bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Ezkiyâ*, 138; Bahâüddin el-'Âmilî, *el-Keşkûl*, thk. Muhammed 'Abdulkerîm en-Nemerî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998), 2/272.

> Muğîre kahkahayı patlattı, bedeviye de "*Yemene bak, için rahat olsun!"* dedi "*zira hiçbir Deccal gözlerinden birini Allah yolunda kaybetmemiştir!*"[169]

İlk dönem İslam tarihinde zuhur eden sahte peygamberlerden bir kısmı devlet otoritesini olumsuz bir şekilde etkilerken büyük bir bölümü kısa bir tahkikatın ardından ilmi, siyasi, sosyolojik vb. anlamda ağırlığı olmayan zayıf karakterli kimseler olduklarını kanıtlamışlardır. Halkı galeyana getirerek idareye karşı ayaklandırma ihtimalinden hareketle, duyulduğu anda devlet tarafından hakkında tedbirler alınmaya çalışılan sahte peygamberlerle, zaman zaman tebdili kıyafetle yanına giderek, bazen de kolluk kuvvetleri marifetiyle huzuruna getirtmek suretiyle halifeler bizzat kendileri görüşmüşlerdir. Başta halifeler olmak üzere gerek devlet erkânı gerekse sıradan insanlarla sahte peygamberler arasında cereyan eden renkli diyaloglara ya da yaşanan ilgi çekici hadiselere klasik Arap mizahı doğal olarak bigâne kalmamıştır. Mizah değeri yüksek, haklarında kırk kadar anekdotun rivayet edildiği sahte peygamber nüktelerinden[170] bir tanesi de ana kahramanları arasında tek gözü işlevsiz olan bir şahsın yer aldığı şu rivayettir:

> Bir Kûfe'li anlatıyor: Bir arkadaşım bana gelerek "*Kûfe'de bir peygamber zuhur etmiş, gidip kendisiyle konuşalım, bakalım ne diyor?*" dedi. Birlikte adamın evine gittik. Bir de baktık ki, suratında meymenet olmayan Horasanlı bir ihtiyar. Gözlerinden birini kaybetmiş olan yanımdaki dostum bana "*Soru faslını bana bırak!*" dedi, ben de "*Pekâlâ*" deyip olacakları izlemeye başladım. Şöyle bir diyalog gelişti:
>
> Arkadaş: Allah aşkına, neyin nesisin sen?!
>
> Sahte peygamber: Bir peygamberim.
>
> Arkadaş: Peki delilin nedir?
>
> Sahte peygamber: Bak şimdi, senin sağ gözün yok ya; sen o sol gözünü de çıkarıp kendini tamamen kör yapacaksın, sonra benden görme yetini geri isteyeceksin ben de bir mucize olarak sana derhal gözlerini iade edeceğim. Ben bu sözler üzerine arkadaşıma dönüp "*Adam sana gayet makul bir teklifte bulundu, hadi çıkar o sol gözünü de!*" deyince, arkadaşım öfkelenerek "*O kadar hevesliysen sen iki gözünü çıkar da onları sana iade etsin!*" dedi. Sonra da meclisi terk edip oradan ayrıldık.[171]

---

[169] Husrî el-Kayrevânî, *Cem'u'l-cevâhir*, 233-34; İbn Hamdûn*, et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 2/390; İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 103.

[170] Hüseyin Günday, "Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (Haziran 2012): 199-228.

[171] İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir*,109; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdu'l-ferîd*, 7/161-162.

Klasik rivayetlerde tek gözlü kimse, başlı başına bu görünümü ile alay ve mizah konusu olma potansiyeli gösterdiği gibi, birden fazla tek gözlünün birlikte verdiği görünümler de ayrıca komedi üretmek üzere değerlendirilmiştir. İbn ʻÂsım el-Gırnâtî'nin (öl. 829/1426), rivayetinde münferit kaldığı aşağıdaki nükte, bu türden bir sahnenin komik tasvirine dairdir:

> Bir grup arkadaş yolda giderken yan yana yürümekte olan tek gözlü iki kişiye tesadüf etmişler. Gruptakilerden biri "*Ben karşımda bir âmâ iki de tek gözlü adam görüyorum*" demiş. Arkadaşları "*Ama biz sadece iki tane tek gözlü adam*" görüyoruz deyince beriki izah etmiş: "*Bunlardan birinin görmeyen tek gözünü diğerinin görmeyen tek gözüne ekleyin, tam ortalarında bir âmâ belirecek!*"
>
> Bakıldığında, gerçekten de yan yana duran bu iki tek gözlüden birinin sağ, diğerininse sol gözü görmüyormuş.[172]

Bir şeye, sağlıklı bir ya da çift gözle bakmak, o şeyin mahiyetini değiştirmediği halde klasik edebiyatta bu durumu mizahi bir bağlamda ele alan değerlendirmeler de yapılmıştır. Gözlerinden biri görmeyen komşusunun durumunu mizahi bir üslupla tiye alan bir adamın durumu böyledir:

> Adamın biri pazardan satın aldığı bir eşeği yanına katıp gözlerinden sadece biriyle görebilen bir dostunun yanına varıp "*Üstat! Bu eşeği çarşıdan demin aldım, eve gitmeden önce uğrayıp senin gözünde değeri nedir, öğrenmek istedim?*" demiş. Adam hayvanın sağını solunu inceledikten sonra "*Taş çatlasın 50 dirhem eder*" demiş. Esasen eşeğe 100 dirhem saymış olan adam, kazıklanmış olmayı gururuna yedirememeyerek arkadaşına dönmüş ve ona şöyle takılmış: "*Valla azizim, ne bir kuruş fazla ne de eksik söyledin. Ben de tam 100 dirheme satın almıştım. Lakin sen tek gözlü olduğun için fiyatın ancak yarısını görebildin!*"[173]

Gözlerinden birini çeşitli nedenlerle kaybeden insan sayısının bazı toplumlarda oldukça fazla olduğu da bilinmekte, hatta o toplumlarda sağlıklı iki göze sahip bir insanla karşılaşmanın şaşırtıcı olduğu değerlendirmeleri de yapılmıştır.[174] Bazı anekdotik rivayetlerde ise bu önemli kusurun, tıpkı korsanlarda olduğu gibi, sahibine heybet ve azamet katan bir meziyet olarak takdim edildiği dahi görülmektedir. Bir ahmak hikâyesinde durum tamamen böyledir:

> Buzağıoğullarından birisinin atı katıldığı yarışta birinci gelmiş. Ahali yarış sonrasında at sahibine "*Bu hayvana, şanına yaraşır bir nam ver*" deyince, adam

[172] İbn ʻÂsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 83.
[173] Âbî, *Nesrü'd-dür,* 2/153.
[174] Safedî, *Nektü'l-himyân,* 48.

> kalkıp atının gözlerinden birini oymuş sonra da böbürlenerek demiş ki: Bundan böyle küheylanımın adı "*Tekgöz*"dür![175]

Kadim Araplarda erkek, ataerkil toplum olmanın gereği kadına kıyasla sosyo-ekonomik hayatta çok daha aktif bir rol üstlenmekteydi. Gerek kaba kuvvete dayanan bireysel mücadelelerde gerekse kabileler arası savaşlarda, bir diğer ifadeyle doğrudan bedenin hedef alındığı çatışma ortamlarında önde olan hep erkek olduğundan, göz uzvunun kaybına maruz kalan da yine o olmaktadır. Bu sebeple olmalı ki klasik edebiyatta kör ya da tek gözlü kadın anlatıları mizahi rivayetlere çok az yansımıştır. Görme ve işitme engelleri dolayısıyla evliliğe hemen ikna oluveren bir gelin ve damat adayına dair hikâye olunan aşağıdaki rivayet bu istisnai örneklerden biridir:

> Kulakları ağır işiten 'Uryân b. Hüzeyl el-Bercemî tek gözü kör bir kadına talip olmuştu. "*Biraz birbirimizi soruşturalım*" diyerek zaman isteyen kadına, Uryân:
>
> فَإِنْ تَسْأَلِـيى عَنَّا وَعَنْكِ فَإِنَّنَا كِـلَانَـا بِـهِ دَاءٌ أَصَـمُّ وَأَعْـوَرَا
>
> Birbirimizi soruşturalım istiyorsun zahir
> Her şey ortada: Sen yarı kör ben sağır!
>
> beytini okumuş. Kadın "*Madem kusurum malumun, o halde buyur nikâh masasına*" demiş, sonra da durumu velisine haber vermiş. O da onları evlendirmiş.[176]

Her iki gözü kaybetmek suretiyle tamamen kör olma endişesi, daha önce yarı kör olduğundan bunun sıkıntısını en çok çeken kişiye ait olmalıdır. Dua ediş tarzındaki ironiden bir bedevi nüktesi olduğu hissedilen aşağıdaki hikâyede ana karakterin serzenişi tam da bu duruma işaret etmektedir:

> İki gözünden birini kaybeden bir adam diğer sağlam gözü iltihaplanıp görüşü kapanınca Yaradana şöyle bir sitemde bulunmuş: "*(Hikmetinden sual olunmaz ama) Rabbim, hiç yeri değildi!*"[177]

3. Şaşılık Gözü Küçüklük

Körlük ve tek gözlülüğün ardından klasik Arap mizahında göz kusurlarına dair en ziyade ele alınan temalardan biri de şaşılıktır. Şaşı bir şahsı tavsif için Arapça'da [أَحْوَلُ çoğ.

---

[175] Câhiz*, el-Beyân ve't-tebyîn,* 324, İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd,* 2/450*,* İbn 'Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis*, thk. Muhammed Mürsî el-Hûlî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1981), 58.

[176] İbn 'Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis,* 182.

[177] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/315.

حُولَانٌ] sözcüğü kullanılmaktadır ki, Câhiz'in meşhur teliflerinden birinin adında, (*el-Bursân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûlân*)'da, onun çoğul formunu görebiliriz. Bir halk sözünde ise "şaşılık" ile "tek gözlülük" arasında bir karşılaştırmaya gidilerek, belki de bugün kullandığımız, "badem gözlü" tabirinin ilk ortaya çıkışına da şahit olmaktayız.

اَلْحَوْلَاءُ مَعَ الْعُورِ الْمُلَوَّزَةُ الْعَيْنَيْـنِ.

Tek gözlülerin nezdinde şaşı dilber, badem gözlü sayılır.
(Tek gözlüye şaşı dilber, badem gözlü görünürmüş)[178]

Tarihsel ve edebi kaynaklarda yer alan rivayetlere bakılırsa Emevî halifelerinden Hişâm b. Abdülmelik (öl. 125/743) bir şaşıydı ve onun bu yönü birkaç tarihsel anekdotta mizahi bir hüviyete de bürünmüştü. Şaşı oluşunun dile getirilmesinden kimi zaman rahatsızlık duyduğu, kimi zamansa bunu bir latife vesilesi olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Hilafet sarayında, şair ve nedimlerin de bulunduğu bir mecliste yaşandığı anlaşılan aşağıdaki hadise, görme kusuruna latif yolla yapılan bir remzin ödüllendirilebildiğini dahi kanıtlamaktadır:

> Bir gün Hişâm b. Abdülmelik, meclisinde bulunanlara "*Her kim beni işi hakarete vardırmadan hicvedebilirse, sırtımdaki şu kaftanı kendisine hediye edeceğim*" demiş. Mecliste bulunan bir bedevi hemen söz alarak "*At şu kaftanı bana, şaşı herif!*" diye seslenmiş. Gözlerinden biri zaten şaşı olan Hişâm tebessüm ederek "*Allah canını almasın, yakala!*" demiş ve kaftanı bedeviye fırlatmış.[179]

Bir diğer örnekte ise Halife Hişâm'ın, her ne kadar edebi kaygı gözetilerek yapılmış olsa da böyle bir dokundurmaya tahammül edemediğini görmekteyiz. Methiyeleriyle ünlü şair Ebü'n-Necm el-'İclî'nin (öl. 125/743) halifenin huzurunda okuduğu övgü dolu şiirinin bir bölümünde şaşılık teşbihinde bulunması, şairin sadece huzurdan kovulmasına neden olmamış, hapse girmesine de yol açmıştır:

> Ebü'n-Necm bir defasında Hişâm b. Abdülmelik'in huzuruna girdiğinde, ona methiye olarak takdim ettiği kasidede şöyle bir beyit yer almaktaymış:

وَالشَّمْسُ قَدْ كَادَتْ وَلَمَّا تَفْعَلِ كَـأَنَّهَـا فِـي الْأُفْقِ عَيْـنُ الْأَحْوَلِ

Güneş ufukta ha battı ha batacak durumda
Şaşının, bir kenara kaymış gözünü andırmada.

---

178 Âbî, *Nesrü'd-dür,* 6/314.
179 Âbî, *Nesrü'd-dür,* 6/311; İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 56.

> Beyti duyan Halife öyle öfkelenmiş ki, şairi meclisinden kovduğu gibi bir süre hapse de attırmış.[180]

Hişâm'ın, zikri geçen iki anekdottan ilkinde, şaşılığıyla alay edilmesine onay verirken ikincisinde buna öfkelenmesi, hatta buna yelteneni cezalandırması iki benzer hadiseye iki farklı tepki izlenimi vermektedir ki, muhtemelen bu, halifenin o anki ruh haliyle alakalı bir durumdur.

Kadim Arap kültüründe tıpkı çirkinlerde ve tek gözlülerde olduğu gibi şaşı biriyle karşılaşmak da uğursuzluk sayılmıştır. Bu temayı işleyen ve başkahramanının değişkenlik arz ettiği birkaç rivayetten birinde ana karakter yine Halife Hişâm'dır:

> Hişâm b. Abdülmelik günün birinde adamlarıyla gezintiye çıkmıştı. Yolda karşılarına tek gözlü bir adam çıktı. Hişâm bunu bir uğursuzluk alameti sayarak adamın biraz hırpalanmasını istedi. Bunun üzerine adam "*Tek gözlünün uğursuzluğu kendisine; şaşının uğursuzluğu ise başkalarınadır*" şeklinde bir yorum yaptı. Esasen kendisi şaşı olan Hişâm bu cevap karşısında afallayıp hicap duydu, sonra da adamı serbest bıraktı.[181]

Malum olduğu üzere, şaşıların en çok yakındıkları şikâyetlerin başında cisimleri çift görme hadisesi gelmektedir. Tıp literatüründe "diplopi" olarak adlandırılan bu rahatsızlık, mizahi durumlar yaratmaya son derece elverişli bir enstrüman olup, klasik nükteler içerisinde buna dair de birtakım anekdotlar yer almaktadır:

> Şaşının biriyle karşılaşan bir adam, daha önce duyduğu bir bilginin doğruluğunu test etmek için "*Siz şaşıların nesneleri çift gördüğü söyleniyor, bu doğru mu?*" diye sormuş. Soruyu soranın kucağında o sırada bir de horoz varmış. Şaşı, muhatabının böyle bir soruyu hakaret kastıyla sorduğunu düşünerek "*Allah aşkına, nereden çıkarıyorsunuz böyle şeyleri?*" demiş "*Öyle olsaydı kucağınızdaki iki horozu dört adet görmem gerekmez miydi?!*"[182]

Farklı göz kusurlarına sahip kişilerin birbirine yönelik atışmaları ise, görme kusurlarına ilişkin mizah üretimi sahasının en ilgi çekici sahnelerini oluşturur. Tek gözlünün şaşıyla, şaşının anadan doğma körle olan çekişmeleri tahmin edileceği üzere nitelikli esprilere

---

[180] İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbih* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1981), 1/222; 'Askerî *'Uyûnü'l-ahbâr*, 4/58; Ebü'l-Mehâsin Takiyyüddin Ebû Bekr b. Ali İbn Hicce el-Hamevi, *Hızânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, thk. 'Isâm Şü'aytû (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1987), 1/21.

[181] Âbî, *Nesrü'd-dür,* 8/135; İbnü'l-Cevzî, *el-Ezkiyâ*, 92; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 1/187.

[182] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 3/102; Âbî, *Nesrü'd-dür,* 6/333; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 2/299; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâikı gavâmizi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1987), 2/226.

kapı aralamaktadır. Tek gözlü biriyle bir şaşı arasında yaşanan aşağıdaki diyalog bu nevidendir:

> Bir şaşıyla bir tek gözün huzurda bulunduğu sırada ümeradan birine ipek kıyafetler gösteriliyormuş. Tek göz, yanındaki şaşıya "*Bence bu kıyafet defolu*" demiş. Beriki "*Benim iki gözle göremediğimi sen tek gözünle nasıl gördün, a şaşkın!*" deyince, tek göz "*Hakiki 1 kuruş sahte 2 kuruştan evladır*" deyivermiş.[183]

İletişimde son derece önemli olan göz teması şaşı bir insanla, gözleri sağlıklı birinin diyaloğu sırasında hâliyle eksik kalmakta, bu durum da sağlıklı insanda tebessüme yol açabilmektedir. Şaşının, muhatabını teğet geçen bakışları normalde bir kusur görülüp hatta bazen bir mizah vesilesi olarak değerlendirilirken, mevzubahis bir şeyh efendi olduğunda, hedefi şaşan bakışlar, müridan tarafından keramet olarak dahi değerlendirilebilmektedir. Aşağıdaki hikâye buna dair tarihsel bir anekdottur:

> Basra'da Hallâc-ı Mansûr tarikatına dair sohbetler yapan hatta Peygamberimizin ruhunun kendisine hulul ettiğini idda eden Ebû Amâre adındaki bir şeyhin müridanından biri, bir başkasını sohbet halkasına davet eder. Aşağıda anlatılanlar bu davetlinin müşahedesidir:
>
> *Meclise vardığımızda hâzirûn benim samimi bir mürit olduğumu düşündü. Baktım ki içeride iki gözü odanın tavanında gezinen şaşı bir adam sohbet edip duruyor. Arkadaşım ise sohbetin etkisiyle ha bire coşuyor. Dışarıya çıktığımızda adam bana sordu:* "*Nasıl, şeyhin söylediklerine ikna oldun mu?*"
>
> *Ben* "*Şu an söylediklerinize olan itimadım bir tık zayıfladı. Madem bu adam nezdinizde peygamber mesabesinde ne diye kendisini şu şaşılıktan kurtaramıyor" deyiverdim. Adam ise bana* "*Seni ahmak!*" *dedi* "*Yoksa sen şeyhimizi şaşı mı sandın?*" *Bu hareket o mübareğin oldum olası âdetidir. Konuşurken her daim gözlerini bu şekilde melekût âlemine diker de gözü o yüzden hep tavanda.*"[184]

Ayrıca bu anekdot, dinî lider ya da kanaat önderine kör bir bağlılığın, kişinin apaçık ortadaki bir kusuru görmesine engel olabileceği mesajını vermektedir.

4. Göz Sulanması, Konjonktivit -Göz İltihabı- Pörtleklik,

İnsanın yaşam kalitesini düşüren ve hayatını zorlaştıran göz rahatsızlıklarından biri de gözün çeşitli fizyolojik nedenlerden ötürü gereğinden fazla yaş üreterek sulanması hasta-

[183] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/316.
[184] Tenûhî, *Nişvâru'l-muhâdara,* 1/173.

lığıdır. Klasik Arap edebiyatının nevâdir kaynaklarında, göz kusurları başlığı altında değerlendirebileceğimiz bu rahatsızlığa dair bazı rivayetlere de rastlanmaktadır. Bu temaya dair çok fazla anekdotik malzeme olmamakla birlikte, belirtilen göz rahatsızlığı nedeniyle isminden çok el-A'meş lakabıyla tanınan ünlü muhaddis, kıraat ve ferâiz âlimi Ebû Muhammed Süleymân b. Mihrân el-Kûfî'ye (öl. 148/765) nispet edilen birkaç rivayet dikkat çekicidir. Kendisi de bir nüktedan olan ve sakil figürüne[185] dair latifeleri müstakil araştırmalara da konu edilen[186] tâbiîn devrinin bu yetkin şahsiyeti, doğumundan itibaren "sulu gözlülük [عُمُوشَةٌ] rahatsızlığından muzdaripse de bu temaya dair latifeleri oldukça sınırlıdır. Bu sınırlı malzemenin birinde, onu, sözü edilen göz rahatsızlığının sebebini saptarken, her zaman olduğu gibi yine sukalâ zümresine yüklendiğini görürüz:

> Bir defasında A'meş'e "*Gözlerin neden böyle sulanıp duruyor?*" diye soracak olmuşlar; "*sakil insanlara bakıp durmaktan olsa gerek!*" deyivermiş.[187]

Yine bir diğer anekdotta, sulu gözlü A'meş'i, tek gözü kör, kankası ünlü muhaddis ve fakih İbrahim en-Nehaî (öl. 96/714) ile birlikte görürüz. Aralarında cereyan ettiği rivayet olunan konuşmanın merkezinde göze dair kusurlarının oluşu ilginçtir. Şöyledir anekdot:

> Bir keresinde İbrahim en-Nehaî, A'meş'e birlikte yürüme teklif etmiş. Teklife sıcak bakmayan A'meş yan çizmek isteyerek "*Ahali bizi bir arada görürse* "*Şu tek gözlüyle sulu göze bakın hele!*" diyerek alay eder demiş. İbrahim ikna etmeyi umarak "*Bırakalım insanlar günahımıza girsin, biz de sevaplarına çökelim, ne dersin?*" demiş. A'meş: *Bana sorarsan ne onlar günaha girsin ne de bizle alay edilsin!*[188]

Gözlere arız olan rahatsızlıklardan biri de tıp literatüründe konjonktivit olarak bilinen göz iltihabıdır. Konjonktivit gerekli tedavi uygulanmadığı takdirde arız olduğu gözü tamamen kör etmeye kadar varan ciddi sonuçlar doğurabilecek bir göz hastalığıdır.

Ölçüsünde tüketildiğinde sağlık açısından pek çok faydaları olan hurmanın fazla yenildiğinde ise göz ağrısına neden olduğu bilinmektedir. Hz. Peygamberle göz iltihabından

---

[185] Klasik Arap mizahına çokça konu edilmiş, bir sebeple sevilmeyen, kendisinden hoşlanılmayan, sevimsiz, antipatik, soğuk, itici kimse.

[186] Şener Şahin, "Nevâdir Kültüründe 'Sakîl' Motifi ve Bir Sakîl Düşmanı: el-A'meş". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (01 Haziran 2010), 121-152.

[187] Hasan el-Yûsî, *Zehrü'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem,* thk. Kusay el-Hüseyin (b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2003. 2/11; İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'z-zırâf*, 58; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/678.

[188] Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 2/52; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 2/101; Demîrî, *Hayatü'l- hayevâni'l-kübrâ*, 2/58; İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir,* 14.

mustarip bir sahâbî arasında yaşanan aşağıdaki diyalog kelimenin tam anlamıyla bir anekdot tadındadır:

> Hz. Peygamber ve ashabından bir grup, göz iltihabından dert yanan Suheyb'in yanına uğramışlar. O sırada hurma yemekte olan sahâbîye Hz. Peygamber, hurma yememesi tavsiyesinde bulunmuş. Ancak Suheyb: "*Sağlam gözümle yiyorum ey Allah'ın Rasûlü!*" şeklinde bir latife yapmış. Suheyb'in sözlerine gülen Hz. Peygamber, onun bu sözünü hoş görmüş.[189]

Diğer bir göz kusuru ise tıp dilinde ekzoftalmus olarak anılan pörtlek gözlülüktür. Bu rahatsızlık doğuştan olabileceği gibi sonradan da ortaya çıkabilmektedir. Klasik mizahta bu temaya dair birkaç anekdotla karşılaşmaktayız.

İsminden çok lakabıyla tanınan klasik Arap edebiyatının usta kalemlerinden Ebû Osman Amr b. Bahr'a yuvalarından dışarı fırlamış gözlerinden dolayı [اَلْجَاحِظُ] (pörtlek göz) lakabı verilmiştir. Câhiz ile çağdaşı durumundaki iki gözü kör şair, nedim ve hazırcevap nüktedan Ebü'l-'Aynâ arasında geçtiği rivayet edilen müteakip anekdot iki nüktemeşrep şahsiyetin göz kusurları bağlamında hicivleşmelerine latif bir örnektir:

> Câhiz ve Ebü'l-'Aynâ bir keresinde şair ve kâtip Hasan b. Vehb'in (öl.250/864) yanındayken Câhiz (Ebü'l-'Aynâ'nın âmâlığından istifadeyle) "*Şurası gayet net ki Muhammed b. Abdullah, 'Amr b. Bahr'dan; Ebû Abdullah da Ebû Osman'dan daha güzel. Câhiz ise Ebü'l-'Aynâ'dan daha yakışıklı*" şeklinde bir yorum yapmış. Ebü'l-'Aynâ bu değerlendirmeye şöyle itiraz etmiş: "*Yazık sana! İspatlanamaz şeyler hakkında beni kendine; gözle görünür şeyler hususunda ise kendini bana üstün tuttun. Ama unutma ki "Ebü'l-'Aynâ" künyeye işaret eder. "Câhiz (patlak göz)" ise fiziksel bir kusura. Her ne kadar künye, çirkinliği ifade etse de yine de doğuştan gelen özürden evladır*".[190]

Abbâsîler devrinde başta vezirlik olmak üzere çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş meşhur Bermekî ailesi üyelerinden Ahmet b. Cafer b. Musa b. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî (öl. 325/936) (Cahza el-Bermekî) de iki gözü dışarı fırlak meşhur şahsiyetlerden biridir. Kaynaklarda nüktedan bir kişiliğe sahip olduğu zikredilen Cahza'ya neden bu lakabın verildiğine dair bir rivayet aktarılmaktadır ki bu aynı zamanda kıvrak zekâlı vezirin Arap diline olan vukufiyet ve hâkimiyetinin de bir işareti sayılır:

---

[189] İbn Mâce, *Sünen-i İbni Mace*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (b.y.: Dâru İhyâi'l-Arabiyye, ts.) 2/1139- 4/501; Ebû Naîm Ahmed b. Mihrân İsfahânî, *et-Tıbbü'n-Nebevî*, Mustafa Hazar Dönmez et-Türkî (b.y.: Dâru İbn Hazm, 2006), 2/649; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 24/231.

[190] Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şâbeştî, *ed-Dîyârât* (b.y.: y.y., ts.), 19.

Vezir Ebû Hasan Ali b. Muhammed b. Mukle anlatıyor: Bir gün Cahza'ya, kendisini bu lakapla anan ilk kişinin kim olduğunu sormuş, o da "*İbnü'l-Mu'tez*" deyip bana şu hadiseyi anlatmıştı:

İbnü'l-Mu'tez'le karşılaştığım bir keresinde bana "*Ters yüz ettiğimizde bir deniz aracına dönüşüveren hayvan hangisidir?*" şeklinde bir soru yöneltmiş; ben de "*Bu hayvan sülüktür* [عَلَقٌ] *çünkü kelimeyi ters yüz edersek* [قِلْعٌ] *(tekne) sözcüğüne ulaşırız*" demiştim. Bunun üzerine İbnü'l-Mu'tez bana "*Aferin Cahza*" diye hitap etti ve o gün bugündür bu lakap üzerime yapışıp kaldı."[191]

Aynı zamanda şair olan Cahza el-Bermekî oldukça güzel sesli bir musikişinas, dost meclislerinde aranan hoşsohbet bir yâren, dostluğu sıkı bir yoldaştı. Bu güzel hasletlerinin yanı sıra, *el-Kâmil*'de aktarıldığına göre, dışa fırlamış iki gözü ve son derece çirkin görünümüyle Cahza, çevresindeki bazı sanatkâr ruhlu insanların alaylı söylemlerine hedef olmuştu. Şair İbnü'r-Rûmî'nin (öl. 283/896) onun pörtlekliğine dair söyledikleri hakikaten ilgi çekicidir:

نُبِّئْتُ جَحْظَةَ يَسْتَعِيرُ جُحُوظَهُ مِنْ فِيلِ شِطْرَنْجٍ وَمِنْ سَرَطَانِ
يَا رَحْمَتِي لِمُنَادِمِيهِ تَحَمَّلُوا أَلَمَ الْعُيُونِ لِلَذَّةِ الْآذَانِ

Duydum ki satranç filinden ve yengeçten almış pörtlekliğini bizim Cahza
Acırım o nedimlere ki, kulak zevkleri için, katlanırlar gözlerin ızdırabına[192]

B. BURUNDAKİ KUSURLAR

Kişinin yüz güzelliğini belirleyen kriterlerden biri de kuşkusuz orantılı bir burna sahip olmasıdır. Gerek erkek gerekse kadın, kişi estetik yüz hatlarına, altın oranda göz ve dudaklara sahip olsa bile, şayet ideal ölçüsünden daha büyük, küçük, kemerli, basık, geniş ya da çarpık bir burnu varsa, bu, çehredeki diğer tüm cazibe unsurlarını gölgelemeye yetebilir. Kaldı ki ideal orandan zaten nasibini almamış bir "suret", bir de gayri nizami bir burun ile buluştuğunda, çehreye hâkim olan çirkinlik katmerlenerek "suratsız" lafzındaki itici manasına kavuşacaktır.

Muntazam ölçülerde olmadığı takdirde mizahın elverişli bir enstrümanı haline gelebilen burun uzvu, klasik Arap mizah geleneğinde fiziksel anomaliler bağlamında dikkat çekici anekdotlara konu olmuştur. Bu uzvun uzunluk ya da kısalığı, irilik ya da küçüklüğü, basıklık ya da kalkıklığı vs. her durumda eğlence edebiyatının hiciv branşına malzeme

[191] Husrî, *Zehrü'l-âdâb,* 2/491; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* 21/487.
[192] Yûsî, *Zehrü'l-ekem* 2/491; Şureyşî, *Şerhu makâmâti'l-Harîrî,* 2/461.

sağlamıştır. Şimdi bu kusurlardan bazılarına dair rivayet olunan anekdotları kısa tahlillerle değerlendirelim.

1. Burunda Aşırı Büyüklük

Konu ve tema bakımından son derece geniş bir yelpazeye dağılan klasik Arap mizahı, insan fizyonomisine dair her tür kusura yer vermiş görünmektedir. Bu muhtevayı zenginleştiren temalardan biri de burun uzvunun aşırı büyük ya da çarpık oluşudur. Böyle bir anomali, sahibinin nazım veya nesir yoluyla alaya alınmasına, taşlanmasına neden olmuştur.

Burna dair aktarılan mizahi rivayetlerin geneline bakıldığında, bu uzvun büyüklüğüne dair yapılan yakıştırma ve teşbihlerde mübalağa faktörünün oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bütün burunların tek bir burundan türediği vurgusunu yapan aşağıdaki beyitler bunun güzel bir örneğidir:

لَـكَ أَنْـفٌ مِـنْ أُنُـوفِ أَنِـفَـتْ مِـنْـهُ الْأُنُـوفْ
أَنْتَ فِـي الْقُـدْسِ تُصَلِّـي وَهُوَ فِـي الْبَيْتِ يَطُوفْ

Öyle bir burun var ki dostum sende
Tüm burunlar onu kibirle küçük görmekte
Kendin namaz kılarken Beyt-i Makdis'te
O burnun şavt devirir Kâbe-i Şerif'te.[193]

Büyük burunlulara dair aktarılan rivayetlerin bir bölümü evli ya da evlilik arefesinde olan kişilerin sahip oldukları uzunca burunları nedeniyle partnerleri cephesinden eleştiriye hedef olmalarını konu alır. Bu sınıf anekdotlarda dikkat çekici bir nokta, büyük burunlu ve hicve maruz kalan tarafın genelde erkek oluşudur. Benzer kurguya sahip şu iki anekdotta durum böyledir mesela:

(A)

Boyu kısa mı kısa lakin fırıncı küreği gibi burna sahip bir bedevi yenice nişanlandığı bir kadına caka satmayı umarak demiş ki: *Benim izzet ve şeref sahibi, buna karşın çevresiyle gayet iyi geçinen, güçlüklere katlanmayı bilen biri olduğumu fark etmiş olmalısın ki, teklifimi geri çevirmedin!*

Kadın, bu burnu büyüğün havasını şu sözle söndürmüş: *Zat-ı alinizin tahammül gücü yüksek biri olduğu o devasa burna kırk yıl katlanmanızdan belli!*

[193] İbşîhî, *el-Müstetraf,* 275.

(B)

> Devasa bir burna sahip Ebû Zeyd, dostu Amr b. Şebeh'e şunu hikâye etmiş: Zekice bir cariye satın almıştım. Bir ara abanıp hatunu öpmeye teşebbüs ettiğimde bana ne dese iyi: Efendim, şu dizlerinizi yüzümden uzak tutsanız, diyorum. Zira mekân sıkıntınız yok![194]

Uzun burna sahip olmak Arap kültüründe ilginç bir şekilde uzun bir ömür sürmenin işareti de sayılmıştır. Bunu destekler nitelikteki bir anekdot şöyledir mesela:

> Uzun burunlu bir adam idam sehpasına getirildiğinde kendisine istihza ile karışık "*Uzun burunluların çok daha fazla yaşayacağına dair bir inanış yok muydu?*" diye sormuşlar: Bizimkisi gayet net "*Bi bırakmadınız ki adam gibi ömür sürelim! Hemen burnumla arama girdiniz!*" deyivermiş.[195]

2. Çarpık Burunluluk

Kimi zaman doğuştan bazen de sonradan meydana gelen burun kusurlarından biri de burundaki biçimsizlik ve çarpıklıktır. İnsan fizyonomisine dair her kusuru mizah unsuru olarak değerlendiren klasik Arap edebiyatı, yüz güzelliğini büyük ölçüde deforme eden burun çarpıklığı anomalisini beliğ teşbih ve tasvirlerle mizaha konu etmiş görünmektedir. Esasen klasik dönemde nüktedan ve heccavların en etkili taşlamaları, çehredeki burna yönelik olmuştur. Son derece etkili bir örneğini, meşhur nüktedan Ebü'l-'Aynâ'nın, Mûsâ b. İsâ'nın oğluna ilişkin tavsife başvurduğu şu mezar metaforunda görebiliriz:

كَأَنَّ أُنُوفَهُمْ قُبُورٌ نُصِبَتْ عَلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ.

Bu heriflerin burunları, kıblesini şaşırmış mezarları andırıyor![196]

Çarpık burnun, abartılı teşbihler yoluyla anlatımında mezar, kıble ve istikamet unsurlarına çokça başvurulması, muhtemelen cenaze defin ritüelleri sırasında yaşanan kimi aksaklıkların kabristandaki cemaat üzerinde uyandırdığı güçlü etkiden kaynaklanmaktadır. Nitekim şairin biri çirkin olduğunu düşündüğü muhatabını rencide etmek için söz konusu mazmunun müsellem tesirinden yararlanmaktadır:

لَكَ وَجْهٌ وَفِيهِ قِطْعَةُ أَنْفٍ كَجِدَارٍ قَدْ أدعمُوهُ بِبَغْلَهْ
وَهُوَ كَالْقَبْرِ فِي الْمِثَالِ وَلَكِنْ جَعَلُوا نُصْبَهُ عَلَى غَيْرِ قِبْلَهْ

---

194 Âbî, *Nesrü'd-dür*, 4/187.

195 İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/316; İbn Hatîb, *Ravzü'l-ahyâr*, 370.

196 Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/39; Safedî, *Nektü'l-himyân*, 255.

Bir surat var ki sende, suratında da burun
Bir katırla destekli duvarı andırıyor
Mezar misalidir o çarpık burun
Lakin pusulası kıbleden şaşıyor[197]

Birçok kültürde olduğu gibi, burun estetiği, Arap örfünde de yüz güzelliğinin tamamlayıcı bir unsuru addedilmektedir. Hususan aracı tavsiyeli evlilik girişimlerinde, bazen burnun deforme yapısı, tarafları birbirinden uzaklaştıran neden olabilmektedir. Kimi klasik anlatılarda ise, burna ait şekilsel ve boyutsal kusurların sevgililer arasına giren devasa bir engele dönüştüğü teması mizahi yolla anlatılır. Aşağıdaki tarihsel anekdot ise, bir mücahidin burnuna aldığı darbe sebebiyle, sevdiğinden gördüğü talihsiz soğukluk hikâye edilmektedir:

> Rivayete göre İsa b. Mervân son derece çarpık burunlu bir adam imiş. Bir keresinde, dostu olduğu ya da evlendiği bir kadınla halvet yaşayan İsa, yakınlaşmak istediğinde kadın ona yüz vermemiş. Sevgilisine iltifatlar eşliğinde hediyeler sunup aşk sözcükleri fısıldasa da aşkına bir türlü karşılık bulamamış İsa. Aralarında da şöyle bir diyalog yaşanmış:
>
> İsa: Söyle bana, Allah aşkına, benden neden kaçıyorsun?
>
> Kadın: Tek sorumlusu, tam havaya girecekken gözüme takılıp duran şu biçimsiz burnun. İnan ensende olsa, benim için daha makbul olurdu.
>
> İsa: Kurbanın olayım burnum hilkaten çarpık değil ki, Allah yolunda aldığım darbeden ötürü bu kusur.
>
> Kadın (biraz da müstehzi bir edayla): Allah'ın ya da şeytanın yolunda, ne fark eder?! Ben çirkin mi değil mi ona bakarım. Sen aldığın darbenin karşılığını Allah'tan iste, benden değil![198]

İnsanoğlunun öteden beri güzele ve ideal ölçülere duyduğu saygı bazı durumlarda ona iltimas geçmesiyle sonuçlanabilmekte bu da mizahi hikâyelerin nüvesini teşkil etmektedir. *Edeb* kitaplarında, ahlaki tutarsızlık ve ilkesizlik sadedinde zikredilen aşağıdaki örneğin ana fikri tam da budur:

> Bir gün İbn Ebû 'Atîk, Medine kadılığına bakan Ebû Bekir b. Hazm ile birlikte makamında oturuyordu. O sırada şikâyet için mahkemeye ceylan gibi iri gözleri olan yüzü peçeli bir hanım girdi. Ebû Bekir davayı dinledikten sonra "*Sence bu kadın, davasında haklı mı haksız mı?*" diye sordu. İbn Ebû 'Atîk "*Gözlerine bakılırsa bu kadın haklı*" deyince karar için kadının durumu iki dost arasında

[197] Safedî, *Nektü'l-himyân,* 255, 256; İbşîhî *el-Müstetraf*, 255, 275.
[198] Câhiz, *el-Hayevân*, 6/452.

uzun süre münakaşa konusu oldu. Bu sırada içeride kadının canı sıkıldı ve peçesini indirdi. Kadının son derece çirkin ve biçimsiz bir burna sahip olduğunu fark eden İbn Ebû ʻAtîk "*Gözler haklı diyordu ancak burun kesinlikle haksız olduğunu söylüyor*" diyerek kelimenin tam anlamıyla çark etti ve dış görünüşe bakarak verdiği hükmün yanlışlığını itiraf etti.[199]

3. Basık Burunluluk

Basık burunluluk nispeten nadir görülen fiziksel bir özellik olsa da hususan Batı Endülüs'te 1022-1095 yılları arasında hüküm süren ve "Basık burunlular" anlamına gelen bir Berberî hanedanının, Eftasîlerin [اَلْأَفْطَسِيُّونَ] bu adla anılıyor olması temayı ilginç kılmaktadır. Klasik Arap mizahı kaynaklarında burun kusurları temasını ele alan anekdotik materyal içerisinde oldukça sınırlı sayıda bir anekdot basık burunlu karakter [أَفْطَسُ] etrafında şekillenmiştir. Bunlar içerisinde bir bedevinin adının manasıyla fizyonomisi (isim ile müsemma) arasındaki zıtlığı mizah konusu eden Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (öl. 255/869) rivayet ettiği aşağıdaki hikâye dikkate değerdir:

> Bir keresinde yanımıza maşrapa gibi kocaman kemikli burnuyla bir bedevi çıkagelmişti. Onun o ucube burnunu görünce hepimizi bir kahkaha tuttu. Bedevi hiç bozuntuya vermeden "*Galiba burnuma gülüyorsunuz beyler"* dedi "*ama size daha ilgincini söyleyeyim; kabilemde bana basık burun* [اَلْأَفْطَسُ] *derler!*"[200]

Basık burunluluğun, muhatabı tahkir amacıyla kullanıldığı bir anekdot örneği olarak ise, muhtemelen tatlı dokundurmalarla başlayıp sonu ağır hakaretlere varan şu karı koca polemiğini verebiliriz:

> Karısı, Hımslı kocasını *"Seni basık burun seni, seni deyyus seni!*" sözleriyle tahkire yeltenince beriki şükür secdesi yapıp "*Bana bak avrat"* demiş *"varsayalım söylediklerin hakikat. Öyle bile olsa, bunların ilki Allah'tan, diğerinde ise vebal senin!*"[201]

Klasiklerde burna dair bazı deyişlerin de kayda geçtiğine tanık olmaktayız. İnsanda uzaklaşılması, üzerinden atılması mümkün olmayan bir yüke, sorumluluğa atıf için ifade edilen, meşhur bir meselle bu bahsi kapatabiliriz:

---

[199] el-Gazzî, Bedreddîn Ebü'l-Berekât Muhammed, *el-Mürâh fi'l-müzâh*, nşr. es-Seyyid el-Cümeylî (b.y.: Matbaʻatü'l-Medenî, 1986), 31; Âbî, *Nesrü'd-dür*, 7/180. Hikâyenin farklı bir versiyonu için bkz. İbn ʻÂsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 91.

[200] İbn ʻAbdürabbih, *el-ʻİkdü'l-ferîd*, 4/69; Husrî, *Cemʻu'l-cevâhir,* 2/460; İbn ʻÂsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 54; Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretü hutabi'l-ʻArab,* 3/339.

[201] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/190

أَنْفُكَ مِنْكَ وَإِنْ كَانَ أَجْدَعَ.

Kesik de olsa burnun, senin bir parçandır.[202]

C. TÜYLERE İLİŞKİN KUSURLAR

1. Saç

Her çağ ve toplumda olduğu gibi kadim Arap örfünde de saç, hem erkek hem de kadın açısından güzelliğin mütemmim cüzü olarak görülmüş, klasik bir meselde ise bu hakikat meşhur bir tasvir üslubuyla [اَلشَّعْرُ أَحَدُ الْوَجْهَيْنِ] "*Saç çehrenin yarısıdır*" şeklinde ifade edilmiştir.[203] Saç güzelliğinin, kadının güzelliğine güzellik katan bir unsur olarak görülmesi tarihin en eski dönemlerinden itibaren beyan edilen bir husustur. Bu hakikatin, kadim İslami kültürün önemli şahsiyetleri diliyle de ifade edildiğini söyleyebiliriz. Örneğin Hz. Ömer'in bir sözünde, güzel saçın, ten beyazlığı ile birleştiğinde kadının alımlılığına alımlılık kattığı şöyle anlatılmaktadır:

إِذَا تَمَّ بَيَاضُ الْمَرْأَةِ مَعَ حُسْنِ شَعْرِهَا فَقَدْ تَمَّ حُسْنُهَا.

Beyaz tenli kadının güzelliği, saçının güzelliğiyle kıvamını bulur.[204]

Bazı değerlendirmelere göre ise güzel saç, kadının bedenini, süslü elbiselerden daha ziyade alımlı kılmaktadır. Emevî ve Abbasi devletinin çeşitli kademelerinde görev yapmış meşhur fakih ve kadı İbn Şübrüme'nin (öl. 144/761) konuya dair bir sözü şöyledir:

مَا رَأَيْتُ عَلَى رَجُلٍ لِبَاسًا أَحْسَنَ مِنْ فَصَاحَةٍ، وَلَا رَأَيْتُ عَلَى امْرَأَةٍ لِبَاسًا أَحْسَنَ مِنْ شَعْرٍ.

> Erkek üzerinde fesahatten daha şık duran bir elbise, kadında ise saçtan daha zarif duran bir kıyafet görmedim.[205]

Erkek ya da kadında göze hoş görünmenin önemli bir detayı sayılan saçın kazınması, özellikle kadınlar için güzelliğe nakisa getiren bir durum olarak görülebilmekteydi. Tarihi kaynaklara bakılacak olursa, Halife Mütevekkil'in (öl. 247/861) karısı Rayta bint el-Abbâs, saçının tamamen kazınmasını kendisi açısından öylesine büyük bir problem ola-

---

[202] Se'âlibî, e*t-Temsîl ve'l-muhâdara,* 312; Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl,* 1/21, 279, 2/58, 298, 421; Müste'sımî*, ed-Dürrü'l-ferîd,* 8/379; Zemahşerî*, el-Mustaksâ,* 2/350; el-Mufaddal İbn Seleme, *el-Fâhır*, thk. Abdülhalim et-Tahâvî (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1960), 149.

[203] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 5/12; Yûsî, *Zehrü'l-ekem*, 3/241.

[204] Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 3/193.

[205] Ebû Hilâl el-'Askerî *el-Masûn fî'l-edeb,* thk. Abdüsselam Muhammed Hârun (Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveytiyye, 1984), 145; İbn Hatîb, *Ravzü'l-ahyâr,* 367; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 2/193 - 5/221; Ebû İshâk İbrahim el-Bûnisî, *Kenzü'l-kitâb ve müntehabü'l-âdâb*, thk. Hayat Kârre (Abu Dabi: el-Mecma'u's-Sekâfî, 2004), 1/86.

rak görmüştür ki, eşiyle yaşadığı polemik neticesinde boşanmayı dahi göze almıştır. Anekdot şöyledir:

> Halife Mütevekkil, karısı Rayta bint el-Abbâs'tan saçlarını kazıtarak kendisine köle süsü vermesini rica etmiş. Bunu bir aşağılama telakki eden karısı bu isteği reddetmiş. Mütevekkil "*Ya saçını kazıtır ya da pılını pırtını toplar gidersin*" diyerek ciddi olduğunu göstermişse de Rayta boşanmayı tercih ederek saçını kazıtmaya yanaşmamış.[206]

Araplar saçı başı birbirine girmiş, karman çorman vaziyetteki kimseyi tanımlamak üzere [أَشْعَثُ/شَعْثَاءُ]; saçları toz toprak içerisinde kalmış kişiyi anlatmak üzere de [أَغْبَرُ/غَبْرَاءُ] terimlerini kullanırlar. Klasik kaynaklarda özellikle dışarıdan gelen bir yabancının ya da çölden gelen bir bedevinin fiziksel tarifinde kullanılan bu terimlerin edebi ve mizahi bağlamdan ziyade tarihsel rivayetlerde sıradan bir tasvir unsuru olarak kullanıldığı görülür.

Uzun bir seyahat sonrasında badiyeden gelen bedevi karakterine ek olarak, sözü edilen iki tipolojiyi, kişisel bakımını ihmal eden kimi sufi meşrep zevat ya da nezafet mefhumundan uzak yaşam süren mecnun ve meczup şahsiyetler olarak da görmek mümkündür. Sözünü ettiğimiz sınırlı malzemeden birinde, çölden gelen saçı başı dağınık ve toz toprak içindeki bir bedevinin başından geçen ilginç bir hadise hikâye olunmaktadır:

> Bedevinin biri amcazadesinin yaşadığı Basra'ya gelir. Cuma günü misafirinin saç baş perişan [أَشْعَثُ] halde olduğunu görünce ona şunu söyler: "*Şehirde ahali Cuma gününe özel yıkanıp paklanır, en güzel kıyafetlerini giyer. Gel seni de hamama götüreyim, hem çölün tozundan toprağından paklanır hem de Cuma namazı için temizlenmiş olursun!*"
>
> İki amca oğlu birlikte hamama giderler. Ancak bedevi daha hamamın girişinde zeminin kayganlığından ötürü düzgünce yürümeyi beceremez ve ayağı kayarak fena halde yere kapaklanır. Düşerken de antrede bir mermerin köşesine başını çarpar ve kaşını yarar. Kan revan içerisinde ve panikle hamamdan dışarı fırlayan bedevi oracıkta şu beyitleri okuyuverir:

وَقَالُوا: تَطَهَّرْ إِنَّهُ يَوْمُ جُمُعَةٍ فَأُبْتُ مِنَ الْحَمَّامِ غَيْرَ مُطَهَّرِ
تَزَوَّدْتُ مِنْهُ شَجَّةً فَوْقَ حَاجِبِي بِغَيْرِ جِهَادٍ بِئْسَ مَا كَانَ مَتْجَرِي
يَقُولُ لِي الْأَعْرَابُ حِينَ رَأَوْنِي: بِهِ لَا بِظَبْيٍ بِالصَّرِيمَةِ أَعْفَرِ

[206] Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr,* 2/194.

فَمَا تَعْرِفُ الْأَعْرَابُ فِي السُّوقِ مِشْيَةً فَكَيْفَ بِبَيْتٍ ذِي رُخَامٍ وَمَرْمَرِ

Dediler ki: bugün günlerden Cuma, yıkanıp paklan
Lakin döndüm hamamdan, aklanıp paklanmadan
Bir de kaşım yarıldı, hem ne yarık, kocaman
Kötü kazanç bu yarık, çünkü değil cihattan
Beni gören bedeviler hamamdayken o halde
Geçer dalgasını: Kızıl ceylan da değil Sarime'de
Daha çarşı pazarda bilmezken yürümeyi
Zemindeki mermeri nerden bilsin Bedevi?![207]

2. Sakal

Kadim kültür sakalı çehreyi güzelleştiren bir ziynet unsuru olarak görmüş, onun bu yönü anagram tekniğine başvurularak [اَللِّحْيَةُ حِلْيَةٌ] "*sakal bir nevi süstür*" şeklinde veciz bir dille anlatılmıştır. Bununla birlikte klasik çağın Müslüman Arap toplumlarında fazlaca gür ya da gereğinden fazla uzatılmış sakal, yerine göre hoş karşılanmayan bir durum olarak da tasvir edilmiştir. Nitekim dinî kültürde de buna paralel bilgiler buluruz. Hz. Peygamberin Şemâiline dair aktarılan rivayetlerde onun sakalını fazla uzatmadığı, sakalını avucuyla kavradığında elinin altında kalan kısmı kestiği rivayet olunmuştur.[208] Keza sahabe fukahâsından Abdullah b. Ömer'in (öl. 73/693) de sakalını bir tutamdan fazla uzatmadığı kaydı bulunmaktadır.[209]

Klasik kaynaklarda haddinden fazla uzun sakal, ahmaklık ve saflığın bir alameti gibi algılanmış, hatta kimi rivayetlerde birebir budalalıkla özdeşleştirilmiştir. Söz gelimi Halife Muâviye, fazla uzun sakallı bir adamı "*Ahmaklığına hükmetmemiz için şu uzun sakalının şahitliği yeter*"[210] derken; keza Ziyâd b. Ebîh (öl. 53/673) de "*Bir adamın sakalının bir avuç tutamdan fazla olması kıt akıllılığının nişanesidir*"[211] demiştir. Şair İbnü'r-Rûmî ise sakal uzunluğu ile akıl kısalığı arasındaki tezadı dizelere dökerek şöyle demiştir:

---

[207] Şureyşî, *Şerhu Makâmâti'l-Harîrî*, 2/334; İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 105; Yûsî, *Zehrü'l-ekem,* 3/120.

[208] Şureyşî, *Şerhu Makâmâti'l-Harîrî*, 1/63; İbn Kaymaz ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i'tıdâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1963), 2/329.

[209] Muhammed b. Said ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Dr. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 4/135, 166, 178; Şureyşî, *Şerhu Makâmâti'l-Harîrî*, 1/63.

[210] Hamevî, *Semerâtü'l-evrâk,* 1/160.

[211] Hamevî, *Semerâtü'l-evrâk,* 1/161

إِذَا عَـرُضَـتْ لِلْفَـتَـى لِـحْـيَـةٌ وَطَـالَـتْ وَصَـارَتْ إِلَـى سُـرَّتِـهِ
فَقَدْ ضَاقَ عَقْلُ الْفَتَى عِنْدَنَـا بِـمِـقْـدَارِ مَا زَادَ مِنْ لِـحْـيَـتِـهِ

Gencin sakalı uzar ve varırsa göbeğe
Uzadığı nispette kısalır aklı bizce.[212]

Hişâm b. Abdülmelik'e nispetle aktarılan tarihsel bir anekdotta da sakal uzunluğu aptallığın tipik biri alameti olarak görülmekte, görünüşün yanıltıcı olup olmadığının tespiti için halife tarafından küçük bir test de yapılmaktadır:

> Bir gün Hişâm b. Abdülmelik meclisindeki hazıruna "*Ahmak kimseyi şu dört vasfından tanıyabilirsiniz*" dedikten sonra sıralar: sakalının uzunluğundan, künyesinin saçmalığından, yüzük kaşındaki yazının tuhaflığından ve de şehvetine aşırı düşkünlüğünden.
>
> Bunu dedikten sonra gözü meclisin arka taraflarında oturan uzun sakallı bir adama ilişir ve "*İşte onlardan biri*" der ve yanına çağırır. Akabinde yaşanan diyalog şöyledir:
>
> Hişâm: Künyen nedir?
>
> Ahmak: Kızıl Yakut babası.
>
> Hişâm: Yüzük kaşındaki yazı nedir?
>
> Ahmak: ﴿وَتَفَقَّدَ الطَّيْـرَ﴾ (*Süleyman*) *kuşları denetledi* (Neml: 20)[213]
>
> (Bunu duyan Hişâm ayetin devamını getirir)
>
> Hişâm: ﴿ مَالِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ﴾ *Hüdhüd'ü neden göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı?* (Neml: 20)[214]

Eski Arap toplumunda aşırı uzun sakallılık tipik ahmaklık alameti kabul edilmiş, böylesi görünüme sahip kimseler türlü teşbih ve kinayelerle tiye alınmıştır. "*Uzun sakallı ahmak*" tipolojisinin taşlandığı aşağıdaki anekdotta fail, laf sokmadaki ustalığıyla bilinen muhannestir:

> Muhannesin biri uzun sakallı, pala bıyıklı bir adama hitaben şunları söylemiş: Benimle perde arkasından konuşup durma, ne dediğini anlamıyorum! Suratından şu yem torbasını indir de dediklerin rahatça anlaşılsın![215]

---

[212] Hamevî, *Semerâtü'l-evrâk,* 1/161

[213] Klasik Arap edebiyatında ele alınan ilgi çekici temalardan biri de yüzük kaşlarına yazılan ayet, hadis, mesel, güzel söz vb. yazı içerikleridir. Bu bağlamda geniş bilgi için bkz. Murat Ataman - Şener Şahin, Ortaçağ Müslüman Toplumlarında Folklor ve Mizah Ögesi Olarak Yüzük Kaşlarına Yansıyan Edebiyat. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Haziran 2021): 1-25.

[214] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn,* şerh: Abdülemîr Mehennâ (Beyrut, Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî, 1990), 34; Dîneverî*, 'Uyûnü'l-ahbâr,* 2/47; Vatvat, *Gururu'l-hasâisi'l-vâzıha,* 156; Nüveyrî*, Nihâyetü'l-ereb*, 3/357; Husrî; *Cem'u'l-cevâhir,* 70.

Uzun sakallılara yönelik hiciv örnekleri manzum parçalarda da yer almaktadır. Örneğin aşağıdaki beyitlerde ahmaklığı müsellem bir şahsın, şair ve heccav dostunun keskin dilinden kurtulamadığı görünmektedir:

لَـنَـا صَدِيـقٌ وَلَـهُ لِـحْـيَـةٌ طَوِيلَـةٌ لَـيْسَ لَـهَـا فَائِـدَةٌ
كَـأَنَّهَا بَعْضُ لَيَالِـي الشِّتَاءُ طَـوِيـلَةٌ مُـغْـتَـمَّـةٌ بَـارِدَةٌ

Bir dostumuz var ki sakalı anlamsızca uzun
Kış gecesi gibi: soğuk, kasvetli ve upuzun[216]

Müslüman bireyin az veya çok önem arz eden her tür fıkhi meselesiyle ilgilenmek kadim dönem fukaha zümresinin temel meşgalelerinden biriydi. Fıkıh otoritelerinin zaman zaman muhatap oldukları sorular ya da bunlara ironiyle verilen cevaplar da klasik mizahın sınırları içerisinde değerlendirilmiş, tecrübe edilen birçok mizahi durum ya da gelişen diyalog, birer mizah malzemesi olarak kayıt altına alınmıştır. Bu tür rivayetler içerisinde, türlü dinî hükümlere konu olan "sakal"la ilgili mizahi anlatıların olmaması düşünülemez. Söz gelimi, dinî hassasiyetle sakal bırakan, ancak bakımı hususunda gereken titizliği göstermeyerek çehrede gürleşmesine izin veren, bunun sonucunda da kaçınılmaz olarak abdest vesvesine kapılan bir kişinin durumu klasik mizah için değerlendirilmeye son derece müsait bir senaryodur. Nitekim ünlü fakih eş-Şa'bî'nin (öl. 104/722) başından geçen hikâye tam olarak budur:

> Bir gün sakil bir adam, İmam Şa'bî'ye gelerek "*Abdest alırken sakalı mesh etmenin hükmü nedir*?" diye sormuş, o da "*Caizdir, ancak suyu (gürleşmiş) sakallarının diplerine kadar yeterince ulaştırmalısın*" demiş. Adam "*Öyle de olsa, yine de suyun bütün yüzeye temas edeceğinden pek emin değilim, Hazret*" deyince, Şa'bî de ağzının payını vermiş: "*O halde içinin tam anlamıyla rahat etmesi için sakallarını bir gece önceden suya yatır!*"[217]

3. Kellik

Klasik metinlerde edebi malzeme içerisinde kellik ve dazlaklık kelimelerini karşılamak üzere kullanılan iki yaygın terim [أَصْلَعُ ve أَقْرَعُ]'dır. *el-Bursân ve'l-'urcân* adlı eserinde keller için özel bir bölüm (*Bâbu'l-kuz'ân ve'l-kur'ân*) de ayıran Câhiz'in aktardığı bir

---

215 Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 3/62.

216 'Âmilî, *Keşkûl,* 2/15.

217 İbnü'l-Merzübân el-Muhavvelî, *Kitâbü Zemmi's-Sükalâ*, thk. Me'mûn Muhammed Yasîn (b.y.: Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'an, 1991), 53.

bilgi vasıtasıyla kelliğin [صَلَعٌ] kadim Arap kültüründe temel bir çirkinlik unsuru olarak algılandığını görmekteyiz.[218]

Tabakat ve terâcim kitaplarında önemli tarihsel şahsiyetlerin biyografilerine dair etraflıca bilgiler verilirken, şayet o şahsiyetin fiziksel özellikleri arasında kellik varsa bunun notu mutlaka düşülürdü. Bu sayede Hz. Ömer,[219] Osman, Ali, Mervân b. el-Hakem, Ömer b. Abdülazîz gibi önde gelen bazı halifelerin, keza meşhur fakihlerden Atâ b. Ebû Rebâh'ın da saçlarının dökülmüş olduğu bilgisine ulaşabilmekteyiz.[220]

Başta İsfahânî'nin [نَوَادِرُ لِلصَّلَعِ] adlı özel bir bap açtığı *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'sı olmak üzere kel ve dazlaklığa ilişkin ilginç tavsif ve mizahi değerlendirmelerin yer aldığı anekdotik rivayetler nevâdir kaynaklarında dağınık bir şekilde yer almıştır.[221] Sözü edilen hikâyelerde kellerin bu hususiyetiyle alay edildiğini ya da görünüşleri nedeniyle ironik yaklaşımlara hedef olduklarını görmekteyiz. Örneğin kel bir insanın kafasında zıplamakta olan bir bit gören filozofun "*Bu hayvanın durumu, bir viraneyi soymaya çalışan hırsızın halinden farksız*"[222] değerlendirmesi; keza bir kadının, saçları tümüyle dökülmüş kocasına "*Senin sadece şu başındaki saçlarını kıskanıyorum, zira onlar seni terk ederek bu sayede huzura erebildi!*" mealindeki sözleri[223] bu kabîldendir.

'Uyûnü'l-ahbâr'da Asmaî'ye nispet edilen bir rivayete göre Kureyş kabilesi mensupları genlerinde taşıdıkları kellik vasfı nedeniyle iftihar ediyorlardı. Keza Muâviye de kelliğin, lider tabiatlı kimselerin sahip olduğu bir hususiyet olduğu iddiasındaydı.[224] Bazı rivayetlere bakılırsa da kellik olgusu, Araplarda bir cömertlik ve şeref nişanesi olarak kabul edilmiştir. Nitekim İsfahânî'den aktarılan bir rivayeti esas alacak olursak, bazı

---

218 Câhiz*, el-Bursân ve'l-'urcân,* 507.

219 Hz. Ömer'in kel oluşu, sair kellere nispetle üzerinde çokça durulan hususlardan biridir. Onun daha 18 yaşındayken tümüyle kel olduğuna, kel kafasını gören bazı kadınların dehşete düştüklerine dair rivayetler aktarılmaktadır. Bkz. Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl,* 1/188.

220 Câhiz, *el-Bursân ve'l-'urcân*, 57; Ebû Hâmid, İzzeddîn *Şerhu nehci'l-belâğâ,* 7/184.

221 Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 81.

222 İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/426; *el-Besâir ve'z-zehâir*, 2/94; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/319.

223 İbn Ebû 'Avn *el-Ecvibetü'l-müskite*, 29; Âbî, *Nesrü'd-dür,* 4/189. Bu nüktenin kadim Yunan filozoflarından Diyojen'e atfedilen şu hikâyeden ilhamla kurgulandığı muhtemeldir: Kel kafalı bir adam Diyojen'e ağız dolusu küfürler edince, Diyojen seviyeyi düşürmemek için bu adamla ağız dalaşı yapmak yerine şöyle zarif bir nükte yaptı: "*Senin küfürlerine küfürle karşılık vermeyeceğim. Ama ne yalan söyleyeyim saçlarını kıskandım doğrusu. Zira hepsi yakandan düşüp kendilerini senden kurtarmışlar!*" Bkz. İhsân 'Abbâs, *Melâmih Yûnâniyye fi'l-edebi'l-'Arabî* (Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1993), 82.

224 'Askerî, *'Uyûnü'l-ahbâr*, 1/325.

seçkin Arap şahsiyetler sırf ikramperver görüntüsü verebilmek için saçlarını dökecek bazı girişimlerde dahi başvurmaktaydı. Aşağıdaki anekdotun konusu, kellik ile cömertlik arasında var olduğu vehmedilen böyle bir ilişkinin tiye alınmasıdır:

> el-Abraş el-Kelbî, halife Hişâm b. Abdülmelik'in huzuruna girmişti. O sırada bir haccâm, Hişâm'ın saçlarını kökünden tıraş etmekteydi. Haccâm halifenin gözüne girebilmek için onun ayna gibi parlayan tıraş edilmiş kel kafasına dokundu ve el-Abraş'a "*Hiçbir pintinin kafasında böyle bir kellik göremezsin, değil mi?*" diye bir soru sordu. Bunun üzerine el-Abraş hemen haccâm başındaki sarığı çekip aldı ve kabak kafasını ortaya çıkardıktan sonra "*Sence bu kabak cömertlikten dolayı mı büyümüş burada?!*" diye bir espri yaptı.[225]

Kadim Arap örfünde, kadınıyla erkeğiyle genelde baş, bir şekilde örtülen bir uzuvdu ve Araplar genellikle başlarını örterlerdi. Geleneksel şekilde örtülmemiş bir baş, özellikle kel olduğunda dikkat çeken, yerine göre gülmeye vesile olan fiziksel bir durum yaratmaktaydı. Nitekim minbere çıktığında ne söyleyeceğini şaşıran bir hatibin sergilediği kurnazlığın ilham kaynağı, karşısında duran bir kelin cascavlak kafasıdır:

> Basra Camii hatibi Abdullah b. 'Âmir bir Cuma vakti hutbe iradına yetişemeyince, cemaatte hazır bulunan kabile reislerinden birine "*Minbere çık da hutbeyi sen irat ediver bari*" demiş. Minberdeki yerini aldığında heyecandan eli ayağı titreyen adamcağız "*Şunların rızkını veren Allah'a hamdolsun*." dedikten sonra söyleyecek söz bulamayınca cemaat kendisini indirip başka birini minbere çıkarmış. Bu adam da insanların meraklı bakışları karşısında ne diyeceğini bilemeyince cemaat içerisinde gözünün takıldığı kel bir adama: "*Şu karşımda duran keltoş yüzünden dilim tutuldu. Bu cavlak kafalının Allah belasını versin*" deyivermiş."[226]

Diğer taraftan kellik ile sakallı oluşun yarattığı paradoksal durum ilginç komik çağrışımlara da konu olmuştur:

> Cürcân eyaletinde kel ancak sakalı son derece gür bir adam varmış. Bir nükte erbabı bu adama "*Efendi, maşallah sakallarınız da ne kadar uzunmuş böyle*" diyerek takılmak istemiş. Kel "*Bizim Cürcân yöresinin suyu o kadar bereketli ki, surattaki kıl tarlasını suladığında onu bile gürleştirir*" diyerek hem palavra atmış hem de böbürlenmeye yeltenmiş. Bunun üzerine karşısındaki cevabı yapıştırmış: "*Madem öyle bu kerametli su senin kelliğine ne diye fayda vermemiş? Şayet dediğin gibiyse bir avuç su alıp kafana dök de başındaki kıraç tarla biraz yeşillik yüzü görsün!*"[227]

---

[225] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/365.
[226] Âbî, *Nesru'd-dür*, 7/164; Safvet, *Cemheretü hutabi'l-Arabî*, 3/354.
[227] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/39.

Bazı anekdotlarda ise [يَا أَصْلَعُ] nidasının "*Keltoş!*" veya "*Kabak!*" gibi muhatabı rencide edici birer hakaret lafzı olarak kullanıldığına da tanık olmaktayız. Buradan hareketle kelliğin, kadim Arap toplumunun hiç olmazsa bir bölümünde yüz güzelliğini perdeleyen fiziksel bir kusur olarak görüldüğü çıkarımını yapabiliriz. Bir dazlak ile siyahi bir cariye arasında geçen aşağıdaki diyalog, bu durumu destekleyen hoş bir anekdottur:

> Hz. Ali'nin yakın adamlarından Şerîk el-Hârisî -ki kafasında tek bir saç teli yoktu- bir defasında siyahi bir kadına "*Sen kimin kölesisin kara kadın?*" şeklinde hitap edince, o da "*Filancanın kölesiyim kabak kafa!*" diye karşılık vermiş. Şerîk öfkelenip "*Niye bu kadar kızıyorsun, kapkara bir insan değil misin sanki?!*" diye tartışmayı uzatmaya kalkınca muhatabı lafını esirgememiş: "*Hakikati duymaya tahammül edemeyerek kabalaşan ben değilim, sensin! Kendin insanlara nezaketsizlik etme ki, onlardan kabalık görmeyesin!*"[228]

Kellik temasına dair kayda geçen anekdotlarda kellik-saç-avret mahalli ilişkisinin de ele alındığını görürüz. Kelliğin nedeni üzerine yapılan fantastik bir yorum ve ona verilen müstehcen cevabı içeren aşağıdaki hikâye buna güzel bir örnektir:

> Adamın biri, bir dazlağa "*İnsanın kafasındaki kellik, muhtevasındaki beynin pislik ve leş kokulu olmasından kaynaklanırmış, biliyor muydun?*" diye güya hakarete yeltenmiş. Bunun altında kalmak istemeyen kel muhatabı sormuş: "*Şayet dediğin doğru olsaydı, avret mahallinin tertemiz olması gerekmez miydi!*"[229]

Saçlı bir başa tıraş edevatıyla birtakım simgeler çizme, kel kafaya semboller koyma ya da bazı yazılar yazarak mesajlar iletme günümüz popüler kültüründe sıkça karşılaşılan durumlardır. Cascavlak bir kafaya yazı yazarak mesaj iletme yönteminin orta çağ Müslüman kültüründe de var olan bir uygulama olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim meşhur şair ve nüktedan Ebû Nüvâs'ın (öl. 198/813) başkahramanı olduğu iki farklı rivayetin -ki ilkinin XI. yy. Kuzey Afrika'sında kaleme alınmış bir eserde, ikincisinin XV. yy.'da Endülüs menşeli bir telifte farklı kurgularla kayda geçirilmiş olması- muhtelif dönem ve coğrafyanın aynı hikâyenin senaryolaşmasına etkisini ortaya koyması bakımından çok kıymetlidir:

---

[228] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 8/254. Hikâyenin farklı versiyonları için bkz. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/47; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/128. Zir b. Hubeyş ile ashaptan Huzeyfe el-Yemân arasında geçen bir münakaşa sırasında bu ifadenin tahkir amacıyla kullanıldığına güzel bir örnek için bkz. İbn Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm,* thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (b.y.: Dâru Taybe, 1999), 5/21.

[229] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/365. Ağır pornografik tasvirlerden dolayı anekdotun çevirisi yumuşatılmıştır.

(A)

Ebû Nüvâs bir grup arkadaşına ziyafet vermeyi planlıyor, bu davetini de mutlaka yazılı olarak kendilerine iletmeyi arzuluyordu. Ancak tüm çabalarına rağmen üzerine not yazacağı bir davetiye kâğıdı bulamadı. Bunun üzerine uşakları içerisinden kafası ayna gibi parlayan kel bir çocuğu yanına çağırdı, keli üzerine davet metnini yazdı ve davetiyenin sonuna "*Mesajımı okuduktan sonra mektubu yırtıp atın!*" şeklinde bir de espri ekledi.[230]

(B)

Halife Harun Reşid üzerinde kendi mührünün olduğu bir beratı kel bir ulak vasıtasıyla Ebû Nüvâs'a göndermiş. Beratı açıp baktığında hiçbir yazı ve işaret göremeyen Ebû Nüvâs uzun uzun düşündükten sonra kendisine beratı getiren ve hemen bir cevap bekleyen ulağa "*İlle de benden bir cevap bekliyorsan onu ancak kafana yazabilirim, aksi halde elin boş dönersin*" demiş. Ulak teklifi çaresiz kabul edince de Ebû Nüvâs adamın kafasına birkaç beyit yazmış, sonra da altına halifeye hitaben "*Şiiri okuduğunuzda kâğıdı imha ediniz*" notunu düşmüş. Postacısının kafasında yazılı olanları okuyan Harun Reşid adamın kel kafasına şaplaklar atılmasını emretmiş. Halife, karşısındaki manzaraya kahkahalarla güledursun cellatlar yazı silinene kadar adamın kafasına şaplak atmayı sürdürmüş.[231]

Arap mizah kültüründe kellik başlı başına pek çok senaryonun oluşumuna kaynaklık ederken, kısmi kellik hali de bazı anekdotların kurgulanmasında ana tema olmuştur. Mesela mahkemelik olan haccâm ve müşterisinin başaktörler olarak karşımıza çıktığı aşağıdaki hikâye bu bağlamda ele alınmıştır:

Kafasının büyük bölümü kel olan bir adam tıraş olmak için bir haccâmın önüne oturmuş. Tıraş sonrasında fiyat konusunda haccâm ile müşteri arasında anlaşmazlık çıkınca soluğu doğruca kadı efendinin yanında almışlar. Kel müşteri "*Başımın sadece yarısında saç olduğuna göre ücretin de ancak yarısını hak ediyor*" diye bir iddiada bulunmuş. Haccâm "*Efendim, bendeniz bu herifin koltuk altına ayrıca ağda işlemi de yaptım. İnanmazsınız çalıştığım bölge iğrenç kokusu yüzünden içinde b...k pişirilen iki kızgın fırından farksızdı*" demiş, kadı da haccâmın argümanını daha kuvvetli bularak tam ücret ödenmesine karar vermiş.[232]

[230] Husrî, *Cem'u'l-cevâhir*, 249.
[231] İbn 'Âsım, Hadâiku'l-ezâhir, 128
[232] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/366.

4. Ağarmış Saç-Sakal

Saç ya da sakallardaki beyazlık, yaşlanma olgusunu hatırlatan, fiziksel deformasyon sürecinin başladığını önceden haber veren en kuvvetli sinyallerdir. Klasik metinlerde beyaz saç anlamında kullanılan [شَيْبٌ] kelimesi Kur'an-ı Kerim'de de yer almakta[233], orada da yaşlılığın, güçten kuvvetten düşmenin bir işareti olduğu vurgulanmaktadır. Klasik Arap edebiyatı ve mizahı kaynaklarında ağarmış saç-beyazlamış sakal imgelerinin hem nazım hem de nesir ürünlerinde türlü bağlamlarda kullanıldığını görebilmekteyiz. İlgili rivayetlerin önemli bir bölümünde, kurguya, mesleği saç-sakal kesmek olan hacamatçılar dâhil olmakta, dolayısıyla haccâm nükteleri, bu başlık altında irdelenecek rivayetler için mümbit bir saha teşkil etmektedir.

Bazı insanların hayatın doğal evrelerinden biri olan ihtiyarlığı kabullenememeleri, o nedenle ağarmaya yüz tutan saç ve sakalı yol(dur)ma ya da kına veya boya yoluyla kamufle etme çabaları yeri geldiğinde mizahi yorumlara kapı aralamaktadır. Az önce de işaret edildiği üzere, klasik dönemde bu hizmetleri veren haccâm karakterinin müşterileriyle yaşadığı ilginç hadise ve diyaloglar bu bapta üretilen nükte malzemesine katkı sunmuştur. Güzel bir örneği, aşağıdaki haccâm-beyaz saçlı hikâyesidir:

> Haccâmın biri, sakallarındaki beyaz kılları almak için zaman zaman bir müşterisinin yanına uğruyormuş. Adamın sakallarındaki beyaz alanın giderek büyüdüğünü ve artık beyaz kıllarla tek tek baş edilemeyeceğini görünce esprisini yapmış: "*Ürünün tek tek hasat sezonu geldi de geçti bile, dostum. Artık bağ bozumu zamanı!*"[234]

Meşhur kadı Şerîk b. Abdullah'ın (öl. 177/794) aktardığı aşağıdaki Ebû Hanîfe (öl. 150/767) nüktesi de ilginç bir haccâm-beyaz saçlı hikâyesidir:

> Şerîk anlatıyor: Bir defasında Ebû Hanîfe bir hacamatçıya gelerek "*Şu beyaz kılları kökünden temizleyiver*" diye rica edince, hacamatçı "*Efendim, o beyazları koparırsak yerine daha fazla beyaz kıl çıkar*" dedi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe "*Madem öyle, sen de siyah kılları yol ki böylece siyah kılların sayısı artsın!*" karşılığını verdi. Bunun üzerine ben de şöyle düşündüm: Şayet Ebû Hanîfe'nin kıyası terk edebileceği tek bir vaka olsa idi, herhalde haccâmla be-

---

[233] Hz. Zekeriya, ardından bir halef göndermesi için yakarışından önce Allah'a ihtiyarlığını ve acziyetini arz ederken ﴿رَبِّ اِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْباً﴾ "*Rabbim! Demişti. Benim kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı* (Meryem:4)" ifadelerini kullanmıştır.

[234] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/343.

raberken tecrübe ettiği bu vaka olurdu. Ancak o, bu prensibini orada bile terk etmedi![235]

İnsanlardaki beyaz saç ya da kıllardan kurtulma hatta mümkünse onları tümüyle siyaha dönüştürme arzusu klasik Arap mizahında bazı mizansenlere de konu olmuştur. Bu temanın işlendiği bir palavracı nüktesinde, gülme etkisi yaratan şey mübalağanın akıl sır ermez dozudur:

Palavracının biri çevresindekilere "*Babam geçenlerde bir cımbıza tam 20.000 dirhem para saydı*" diye gururla anlatıyormuş. Buna pek inanmak istemeyen insanlar "*O nasıl cımbızmış öyle, mücevherden falan mı?*" diye hayretler içerisinde sorduklarında berikinin yanıtı şu olmuş: "*Mücevherden falan değil; lakin onunla beyaz bir kılı çektiğinizde yerine siyahından bir tane çıkıyor!*"[236]

İnsanoğlu, fıtratındaki genç kalma ve güzel görünme arzusu sebebiyle, yaşlılık evresinin kendisine armağanı olan ağarmış saç ve sakaldan pek hoşlanmasa da eninde sonunda başa gelen bu illeti kanıksayıp onunla hemhâl olmayı, ona pozitif bir yaklaşımla bakabilmeyi de öğrenmektedir. Bu cümleden olarak ihtiyarlık emaresi sayılan beyaz saç ve aksakal, kimi anlatılarda kişinin vakar ve kemaline işaret eden bir nişane olarak tanımlanmış, hatta bu durum kişiye göre bir övgü vesilesi dahi yapılmıştır. Halife el-Mu'tazıd Billâh (öl. 289/902) ile cariyesi Bid'at arasında cereyan eden diyalog bunun hoş bir örneğidir:

Uşağıyla Şam'dan dönen Abbasi halifelerinden Mu'tazıd, bir içki âleminde eğlendiği sırada cariyesi Bid'at yanına gelmiş. "*Görüyor musun*" demiş Mu'tazıd "*nasıl da saçıma sakalıma aklar düştü?*" (Halifeyi teselli etmeyi uman) Bid'at "*Allah size öyle uzun bir ömür versin ki Sultanım, torunlarınızın yaşlılığını dahi görebilesiniz. Zira zat-ı aliniz ağarmış saç sakal içerisinde aydan daha parlak görünüyorsunuz!*" demiş, bir süre daldıktan sonra da aşağıdaki beyitleri ezgiyle mırıldanıvermiş:

مَا ضَرَّكَ الشَّيْبُ شَيْئًا بَلْ زِدْتَ فِيهِ جَمَالَا
قَدْ هَذَّبَتْكَ اللَّيَالِي وَزِدْتَ فِيهِ كَمَالَا
فَعِشْ لَنَا فِي سُرُورٍ وَانْعَمْ بِعَيْشِكَ بَالَا
تَزِيدُ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ إِقْبَالَا
فِي نِعْمَةٍ وَسُرُورٍ وَدَوْلَةٍ تَتَعَالَى

[235] İbn ''Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 32; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/343.
[236] Âbî, *Nesrü'd-dür,* 4/341; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/159.

Hiç bozmamış seni ak saç, artırmış cemalini
Geceler güzellik katmış, coşturmuş kemalini
Sür neşeyi aramızda, hayatta hiç yorma zihni
Gece-gündüz parlatır hep senin şanlı ikbalini
Refah ve sürur içinde o yükselen devletini

Şarkıyı dinleyen halife, Bid'at'ı hem gözde cariyeleri arasına almış, hem de şatafatlı kıyafet ve güzel kokularla onu ödüllendirmiş.[237]

Vücuttaki kıl, saç ve sakalın ağarması kişinin ölüme yaklaştığını haber veren bir uyarıcı niteliğinde olup, her kültür gibi İslam kültürü de bu ana fikri, hususan vaaz ve irşad amacıyla dinî ve tasavvufi edebiyatta yoğun şekilde kullanmıştır. Nitekim halka ölüm gerçeğini hatırlatarak onları ahirete hazırlamak isteyen vaiz ve mürşitlerin bu konuda çok sayıda rivayet aktardığı bilinmektedir. Hz. Ömer'in kendisine ölümü hatırlatması için birini vazifelendirdiğini, sakalında tek bir telin beyazladığını gördükten sonra ise o kişinin görevine son verdiğini aktaran menkıbevi anlatım bunun en meşhur örneklerindendir.

Arap edebiyatı, ağaran saç ve sakalın evvelemirde yaşlılığın, sonrasında da ölümün habercisi sayıldığına ilişkin hikemi ifadeler ve anekdotik anlatımlar bakımından hayli zengindir. Sadece Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn*'inde [كَلَامٌ فِي الشَّيْبِ] (Beyaz saç hakkında söylenenler) başlığı altında beş adet hikmete yer vermiş olması bile bu konudaki zenginliği yansıtmaktadır:

▪ اَلشَّيْبُ نَذِيرُ الْآخِرَةِ.	Saç ve sakaldaki ağarma, yaşlılık öte âlemin habercisidir.
▪ اَلشَّيْبُ خِطَامُ الْمَنِيَّةِ.	Saç ve sakala düşen aklık, yaşlılık ölümün yularıdır.
▪ اَلشَّيْبُ تَوْأَمُ الْمَوْتِ.	Saç-sakal aklığı, yaşlılık ölümün ikizi mesabesindedir (yarı ölüm sayılır).
▪ اَلشَّيْبُ اَوَّلُ مَرَاحِلِ الْمَوْتِ.	Saç-sakal ağarması, yaşlılık ölüm yolundaki ilk basamaktır.
▪ شَيْبُ الشَّعْرِ مَوْتُ الشَّعْرِ وَمَوْتُ الشَّعْرِ عِلَّةُ مَوْتِ الْبَشَرِ.	Saçın ağarması ölümüne, onun ölümü de insanın ölümüne işarettir.

[237] İsfahânî, *el-İmâ'ü'ş-şevâ'ır*, thk. Celil el-'Atiyye (Beyrût: Dâru'n-Nidâl, 1. Basım, 1984), 203.

Poligam aile yapısının hâkim olduğu kadim Müslüman toplumlarda tek erkeğin nikâhı altında bulunan eşlerin birbirlerine karşı hissettikleri derin kıskançlık ve bu duygunun yol açtığı gizli-açık rekabet her zaman için Arap mizahının beslendiği verimli zeminlerden birini teşkil etmiştir. Kimi gerçek yaşam öykülerine dayanan kimi de fantastik anlatılar seviyesinde kalan rivayetlerde, eşler arası rekabetin zaman zaman erkeğin aleyhine neticelenen komik sahneler içerdiği görülmektedir. Evin hanımı ile kuması arasındaki rekabet üzerine kurgulanan aşağıdaki hikâye bu türden bir fantastik anlatıdır:

> Bir adamın, biri genç, diğeri orta yaşta iki hanımı varmış. Eşlerden genç olanı ne zaman adamın sakalında beyaz bir tel görse hemen çekip alarak çevresine ona kendisinin daha layık olduğunu ima etmeye çalışıyormuş. Orta yaştaki kadın da aynı taktik üzerinden yürüyerek adamın sakalındaki siyah kılları yoluyor, böylece ona yaşça kendisinin daha denk olduğunu ima etmeye çalışıyormuş. Bu durum bu minval üzere bir süre devam edince, başlangıçta gür bir sakalı olan adam, iki kadının elinde cascavlak hale gelmiş.[238]

5. Köselik

İlmi, fikri ve kültürel bakımdan canlılığın zirvede olduğu Abbasi dönemi Müslüman toplumunda, bu hareketlilik ve canlılığa paralel olarak, bilhassa yabancı kültürlerden tevarüs olunan birtakım ahlak dışı uygulamaların görüldüğü de bilinmektedir. Bağdat, Basra, Kûfe gibi siyaset, ilim, sanat, edebiyat, eğlence vb. faaliyetlerin merkezini oluşturan büyük şehirlerin varoşlarında kendine daha serbest bir alan bulan eğlence meclisleri, hâkim muhafazakâr kitlenin yürüdüğü istikametin dışında bir çizgi takip etmiştir. Hilafet sarayları, vali konakları, emir, eşraf ve âyan köşkleri de bu nevi gelenek dışı uygulamaların zaman zaman kendini gösterdiği mekânlardan olmuştur. Bu bağlamda klasik Arap edebiyatının nazım ve nesir türü ürünlerinde hiç de azımsanmayacak oranda karşılaştığımız bozuk cinsel eğilimlerin başında homoerotizm gelmektedir. Tam da bu noktada, bu türden eğilimlerle bağlantılı olarak karşımıza köse [أَمْرَدُ/مُرْدٌ/مُرْدَان] karakteri çıkmaktadır. "*Tüysüz oğlan*" şeklinde Türkçeye çevirebileceğimiz [غُلَامٌ أَمْرَدُ] figürüne ilişkin klasiklerde aktarılan rivayetlerin büyük bir kısmı pornografik içerikte olup, başta Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Egânî*'si olmak üzere, İbn Hamdûn'nun *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*'sinde, keza et-Tevhîdî'nin *el-Besâir ve'z-zehâir*'inde konuya

[238] Âbî, *Nesrü'd-dür,* 4/224; İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan, *Ta'lîk min emâlî Düreyd*, thk. Mustafa es-Senûsî (Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Fünûn, 1984), 112.

dair yoğun bir malzeme bulunmaktadır. Bununla birlikte, İslami ahlak telakkisi bakımından sorunlu olan bu alana dair birkaç anekdotu -bir fikir vermesi için- aşağıda zikredeceğiz.

Ancak başta belirtmek gerekir ki, livata gibi sapkın bir eyleme kapı aralama ihtimalinden olsa gerek *edeb* kaynaklarında köselere bakmanın dahi haram sayıldığına ilişkin bazı değerlendirmeler yer almaktadır. Söz gelimi aşağıdaki rivayeti dikkate alırsak, kadının mahrem mahallerine bakmakla köseye bakmak arasında bir fark bulunmamaktadır:

> Gözü haramdan sakınma, kalpte imana dair bir iman halaveti meydana getirir. Bilmelisin ki bir kimse sırf Allah rızası için gözünü bir kadının ya da kösenin [أَمْرَدُ] cazibedar taraflarından kaçırırsa, Allah da ona, kendisine kavuşacağı güne kadar imanın hazzını yaşatır.[239]

Yukarıdaki yaklaşımı destekleyen bir diğer rivayet, Tevhîdî'nin *el-Besâir ve'z-zehâir* adlı eserinde zikrettiği ve naklinde münferit kaldığı şu rivayettir:

> Muhammed b. Seyyâr es-Sûfî, tüysüz bir oğlana gözünü çevirip tekrar bakan Ebû Müsennâ eş-Şeybânî'ye şöyle bir uyarıda bulunmuştur:
>
> إِيَّاكَ وَإِدْمَانَ النَّظَرِ، فَإِنَّهُ يَكْشِفُ الْخَبَرْ، وَيَفْضَحُ السِّتْـرَ وَيَطُولُ بِهِ الْمُكْثُ فِي سَقَرْ.
>
> Sen sen ol, bu bakışı alışkanlık haline getirme! Zira o, derinlerde olanı faş ederken utanma duygusunu da yok eder; sırf bu yüzden cehennemde kalış süren de uzadıkça uzar.

Tüysüz oğlan rivayetlerinde göze çarpan temalardan en önemlisi, köse figürünün suratında çıkmaya yüz tutan tüylerin, bir biçimde alay ya da espriye konu edilmesidir. Başlangıçta parlak bir yüze sahipken yıllar içerisinde tüylenme dolayısıyla meydana gelen suret değişikliği, kösede büyük bir hayal kırıklığı meydana getirmektedir. Aşağıdaki hikâyede bu durumun bir ayete referansla anlatıldığı görülmektedir:

> Kösenin biri, yüzünde tüylenme baş gösterince tüylerini kazımaya başlamış. Ahali sormuş: Hayırdır, ne iş? Beriki cevap vermiş:
>
> ﴿تِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا﴾
>
> (İşte) bozulmasından endişe ettiğiniz ticaret. (Tevbe: 24)

[239] İbn Âdiy el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvid (Beyrût: el-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997), 7/88.

Hilafet saraylarında ya da emir, vali, eşraf vb.nin tantanalı konaklarında vazife gören genç erkeklerden oluşan hizmetli sınıfı [غِلْمَانٌ] içerisinde köse oğlanlar önemli bir yer tutmaktaydı. Nispeten yüksek bir refah düzeyini temsil eden bu mekânlardaki kimi hadiselerden ilhamla kurgulanmış, homoerotik eğilimler içeren bazı anekdotların kahramanı sözünü ettiğimiz köse oğlanlardır ve aktarılan bu hikâyelerde bazen "fail", genelde ise "kurban" pozisyonunda karşımıza çıkarlar. Abbasi halifelerinden Mu'tazıd'ın köse iki hizmetçisinin karıştığı uygunsuz bir hadiseyi hikâye eden aşağıdaki anekdotta ise fail de kurban da köse karakteridir:

> Halife Mu'tazıd bir gece ihtiyaç için kalktığında köse hizmetçilerinden birini diğer köse hizmetkârıyla uygunsuz vaziyette yakalar. Hengâmeden yararlanarak olay mahallinden sıvışan biri, diğer hizmetkârlar arasına karışmayı başarır. Halife bu kişiyi tespit için tüm hizmetkârlarını toplar, sonra sırayla her birinin göğsüne tek tek elini koyar. İçlerinden birinin kalbinin yerinden fırlayacakmış gibi attığını farkedince de onu yere yatırır. Suçunu itiraf ettirdikten sonra da boynunu vurur.[240]

el-Egânî'de aktarılan rivayetlerden köse tipolojisinin şarkıcı sınıfı içerisinde de kendisine yer bulduğunu öğrenmekteyiz. Bazı mizahi kurgularda, işret meclislerinde kendilerine kimi zaman şarkıcı kimi zaman ise bir eğlence figürü olarak rol biçilen köse oğlanların zaman zaman luti ilişkiler için de kullanıldığı bilinmektedir. Haliyle bu ahlaki düşüklük ve çürümüşlük -tıpkı muhanneslerde olduğu gibi- köse oğlanların da küfürbaz ve ağzı bozuk karakterler olarak resmedilmesine yol açmıştır. İşret meclislerinin iflah olmaz müdavimlerinden ünlü bohem şairi Ebû Nüvâs'la bir köse arasında cereyan eden aşağıdaki diyalog, bu sınıfta gözlemlenen yozlaşmanın tipik bir örneğidir:

> Ebû Nüvâs dostundan tüysüz bir oğlan istemiş. Onunla bir işret meclisinde içki içtikleri sırada köse oğlan çıkagelmiş. Delikanlının topal olduğunu fark eden Ebû Nüvâs "*Allah'ın cezası, bu oğlan topalmış ya!*" deyince, köse lafı koymuş: "*Tepeme binip üzerimde çevgen oynayacak değilsin ya pislik herif, alt tarafı düzeceksin!*"[241]

Kadim Arap toplumunda genel olarak hizmetçi sınıfı içerisinde görebileceğimiz köselere, talebe-i ulum içerisinde de tesadüf edilmektedir. Kur'an ve hadis ilimlerinin yanı

---

[240] Tenûhî, *Nişvâru'l-muhâdara,* 7/70; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zemân fî târîhi'l-a'yân* thk. Komisyon (Şâm: Dâru Risâletü'l-'Âlemiyye, 2013), 16/264; İbn Kaymaz ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1993), 21/44, 61.

[241] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/78.

sıra, Arap dili ve edebiyatı sahasında da dönemin önde gelen âlimlerinden kabul edilen Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin (öl. 255/869) halka-i tedrisinde cereyan eden mücûn içerikli bir hadiseyi aktaran rivayette, karakterler içerisinde köse figürü de vardır. Zekice bir gramer oyununa da yer veren anekdot şöyledir:

> Yemût b. Müzerra' anlatıyor: Ebü'l-Abbâs es-Sa'leb Basra'da Ebû Hâtim es-Sicistânî'yi ziyarete niyetlenmiş. Ancak o sırada kendisine şöyle bir bilgi ulaşmış:
>
> Güya Ebû Hâtim bir gün ders halkasında imla etmekte olan tüysüz oğlanları gördüğünde erkeklik organı belirgin şekilde erekte olmuş. Durumu fark eden bir oğlan: *Üstad bu Lâm'ın* [ل] *işlevi ne ki, tam anlayamadım?*" deyince Ebû Hâtim -[ل] harfinin "*için*" anlamına gelen [كَـيْ] harfi ile "*yakmak/dağlamak*" anlamına gelen [كَـيٌّ] mastarından özellikle ikincisine telmihte bulunarak- "*Buna Lâmu Key derler, evlat*" deyivermiş.
> Bu bilgi üzerine Sa'leb, Ebû Hâtim'i ziyaretten vazgeçmiş.[242]

Köse oğlanlar bir hizmet sınıfı olarak sarayda halife ve sultanlara her zaman yakın bir zümre olmuş, o nedenle de Tarihsel anlatıların saray çevresine ve ahvaline ilişkin tasvirlerinde daima yer alan bir figür olmuştur. Halife Hârûn Reşid (öl. 193/809) dönemine ilişkin sahte peygamber temalı aşağıdaki anekdotta, köse oğlanların saray hiyerarşisi içerisindeki durumu net olarak gözlemlenmektedir:

> Halife Hârûn Reşid döneminde bir adam peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmış, hemen derdest edilip halifenin huzuruna getirilmiş. Halife *"Bir de senin ağzından duyalım bakalım, neymiş iddia ettiğin şey?*" deyince, adam "*Ben asil bir peygamberim*" karşılığını vermiş. Halife "*Peki senin gerçek bir peygamber olduğunu nereden bileceğiz?*" diye sorduğunda, "*Neyi isterseniz yapabilirim*" şeklinde iddialı bir karşılık almış.
>
> O sırada meclisin kenarında el pençe duran tüysüz, sakalsız köleler bulunmaktaymış. Halife bu kimseleri kastederek "*Hadi öyleyse, şu ayakta dikilen köleleri/köseleri sakallı hâle getir bakalım!*" demiş. Adam bir süre başını önüne eğip düşündükten sonra "*Efendim! Bu tertemiz yüzlü insancıkları sakallı hâle getirip şu güzelim manzarayı bozmamı istemeyin benden! Ama dilerseniz hemen yanı başınızda dikilen sakallı herifleri (vezir, kâtip, hâcib, kadı vb.) derhal sakalsız vaziyete sokuvereyim!*"
>
> Hârûn Reşid, sahte peygamberin pratik cevaplılığına hayran kalarak gülmeye başlamış. Sonra da adamı affederek kendisine birtakım hediyeler verilmesini emretmiş.[243]

[242] Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ,* 2/544.

D. AĞIZ KUSURLARI

1. Nefes Kokması

Diş, damak, mide rahatsızlıkları vb. birçok nedene bağlı olarak ağızda oluşan kötü koku, bireylerin sosyal hayattaki iletişiminde zaman zaman rahatsızlık veren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Tıbbi terimle halitoz (halitosis), beşeri kusurlar ve rahatsızlıklar üzerine zengin bir literatürü barındıran Arap mizahında yoğun işlenen temalardan biridir. Klasik Arap kaynaklarında nefes kokması üzerine rivayet olunan anekdotlar bu olgunun bir sağlık sorunu olmasının yanı sıra sosyal ilişkileri etkileyen daha özel bir problem olarak görüldüğünü de ortaya koymaktadır.

Sebebi ne olursa olsun, nefesi kokan kimseleri tanımlamak üzere Arapçada [أَبْخَرُ/بَخْرَاءُ çoğ. بُخْرٌ] terimleri kullanılır ve klasik kaynaklarda bu temaya/tipolojiye dair hiç de azımsanmayacak bir rivayet malzemesine tesadüf olunur. Hatta öyle ki Râgıb el-İsfahânî, konuya ilişkin edebi ve mizahi malzemeyi *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'sında [ذَمُّ الْبُخْرِ] (*Ağzı kokanların eleştirisi*) başlığı altında müstakil olarak ele almaya değer bulmuştur.[244] Başta İsfahânî'nin sözü edilen eseriyle Câhiz'in *el-Bursân ve'l-'urcân* adlı telifi olmak üzere, ilgili kaynaklardan hareketle bugün bizler, tarihe mal olmuş kimi şahsiyetlerin ağzı kokanlar sınıfına dâhil edildiğini öğrenmekteyiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla en önce Câhiz, ağız kokusuna dair bir kısmı kendi tecrübelerine dayanan enteresan saptamalarda bulunmuştur:

> Nefesi kokan başlıca hayvanlar, aslan ve akbaba gibi sürekli hayvan eti yiyen ve ağzı kuru olan leşçillerdir... Zenciler gibi, ağzı sürekli salya ifraz eden mecnun ve meczupların ağzında da kokma emaresi olmaz. Ağzı açık uyuduğu için kuru bir ağza sahip olanla, uyku sırasında ağzının suyu akanın ağız kokuları farklılık arz eder. [245]

Kadim Arap kültüründe genel olarak kişinin yiğitlik ve cesaretini vurgulamak üzere aslana teşbihi yaygın bir uygulama ise de, es-Se'âlibî *Simârü'l-kulûb*'ünde, aslanın kötü ağız kokusu sebebiyle bir hiciv teması olarak kullanıldığına da dikkat çekmektedir:

> el-Müsta'în Billâh dönemi divan kâtiplerinden Saîd b. Humeyd (öl. 249/864), Basralı şair İbn Hiffân'ın (öl. 257/871) bulunduğu bir yerde "*Bendeniz aslan*

---

[243] İbşîhî, *el-Müstetraf,* 2/521.
[244] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/313.
[245] Câhiz, *el-Bursân ve'l-'urcân*, 164-65.

gibi adamım" diye tafra yapmak isteyince, ünlü nüktedan şu sözüyle havasını indirivermiş: "*Senin ile aslanın bir tek ortak yönü olabilir: Leşten farksız ağzınız!*"[246]

Tarihte kötü nefes kokusu rahatsızlığından muzdarip önemli şahsiyetlerin başında Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân (öl. 86/705) gelmektedir. İsfahânî'nin belirttiğine göre, ağzının leşvari kokusundan dolayı sinekleri kendine cezbeden bu Halifeye dostları [أَبُو الذِّبَّانِ] (sinekli) lakabını münasip görmüşlerdi.[247] Güvenilir tarih ve edebiyat kaynaklarında kaydedilen bir bilgiye göre Abdülmelik bu kusurunun kendisine hatırlatılmasından son derece rencide olmuş hatta sırf bu sebepten ötürü eşlerinden birini boşamak durumunda kalmıştır. Meşhur hikâye şöyledir:

> Bir defasında Halife Abdülmelik b. Mervân, ısırdığı elmayı karısı Lübâbe bint Abdullah b. Ca'fer'e doğru atmış, elmayı kapan karısı bıçak isteyerek onun ısırdığı bölümü kesip atmak istemiş. Abdülmelik neden böyle yaptığını sorunca Lübâbe "*Bu sayede senin -pis ağız kokunla- bana vereceğin eziyetten kendimi kurtarıyorum*" demiş. Bu muameleyi büyük bir hakaret kabul eden Abdülmelik de Lübâbe'yi oracıkta boşayıvermiş.[248]
>
> (…) Bu hadiseden sonra Lübâbe, Abdullah b. Abbâs'ın oğlu Ali ile evlenmiş. Bu zatın kafası tamamen kel olduğu için başında daima şapka benzeri bir örtü bulunurmuş. Bir defasında eski kocası Abdülmelik, bir iş için bir cariyesini Lübâbe'nin evine göndermiş. Cariye orada bulunduğu esnada Ali'nin başındaki keli ezkaza görünce Lübâbe, cariyeye [هَاشِمِيٌّ أَصْلَعُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِنْ أُمَوِيٍّ أَبْخَرَ] "*Abdülmelik'e iletiver*" demiş *"Hâşimî sülalesinin keli, nezdimizde, Emevî hanedanının ağzı kokanından yeğdir!*"[249]

Nefesi kötü kokan meşhurlar sınıfına Mutezilî âlim Ebü'l-Esved ed-Düelî (öl. 69/688) de dâhil edilebilir. Süleyman b. Abdülmelik'e bir sırrı ifşası sırasında halifenin verdiği reaksiyona gösterdiği karşı tepki hakikaten ilginç olup, ed-Düelî'nin ağız kokusunun şiddeti hakkında bir fikir vermektedir:

> Bir defasında Ebü'l-Esved ed-Düelî, bir şeyler fısıldamak için 'Ubeydullah b. Ziyâd b. Ebîh'in kulağına iyice eğilmiş, Ziyâd da pis nefesini duymamak

---

246 Se'âlibî, *Simârü'l-kulûb*, 384.

247 İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/313; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 2/301. Bu lakabın verilişene dair diğer bir yorum için bkz. Se'âlibî, *Simârü'l-kulûb,* 246.

248 İbn 'Abdürabih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 5/360; Müberred, *el-Kâmil fi'l-lüga*, 2/161; İbşîhî, *el-Müstetraf*, 2/561; Âbî, *Nesrü'd-dür*, 1/304; Şemseddîn b. Kaymaz ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ.* thk. Şu'ayb el-Arnâ'ût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 5/285; Se 'âlibî, *Simârü'l-kulûb*, 246.

249 İbn Tayfûr, *Belâğatü'n-nisâ*, 166; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 2/301; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 5/203; Âbî, *Nesrü'd-dür*, 4/49.

için elbisesinin kenarı ile burnunu kapatmaya kalkmış. Bunun üzerine Ebü'l-Esved, Ziyâd'ın elini hışımla çekerek "*Andolsun ki, ağızları kokuyor olsa da bizim gibi güngörmüş ihtiyarların tecrübelerini dinlemeye katlanmadığın sürece kavmine lider falan olamazsın!*"[250]

Zengin tasvir ve tarifleri barındıran Arap emsal geleneğinde, ağız kokusunun mukayeseye konu edildiği birkaç klişeye de rastlanmaktadır.[251] İnsanın ruhsal ve fiziksel durumunu habitatında gözlemlediği hayvanlar üzerinden tasvir etmede son derece başarılı çöl bedevisi, ağız kokusu rahatsızlığını da yine aynı usulle anlatmıştır. Bu bağlamda bedevi aklının ürettiği şu iki deyime klasik emsal kaynaklarının pek çoğunda rastlanır:

أَبْخَرُ مِنْ صَقْرٍ

Ağzı şahinden beter kokan[252]

أَبْخَرُ مِنْ أَسَدٍ/فَهْدٍ

Ağzı aslanın/parsın ağzından daha pis kokan[253]

Fizyolojik rahatsızlıklardan kaynaklı ağız veya nefes kokusunun hüsnütalil yoluyla başka sebeplere ircası da hiciv ve mizah için müsait bir zemin yaratmaktadır. Bir bilge ile ona hakaret eden biri arasında cereyan ettiği rivayet olunan bir nüktede bu usule başvurulduğu görülmektedir:

Adamın biri bir bilgeye "*Ağzın leş gibi kokuyor!*" deyince, bilgenin yanıtı şu olmuş: "*Bu son derece normal. Zira yüzüne ifade etmem gerektiği halde ağzımı kapatıp içime attığım o kadar çok nahoş söz var ki, anlaşılan iğrenç kokuları ta nefesime vurmuş. Ama dilersen birkaçını senin için hemen burada kusuvereyim!*"[254]

Klasiklerdeki birkaç anekdotun ana teması ise ağzı çok pis kokan kimse ile sağır figürü arasındaki çatışmadır. Ağzından soluduğu esnada etrafa kötü koku yayan kimse ile yel-

[250] Câhiz, *el-Bursân ve'l-'urcân*, 437. Bu tarihsel anekdot bazı ibare ve şahıs isimlerindeki farklılıklarla birlikte oldukça farklı varyantlarda rivayet edilmiştir. Bkz. İsfahânî, *el-Egânî*, 12/361; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk,* 22/153; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *Ahlâku'l-vezîreyn*, thk. Muhammed b. Tâvît et-Tancî (Beyrut: Dâru Sâdir, 1992), 91-92; Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa* thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998), 1/48; İbn Kuteybe, *'Uyûnü'l-ahbâr,* 1/328; İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'n-nisâ*, thk. Nizâr Rizâ (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.), 44; İbşîhî, *el-Müstetraf*, 2/561.

[251] Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 87.

[252] 'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, 1/204, 251; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/28; Yûsî, *Zehrü'l-ekem,* 1/78.

[253] Âbî, *Nesrü'd-dür*, 6/107; Nîsâbûrî, *Mecma'u'l-emsâl,* 1/118; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 7/28; Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/10.

[254] Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 2/301; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/170.

lenme sırasında ortalığı mahveden kişi arasında kurulan tersine ilişkiyi konu alan iki mizahi anlatı şöyledir:

(A)

Kulakları iyi duymayan bir adamla ağzı kokan bir adam cemaate dâhil olup aynı safta yan yana namaz kılıyorlarmış. İmam selam verdikten sonra ağzı kokan, kulakları ağır işitene "*İmam kıraatte hata yaptı değil mi?*" diye sorunca, kısmi sağır olanı "*Sadece hata etmedi, yellendi de. Zira kokusu ta burnuma kadar geldi!*" deyivermiş.[255]

(B)

Ağzı adeta çöp kokan bir adam, kulakları ağır işiten bir adama iyice sokulup kulağına bir şeyler fısıldamak istemiş. Ancak adamın nefesi öylesine pis kokuyormuş ki, kokudan genzi yanan yarı sağır, söylenenleri henüz duyamadan "*Anladım, anladım*" diyerek onu semtinden uzaklaştırmayı başarmış. Daha sonra dostları, ağzı kokan o adamın kendisine ne söylediğini sorduklarında "*Valla ne dediğini tam olarak duymuşluğum yok, lakin itiraf edeyim*" demiş "*herif resmen kulağımın içine içine o…urdu!*"[256]

Bazı manzum ve mensur örneklerde ise, kötü kokunun, kaynağı itibariyle bir mukayeseye konu edildiği görülmektedir. İki menfez (ağız-dübür) arasında kurulan korelasyon hiciv ve mizahtan beklenen etkiyi yaratabilecek güçtedir. Söz gelimi manzum ibareye göre, nefesi lağım kuyusundan farksız birinin ağzı ile def-i hacet uzvu arasında bir fark bulunmamaktadır:

لَا تَـنَـفَّـسْ فِي مَـجْلِـسٍ أَنَـا فِـيـهِ وَتَـنَـفَّـسْ سِـرًّا وَرَاءَ الْـبَـابِ
ثُـمَّ لَا تَعْـتَـرِضْ لِـسِـرٍّ صَـدِيـقٍ إِنَّ ذَاكَ الـسِّـرَارَ سَـوْطُ عَـذَابِ
إِنَّـمَـا فُـوكَ فِـقْـحَـةٌ كُـلَّ وَقْـتٍ تَـتَـصَـدَّى الْأُنُـوفَ كَـالـنُّـشَّـابِ
تَـصْرَعُ الـطَّـائِـرَ الْـمُـحَلِّقَ فِي الْجَوِّ وَلَـوْ غَـابَ فِي سَـوَاءِ السَّـحَـابِ

Benim bulunduğum mecliste nefes alma Allah aşkına
Nefes almak istersen de geç kapının arkasına
Azap etmiş olursun sokulup sır vermek istersen dostuna
Zira dübür gibi ağzın var, burun direğini sızlatıyor ok gibi
Gökyüzünde uçan kuşu bile tutup yere çalıyor.[257]

[255] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/316.
[256] İbşîhî, *el-Müstetraf*, 2/561; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 1/101; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 2/301.
[257] Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 1/479-480.

Tarihsel bir anekdotta, ilim halkasında dersler veren bir şeyh efendinin, muzdarip olduğu ağız kokusu rahatsızlığı sebebiyle maruz kaldığı taşlamada da mizahi sonuçları görebiliriz:

> Vezir İbn Rüzeyk'in gece tertiplenen meclislerinde Buhârî, Müslim ve diğer bazı muteber hadis kitapları okunur, bu yüzden gece geç saatlere kadar süren bu meclislerin her zaman emir ve valiler gibi nitelikli ziyaretçileri olurdu. Ancak Buhârî ve Müslim hadislerini takrir eden zatın berbat bir ağız kokusu vardı ve bu durumun yakın şahitlerinden biri de bendim.
>
> Böyle bir defasında bu meclise Emir Ali b. ez-Zübeyr ve ona arkadaş olarak da Kadı Ebû Muhammed b. Abdülaziz b. el-Habbâb gelip teşrif etmişti. Ders takriri sırasında okuyucu, sesin daha iyi duyulması için bu iki özel misafire daha yakın bir planda durmaya çalışarak aslında onları farkında olmadan epey taciz etmişti. Bunun üzerine Kadı Ebû Muhammed, Kadı Mühezzeb'in duyacağı şekilde
>
> وَأَبْخَرَ قُلْتُ "لَا تَجْلِسْ بِجَنْبِي!
>
> "*Sokulma yanıma!*" dedim, kokunca leş nefesi
>
> diyerek doğaçlama bir şiirin ilk beytini söylemiş. Orada bulunan ve aynı dertten muzdarip olan Emir de dile gelmiş ve
>
> إِذَا قَابَلْتُ بِاللَّيْلِ الْبُخَارِي
>
> Gece Buhârî dinlemeye vardığımda
>
> sözleriyle beytin ikinci yarısını ikmal etmiş. Bu diyaloğa anlam veremeyen Buhârî hocası "*Neden böyle söylüyorsunuz ki?*" diye merak edince el-Mühezzeb güzel bir kafiye vesilesi yaratarak kıtanın son beytini okuyuvermiş:
>
> لِأَنَّكَ دَائِمًا مِنْ فِيكَ خَارِي!
>
> Çünkü sen hep ağzından def-i hacet yapıyorsun![258]

Nahoş nefes kokusuna dair kayda geçen rivayetlerde dikkat çeken temalardan biri de ağız sağlığına ne denli özen gösterilirse gösterilsin bu kokunun kalıcılığı üzerinedir. Aşağıdaki birkaç beyitte bu durumun büyük bir abartıyla hikâye edildiğini görebiliriz:

> Vezir el-'Abbâs b. el-Hasan'ın oğlu edip Muhammed Ebû Ca'fer, ağzı kokan bir dostunu şu sözlerle yermiştir:
>
سَفَتْ نَتْنًا سَوَافِيكَ	إِذَا سِيقَتْ سَوَافِيكَا
وَأَطْرَافُ الْمَسَاوِيكِ	تَجَلَّتْ عَنْ مَسَاوِيكَا

[258] İbn Zâfir el-Ezdî, *Bedâi'ü'l-bedâih*, (Mısır: y.y., 1861), 99-100.

فَـمَـا جَـارِحَـةٌ فِـيـكَ لَـنَـا أَجْـرَحُ مِـنْ فِـيـكَـا

Bir derin nefes ile yayıldı leşvari koku
Fırçalamakla kalmadı misvakta misvak ucu
Mikrop kokan ağzın var ya, uzuvların en zararlısı![259]

2. Diş Bozuklukları

Vücut estetiğinin tamamlayıcı unsurları arasında sayılması gereken dişlerin ağız yapısındaki orantılı ve estetik dizilimi, kişinin güzel görünümünde etkili olduğu gibi bunun aksine ağızdan taşacak kadar aşırı büyük, orantısız, seyrek, çürük, dökük ve doğal mine renginden uzak renkteki görüntüsüyle de kişinin "çirkin" olarak algılanmasına neden olmaktadır. Her tür fiziksel kusuru mizahi bir tema olarak ele alan klasik Arap mizah kültürü, dişlere dair de makul miktarda rivayet malzemesine sahiptir.

Diş kusurlarına dair en dikkat çekici hicivler, boyutlarına dair yapılan mübalağalı teşbih ve yorumlardır. Örneğin bir kadının, kocası hakkındaki aşağıdaki teşbihi, dişlerinin ağız dışına taşacak irilikte olmasından kaynaklanmaktadır:

> Şair Dukayş'ın azmanvari dişleri, koskocaman da bir burnu varmış. Bir gün karısı "*Efendi, sana neye benzediğini söyleyeyim mi?*" demiş. Dukayş merakla "*Söyle bakalım neye benziyormuşum?*" deyince karısı tasvirde bulunmuş: Upuzun burnun, devasa ağzın ve koca koca dişlerinle ağzındaki yem ile yem kovasından fırlamış bir horozu andırıyorsun!
>
> Teşbihe bayılan Dukayş "*Allah cezanı versin senin*" demiş "*Bugüne bugün şairim ama ben dahi böylesi bir teşbihi yapamazdım!*"[260]

Yüz ve ağız estetiğinin başlıca unsurlarından sayılan dişler, çürüme ve dökülme gibi sebeplerle sağlıklı görünümünü yıllar içerisinde kaybederek kişiyi daha alımsız bir hale sokmakta, hatta normal yaşından daha ileri yaşta gösterebilmektedir. Özellikle cins-i latif açısından, dökülen dişler, kadının taravet ve cazibesini tümüyle alıp götürebilmektedir. Aşağıdaki karı koca polemiğinde erkeğin, zevcesine yaşlandığını hatırlatırken bu noktadan yüklendiği görülmektedir:

> Yaşları epey ilerlemiş bir adam ve karısı tartışıyor, kadın "*Yemin ederim beni sen kocattın, saçlarım hep senin yüzünden ağardı!*" diye veryansın ediyormuş.

[259] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 3/161.
[260] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 3/89.

Karısının suçlamalarında ölçüyü kaçırdığını düşünen kocası "*Kabul*" demiş *"saçlarını ağartan benim, peki dişlerini döken kim?!*"[261]

Güvenilir pek çok hadis kaynağında kaydedilen ve sahih olarak değerlendirilen bir Hadis-i Şerife göre Peygamberimiz "*Cehennemde kâfirin bir azı dişi Uhud Dağı büyüklüğünde olacak*."[262] buyurmaktadır. Bu hadis bağlamında kurgulanan Ebû Nakkâş'ın (öl.?) hocasından naklettiği aşağıdaki ahmak hikâyesinde aynı zamanda Kur'an metninde değişiklik yapılarak nükte üretildiğini görmekteyiz:

Ebû Nakkâş'ın hocası anlatıyor: Vâsıt Camiinde iki adam Cehenneme dair sohbet ediyorlarmış. İçlerinden biri "*duyduğuma göre Cenab-ı Allah yarın ahirette kâfirin cüssesini o kadar iri yaratacakmış ki, bir azı dişi Uhud Dağı büyüklüğünde olacakmış!*" deyince beriki "*Hadi canım ordan*" demiş "*Hak Teâlâ niye böyle bir şey yapsın ki?*"

Tam bu esnada yan tarafta namaz kılmakta olan cahil bir ihtiyar söze karışıp "*Sakın bunu inkâr etmeye kalkmayasınız gençler Allah her şeye kadirdir. Üstelik Allah'ın Kitabında bunu teyit eden bir ayet de var*" dedikten sonra ayet diye

فَأُولٰئِكَ يَبَدِّلُ اللّٰهُ سِنَانَهُمْ خَشَبَاتٍ!

O kâfirler var ya, işte Allah onların dişlerini kütük gibi yapacaktır![263]

ibaresini okumuş, arkasından da "*Kâfirlerin dişlerini koca koca kütüklere dönüştürmeye kadir Mevlam, herhalde onları Uhud kadar azametli yapmaya da kadirdir, öyle değil mi gençler?!*" deyivermiş.[264]

E. DİL KUSURLARI

Klasik kaynaklarda dil kusurlarına dair aktarılan rivayetlerin; dilsizlik, sağırlık, peltеklik ve kekemelik temaları bağlamında ele alındığını görürüz. Bu temalar içerisinde özellikle peltekliğin ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Dil kusurları temasına dair kayda geçen rivayetleri birkaç alt başlıkta irdeleyebiliriz.

---

[261] Âbî, *Nesrü'd-dür,* 6/348; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/227.

[262] Müslim b.Haccâc b. Müslim, *Sahîhü'l-Müslim*, 8/153; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* 8/419-420 - 14/87, 134.

[263] ﴿فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾ Furkan Sûresi 70. Ayetin metninde değişiklik yaparak okumaktadır.

[264] İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ,* 145.

1. Dilsizlik

Tıp dilinde kofemi (cophemia) terimiyle ifade edilen, Türk halk ağzında ise Arapça aslı [أَخْرَسُ]'a yakın bir sesletimle (ahraz) şeklinde telaffuz olunan dilsizlik/ahrazlık klasik Arap edebiyatında malzemesi nispeten sınırlı temalarından birini oluşturur. Arapça diğer bir terim olan [أَبْكَمُ] ise daha yoğun kullanımlı bir terimdir.

Dilsiz oluş, hususan mecazi bağlamlarda kullanımı sık görülen bir kavramdır. Her şeyden önce Hz. Peygamber, haksızlık karşısında susan kişiyi "Dilsiz Şeytan"a [شَيْطَانٌ أَخْرَسُ] teşbih etmiştir. Keza dostluk adabının ya da meclis hukukunun önemli kuralların-dan biri de bir ortamda paylaşılan özel bilgileri başkasına taşımamak için bir anlamda "lal" kesilmektir. Konu sultan meclisleri için daha bir ehemmiyet arz etmektedir. O nedenle Ebû Ahmed el-'Askerî (öl. 382/992) *el-Masûn fi'l-edeb*'inde sultan ile dostluk edecek kimsenin huzura âmâ girip dilsiz ayrılmasını tavsiye etmektedir.[265] Keza Lokman Hekim'in oğluna söyledikleri arasında "*konuşan bir cahil olmaktansa dilsiz bir bilge olma*" öğüdü de yer almaktadır.[266]

Diğer taraftan dilsiz [أَخْرَسُ] sözcüğü teşbih, mecaz ve kinaye gibi söz sanatlarıyla da etkili edebi ifadeler oluşturmuştur. Bir bedevinin her teklife "*Hayır*" diyen, "*Evet*"e hiç yanaşmayan olumsuz bir tipe yönelik eleştirisinde bu terimin kullanımına tanık olabiliriz mesela:

وَجَدْتُ فُـلَانًا أَخْرَسَ بِـ[نَعَمْ]، فَصِيحًا بِـ[لَا].

Filancayı "*Evet*"in telaffuzunda **dilsiz**; "*Hayır*"ın telaffuzundaysa **dilbaz** gördüm![267]

Nevâdir kaynaklarında az rastlanan dilsiz nüktelerinden biri, dilsiz rolü oynayan bir adamın mahkemedeki ilginç savunusunu konu alır:

> Altındaki binekle dörtnala koşturan bir adam yolun ortasında dikilen birine "*Çekil yoldan*" diye seslenmiş, adam çekilmeyince de çarpmış. Fena hırpalanan adam soluğu valinin huzurunda almış. Adam dilsiz rolü yapınca vali "*Bu adam dilsiz!*" diye hayretini ifade etmiş. Adam "*Allah selamet versin efendim*" demiş "*bu herif kasten dilsizi oynuyor. Çünkü bana üst üste 'yoldan, yoldan!' diye ses-*

[265] 'Askerî *el-Masûn fi'l-edeb,* 147.

[266] Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr,* 2/133; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye,* 3/232: Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* 3/354.

[267] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/692.

lendi." Bunu duyan adam savunmaya geçmiş: "*Daha ne istiyorsun, 'yoldan çekilin, çekilin! diye seni uyarmışım ya!"*

Savunmayı duyan vali "*Hakkın var*" diyerek adamı tasdiklemiş. [268]

2. Pelteklik ve Kekemelik

Dil ve ifadede belagat, fesahat, selaset, talakat ve cezâlet gibi meziyetlere ziyadesiyle önem veren bir kültürde (Araplarda) konuşma sırasında meydana gelen pelteklik ve kekemelik gibi ârazlar; keza çeşitli harflerin telaffuzunda yaşanan güçlüğe ve başarısızlığa ilişkin deneyimler öteden beri nevâdir kültürünü beslemiştir.

Kuşkusuz bu kusurların en başında gelenlerinden biri peltekliktir ki Araplar konuşması peltek olan kişi için [أَلْثَغُ/لَثْغَاءُ] terimlerini kullanmaktadır. Bu olgu daha ziyade Arap olmayan (Acem) unsurların hızlı Müslümanlaşma sürecinde gündeme gelmiştir. Bazı harflerin mahâricinin aslından farklı bir telaffuzla okunması dinî pratiklerin icrasından gündelik konuşma sahnelerine kadar çok geniş bir sahada gündem olmakta, bu durum kimilerince göz ardı edilebilecek sempatik bir hata olarak görülürken kimilerince yerine göre ciddi sonuçlar doğurabilecek bir olumsuzluk telakki edilmiş, haliyle de eleştiri konusu yapılmıştır. Irak valisi Ömer b. Hübeyre (öl. 110/728) dildeki peltekliği oldukça ciddi bir sorun olarak görenlerdendi ve muhitinin bir hurafesine kapılarak bir dostuna şu yönde telkinde bulunmaktaydı örneğin:

> Sakın ola alaca hastası, sulu gözlü ve de boynu kısa bir kadınla evlenmeye kalkma, aksi halde peltek bir çocuğun olur. Ant olsun ki benim için çocuğun körü, pelteğinden evladır.[269]

Pelteklik olgusu dinî kültürde de kendisine tarihsel bir zemin bulmuş gibidir. Taha Sûresindeki bir ayetten (Taha:27)[270] konuşma güçlüğü çektiği anlaşılan Hz. Musa'nın dilindeki bu kusurun kaynağına dair *edeb* kaynaklarında ilginç bir rivayete rastlamaktayız. Onun peltekliğinin doğuştan geldiğini söyleyenler olduğu gibi meşhur bir hikâyeye dayanarak sonradan arız olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. O rivayet şudur:

> Musa'yı öldürmeyi düşünen Firavun'a karısı Âsiye bint Müzâhim:
>
> لَا تَقْتُلْ طِفْلًا لَا يَعْرِفُ التَّمْرَ مِنَ الْجَمْرِ!

[268] Âbî, *Nesrü'd-dür*, 4/92; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 8/259.
[269] İbn Abdürabih, *el-'İkdü'l-ferîd,* 7/122 - *Tabâi'u'n-nisâ*, 163.
[270] İlgili ayet mealen şöyledir: Dilimdeki düğümü çöz.

Hurmayı közden ayırt edemeyen şu yavrucağıza kıyma!

dediğinde Firavun bir hurma ve bir kor parçasını getirterek Musa'nın önüne koydurmuş, sonra da birini seçmesini istemiş. Musa tercihini közden yana yaparak onu ağzına götürmüş. Rivayet o ki bu ülü'l-azm peygamber, mezkûr hadiseden sonra peltek hâle gelmiştir.[271]

Kadim Arap kültüründe pelteklik olgusuna -türlerine göre- farklı yaklaşımlar sergilenmiştir. Kimilerine göre en tatlı pelteklik [س] harfinin [ث]'ye dönüşmesiyle; kimilerine göre ise mahrecinde zorlanılan [ر] harfinin [غ]'a dönüşmesiyle ortaya çıkan pelteklik-tir.[272] Diğer taraftan [ر] harfini son derece kötü telaffuz eden ya da hiç edemeyenlerin bulunuşu[273] belirli tipte bir dizi tarihsel anekdotun kayıtlara geçmesini sağlamıştır. Söz gelimi bu harfi gayet çirkin telaffuz eden Mu'tezile mezhebinin kurucusu Vâsıl b. Atâ'nın (öl. 131/748), konuşmaları sırasında [ر] harfine hiç yer vermediği aktarılır.[274] Rivayete göre hitabet sanatında son derece yetkin olan Vâsıl konuşmasını öyle mahirane yapardı ki cemaati onun [ر] harfine hiç yer vermediğini fark etmezdi. Nitekim Mu'tezilî bir şairin Vâsıl'ın bu yönünü metheden bir beyti şöyledir:

عَليمٌ بِإِبْدَالِ الْحُرُوفِ وَقَامِعٌ لِكُلِّ خَطِيبٍ يَغْلِبُ الْحَقَّ بَاطِلُهُ.

Belirli harflerin yerine başkalarını koymada pek mahir
Ve hakkı bâtıla mağlup ettiren her hatip üzerinde kahir![275]

Klasik Arap nevâdirinde sınırlı sayıda rivayete konu olan kekemeliğin nedeni olarak aşağıdaki rivayette bir Yunan filozofunun şu değerlendirmesi dikkat çekmektedir:

Filozofun birine "*akıcı konuşan birini kekeme yapan nedir?* diye sorulduğunda "*Muhtaç olması?* demiş.[276]

---

271 Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/53.

272 Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/160.

273 Türkçemizde olduğu gibi Arap dilinde de [ر] harfinin telaffuzunda güçlük çekenlerin sayıca fazla oluşu klasik kaynaklardaki bazı rivayetlerden anlaşılmaktadır. Sözü edilen harfin telaffuzu esnasında dört farklı ses harfinin [ع ، غ ، ي ، ز] çıktığı ifade edilmekte olup örneğin bu harfin farklı pelteklik versiyonlarında عَمْرٌو isminin "عَمْغٌ، عَمْعٌ، عَمْيٌ، عَمْزٌ" biçimlerinde sesletildiğine işaret edilmektedir. Diğer pelteklik türleri için literatürde ayrıca şu terimler de yer almaktadır: غَمْغَمَةٌ، هَتْهَتَةٌ، تَعْتَعَةٌ، تَأْتَأَةٌ، فَأْفَأَةٌ، تَمْتَمَةٌ، خَنْخَنَةٌ، لَجْلَجَةٌ، طَمْطَمَةٌ

274 Müberred, *el-Kâmil fi'l-lüga,* 3/143; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân,* 6/7; Şerîf el-Murtazâ, *Emâlü'l-Mürtezâ,* 1/163.

275 Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâga*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Kahire: Matbaatu'l-Medenî, ts.), 244, 343; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/37; Müberred, *el-Kâmil fi'l-lüga,* 3/143; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr,* 5/224; Ebü'l-Hasen, el-Ensârî, *el-Kurtu 'ale'l-kâmil,* (b.y.: y.y., ts.), 181.

276 İbn Hatîb, *Ravzü'l-ahyâr*, 428.

F. SAĞIRLIK

Emsâl kitapları ve divanlar başta olmak üzere klasik *edeb* kaynaklarında sağırlık temasına dair kaydedilen rivayet sayısı hiç az değilse de, bunlar içerisinde anekdotik türden aktarımların sınırlı olduğu görülmektedir. Câhiz'in *el-Hayevân*'ı gibi muhtevası daha ziyade hayvanlara hasredilen zoografi türü eserlerde yılan, fare, sinek gibi sağır olduklarına inanılan birtakım hayvanların vasıflarına dair hem nazım ürünlerinde hem de mensur metinlerde bazı bilgi ve değerlendirmelere tesadüf edilir. Keza terâcim türü eserlerde de işitme duyusundan yoksun bazı meşhur şahsiyetlerin bu fiziksel kusurlarına işaret edilmiştir.[277]

Sağırlığa dair hikâyelerin bir bölümü, klasik Arap edebiyatının yoğun işlenmiş mücûn temalarından -yaşlılık ve bazı rahatsızlıklarla ilintilendirilen- yellenme ile alakalıdır. Ortamın, sesin kaynağını gizleyen özelliği dolayısıyla, gaz salma vakalarıyla bağlantılı fıkralar en ziyade hamam ortamlarında üretilmiş görünmektedir. Aşağıda buna dair iki anekdot yer almaktadır:

(A)

Hamama giden bir adam, orada bir ihtiyara tesadüf etmiş. İhtiyarın pek konuşmadığını fark edince (sağır olduğuna hükmedip rahat bir şekilde) gazını salıvermiş. Adam (bir süre sonra işkillenip) test amaçlı ihtiyara "*Nasıl, kulakların iyi duyuyor mu bari Amca bey!*' diye sormuş. Yaşlı adam gayet pişkin yanıtlamış: "*Bendeniz ne dışarıda işime gelmeyen bir şeyi, ne de hamamda salınan zartayı duyarım!* '[278]

(B)

Yine kulakları ağır işiten biri hamama girmiş. Hamamda yıkanmakta olan bir adam sesli şekilde gazını salıp duruyormuş. Bir süre sonra kulağı az işiten adamın kulağına eğilip "*Kulağına bir ses geldi mi?*" diye sorunca beriki "*Yok valla azizim*" demiş, *bir tek hayal meyal bir zarta sesi duydum*.[279]

Sağırlık olgusuna dair derlenen anlatıların bir bölümü ise camide namaz ifası sırasında yaşandığı belirtilen komik hadiselere ilişkindir. Bunlardan biri şöyledir mesela:

İmamın biri namaz kıldırırken kıraati sırasında bir ayette takılmış. Cemaatten biri kısık sesle ayeti tekrar ederek imama hatırlatmak isteyince cemaatte yer

[277] İbşîhî, *el-Müstetraf*, 496.
[278] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 192.
[279] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 192.

alan başka biri duruma müdahil olmuş: "*Birader, sesini biraz yükselt, zira imam efendi biraz sağırca!*"[280]

Her eleştiriye reaksiyon verme, kişiyi psikolojik olarak olumsuz etkileyebileceğinden kimi zaman çevreden yönelen kötüleyici sözleri duymazdan gelme sosyal hayatta daha pozitif kalmayı sağlayan doğru bir davranış olur. Her kültürün deyim dağarcığında bu bağlamda söylenmiş hikmetli sözler bulunmaktadır. Meşhur tâbiî Vehb b. Münebbih'e (öl. 114/732) nispet edilen aşağıdaki öğütte, belirtilen ahlaki meziyetin altı çizilmektedir:

> Onlar sensiz yapamaz, sen de onlarsız yapamazsın; senin onlara işin düşer, onların da sana. Ama şu mümkün: Onlarla beraberken işiten bir sağır, gören bir âmâ, suskun bir geveze ol.[281]

Öğütlere ve telkinlere kendini kapatmayı tarif eden "sağır kesilme" anlamındaki mecazi sağırlık, bazen kişinin doğru kararlar almasının önünde bir engel oluşturur. Türkçeye "*İhtiyaç sahibi kör ve sağır olur*" şeklinde çevirebileceğimiz [صَاحِبُ الْحَاجَةِ أَعْمَى أَصَمُّ] sözü, klasik mesel geleneğinin veciz ve etkili örneklerinden sadece biridir.

Fiziksel kusurlara, kinayeli anlatım yoluyla beddua dilinde de geniş yer veren Arap kültürü, gözlerin kör olması gibi, kulakların sağır olmasını da bir ilenme üslubu olarak kullanmıştır. Meşhur bir "helakini isteme" duasında muhatabın ölümünü temenni [أَصَمَّ] fiiliyle ifade edilir. Araplar hasımlarına yönelik olarak "*Allah sedasını işitilmez kılsın!/Sesi sedası kesilsin!*" anlamında şöyle derler: [أَصَمَّ اللّٰهُ صَدَاهُ][282]

---

[280] İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir,* 248.

[281] 'Askerî, '*Uyûnü'l-ahbâr*, 3/26; Üsâme b. Münkız, *Lübâbü'l-âdâb*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1987), 320.

[282] 'Askerî, *Cemheretü'ül-emsâl,* 1/579; Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl,* 1/404; Müberred, *el-Kâmil fi'l-lüga,* 3/94.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER FİZİKSEL KUSURLARA BAĞLI ÇİRKİNLİK

Klasik Arap edebiyatının mizah branşında kaleme alınan eserlerde aktarılan rivayetler içerisinde fiziksel kusurların konu edildiği mizahi anekdotlar oldukça geniş bir yer tutmaktadır. İlgili eserlerdeki hikâye, şiir veya anekdotlarda, figüran ya da kahramanlar akla gelebilecek her türlü fiziksel anomaliye sahip kimseler olabilir. Klasik Arap edebiyatında bir yandan fiziksel kusurlara dair müstakil eserler telif edilirken diğer yandan gerek ansiklopedik tarzda gerekse nevâdir derlemesi türünde kaleme alınan pek çok eserin muhtevasında fiziksel kusurlara dair başlıklar atılmış fiziksel anomalileri konu alan anekdotlara yer verilmiştir. Ayrıca bu nevi müstakil bir başlığa yer vermediği halde konuya dair anlatıları eserinin muhtelif kısımlarına dağıtan yazar sayısı da pek çoktur.

Diğer taraftan klasik terâcim ve tabakat eserleri, belirli bir şahsı tanıtma sadedinde bilgi verirken zaman zaman farklı usulleri kullansa da kimi usuller pek değişmemektedir. Söz gelimi şahsın adı, künyesi, lakabı, itikadi ve siyasi mensubiyeti, sosyal statüsü vb. bilgiler verildikten sonra en belirgin fiziksel özellikleri de ihmal edilmemektedir. Bu tür eserlerde biyografisinden bahsedilen şahsiyetin en belirgin fiziksel vasıflarının yanı sıra, şayet -söz konusu ise- çirkinliği, uzun ya da kısa boyluluğu, âmâlığı, kamburluğu, topallığı, nefesinin kokması, peltekliği, uzun burunluluğu gibi kusurlara da yer verilmektedir.

İslam ahlakiyatında insanların her türlü kusurunu yüzüne vurma, hususan da fiziksel bir engele dikkat çekerek bunu alay konusu yapma ahlaki açıdan büyük bir eksiklik olarak görülmüş, ilgili ayet ve hadislerde bu yaklaşım hem kınanmış hem de yasaklanmıştır. Ama ilginçtir ki, nasların bu konudaki caydırıcı tutumuna karşın her tür fiziksel kusurla alay etme, tarih boyunca Müslüman Arap mizahının en karakteristik yönlerinden biri olmuştur. Bu olgu, Henri Bergson'un "*özellikle bazı biçim bozukluklarının kimi durumlarda gülmeye yol açmak gibi hazin bir ayrıcalığa sahip olduğu şüphe götürmez*"[283] şeklindeki değerlendirmesinin klasik Arap kültüründeki bir yansıması olarak görülebilir.

[283] Bergson, Henri, *Gülme (Gülüncün Anlamı Üzerenie Deneme)*, çev. Devrim Çetinkasap (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 17.

İnsanların fiziksel kusurlarını hedef alarak mizah yapma usulleri klasik Türk edebiyatında da görülmektedir.[284]

Edebiyatın hemen her disiplininde ele alınan bir tema olarak Araplar, şaşırtıcı şekilde fiziksel kusurların neredeyse tümüne bir meziyet veya noksanlık atfetmişlerdir. el-Âbî'nin *Nesrü'd-dür*'ünde yer alan aşağıdaki rivayetdeki formülasyon bu durumu gayet güzel özetlemektedir:

> اَلطَّرَشُ فِي الْكِرَامِ، وَالْهَوَجُ وَالشَّجَاعَةُ فِـي الطِّوَالِ، والْكَيْسُ فِـي الْقِصَارِ وَالْمَلَاحَةُ فِي الْحُولِ، والنُّبْلُ فِي الرَّبْعَةِ، وَالذَّكَاءُ فِـي الْخُرْسِ، وَالْكِبْرُ فِي الْعُورِ، والْبَهْتُ فِي الْعُمْيَانِ.
>
> *Cömertlerde sağırlık, sırıklarda ahmaklık ve gözü karalık, kısa boylularda cinlik ve hinlik, şaşılarda sempatiklik, orta boylularda asalet, dilsizlerde zekâ, tek gözlülerde burnu büyüklük, körlerde de bir şaşkınlık bulunur.*[285]

Çalışmamızın bu bölümünde çeşitli fiziksel engellere sahip kimselerle ilgili anekdot, hikâye, şiir vb. rivayet örneklerine yer verilerek konuya dair birtakım değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ancak bundan önce, başta İbn Kuteybe'nin devlet bürokrasisinde görev alacak kâtip adaylarına kitabet sanatının inceliklerini öğretmek üzere telif ettiği *Edebü'l-kâtib*'i olmak üzere, et-Tevhîdî'nin *el-Besâir ve'z-zehâir*'inde ve *Nektü'l-himyân fî nüketi'l-'umyân*, *eş-Şu'ûr bi'l-'ûr, el-Bursân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûlân* gibi fiziksel kusurlara dair kaleme alınmış eserlerde tespit ettiğimiz fiziksel kusurların toplu halde bir listesini görmek faydalı olabilir. Buna dair bir tablo tezimizin Ek-1 kısmında verilmiştir.

A. KAMBURLUK

Klasik dönemin güçlü tasvir ustası Câhiz fiziksel kusurlara dair telif ettiği eseri *el-Bursân ve'l-'urcân*'da tıp dilinde kifoz olarak bilinen kamburluk temasına ilişkin özel bir bölüm (*Bâbu zikri'l-hadeb ve'l-vaks*) açmıştır. Mizah edebiyatı içerisinde kendisine müstakil bir bölüm tahsis edilen az sayıda karakterden biri olan kamburlar [حُدْبٌ çoğ. أَحْدَبُ], farklı fiziksel kusurlara sahip insanlar arasında, sahip olduğu özründen en fazla rahatsızlık duy(ul)an grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Pek çok toplumda olduğu gibi Arap toplumunda da bir kamburu sırtında taşıdığı küfeden ziyade alaycı ya da merhamet dolu bakış-

[284] Gökçehan Aysel Yılmaz, "Klasik Türk Edebiyatı Mesnevilerinde Fiziksel Özelliklerin Mizahı." *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 13.30 (2020): 827-847.

[285] Âbî, *Nesrü'd-dür,* 4/139.

ların daha çok ezdiği görülmektedir. Bu bağlamda kurgulanan aşağıdaki anekdotta kamburun muhatap olduğu tahkir yüklü bakışların intikamını alma yöntemi düşündürücüdür:

> Bir kambura "*Eğer mümkün olsaydı bütün insanların kambur olmasını mı, yoksa kendi kamburunun giderilmesini mi arzu ederdin?!*" diye sormuşlar. "*Bütün insanların kambur olmasını!*" cevabını vermiş. "*Peki neden?*" diye sorulunca da açıklamış: "*Böylece ben de onlara aynı nazarla bakarak bir nebze olsun intikam alırdım!*"[286]

Her çağ ve kültürde çeşitli fiziksel kusurlara sahip insanlara ahlaki bakımdan bazı yakıştırmalarda bulunulduğunu biliyoruz. Bu sorunlu geleneğin klasik Arap edebiyatında da bazı yansımalarını görebilmekteyiz. Kamburluk anomalisinin baştan bir "ahlaki olumsuzluk" olarak görüldüğü kadim bir rivayet şöyledir mesela:

> Bedevinin birine "*Neden kambur, insanların en çirkefi olarak bilinir?*" şeklinde bir soru yöneltmişler. Yanıtı şu olmuş bedevinin: "*Çünkü kamburun kalbi de ciğeri de fizyonomisinden ötürü beynine yakın bir pozisyonda bulunur. Bir kimsenin bu uzuvları birbirine ne kadar yakın olursa, çirkeflik ve alçaklığı da o nispette katmerlenir!*"[287]

Kambur karakterine dair bu bedevice yaklaşımın bir örneğine Câhiz'de de rastlanır. Tipolojilere dair tasnifinde o, kamburlara ilişkin oldukça onur kırıcı şu saptamayı yapmıştır: "*İnsanlar, en sakil tiplerin körler, en itici kimselerin tek gözlüler, en şen şakrak olanların şaşılar ve en kavat olanların da kamburlar* [لَا أَقْوَدَ مِنْ أَحْدَبَ] *olduğu hususunda hemfikirdir*".[288] 'Asma'î'nin rivayetine baktığımızda ise, yukarıdaki satırların birkaç örnekten hareketle yapılan subjektif değerlendirmeler olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Zira 'Asma'î'nin rivayetinde, kamburların diğer fiziksel kusur sahiplerine oranla daha pozitif insanlar oldukları tespit edilmiştir:

> Kambur insanın karakteristiği neşelilik ve sevimliliktir; buna karşın kör insan sevimsiz, antipatik, itici; şaşı insan ise güvenilmez ve çirkef bir karaktere sahip olur.[289]

Ancak görüldüğü üzere, o da diğer fiziksel kusur sahiplerini farklı vasıflar ile damgalamaktadır.

---

[286] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 141.

[287] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir* 8/,61; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 2/303.

[288] Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ,* nşr. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1993), 7/210.

[289] Ebû 'Ubeydullah Abdullah b. Muhammed el-Merzubânî, *Nûrü'l-kabes*, nşr. Rudolf Sellheim (Beyrut: 1964), 127; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 1/15.

Kamburluğun insan vücuduna verdiği şeklin bizatihi görüntüsü çoğu kimse üzerinde irite edici bir duygu yaratır ve çoğu defa bu anomaliden kurtulmak pek mümkün olmaz. Sırta daima yük olan, beden orantısını akamete uğratan bu kusur, her kamburun kendisinden kurtulmayı arzu ettiği bir anomalidir. Kuşkusuz onun beden üzerindeki eğreti yapısı ya da bundan kurtulmaya dönük fanteziler mizah açısından değerlendirilebilir olgulardır. Nitekim bir klasik nükte şöyledir:

> Yaşlı kambur bir adamla şirret bir herif arasında tartışma çıkmış. Habis olanı, "*Valla kamburuna bir tekme atarsam sırtını dümdüz ederim senin!*' deyince, beriki işi şakaya vuruvermiş: "*Valla eğer dediğini yapabilirsen, ayağına sağlık derim*!"[290]

Benzer bir hikâyede de kamburun, yıllar yılı sırtında taşıdığı yükten kurtulabilmek için ağır ızdıraplara katlanabileceğini mizahi bir üslupla anlattığını görmekteyiz:

> Bir valinin huzuruna, hırsızlık yaptığı iddiasıyla kambur bir adam çıkartılmış. Vali "*Kamburun düzelinceye kadar sopayı sırtından indirmeyeceğim!*' diye adamın gözünü korkutmak istemiş. Hırsız bu tehdide, "*Eğer böyle bir iyilik yapacaksanız, kamburum düzelinceye kadar size sabredebilirim!*" karşılığını vermiş.[291]

Kamburlar günlük aktivitelerinde bazı sınırlılıklar yaşadıkları, insanların rahatsız edici bakışlarına muhatap oldukları için bu illetten kurtulmayı her ne kadar arzulasalar da bunun aksine bazı durumların yaşandığı da vakidir: Örneğin bir kamburun tesadüfi bir kaza neticesinde hasıl olan yeni durumu hikâye eden aşağıdaki anekdot "gelen gideni aratır" deyişini hatırlatmaktadır:

> Ebü'l-Hattâb anlatıyor: Semtimizde kambur bir dostumuz vardı. Kendisi bir gün kuyuya düştü, sırtındaki kamburluk kayboldu. Ancak bu defa da husyelerinde şişkinlik baş gösterdi. Dostları kamburunun geçmesi sebebiyle kendisini tebriğe geldiklerinde onlara "*Hiç tebrik etmeyin, beyler*" dedi "*Gelen, gideni fena aratıyor!*"[292]

Fiziksel kusurları sebebiyle alaya alınan zümreler içerisinde, yaşlılık nedeniyle beli bükülüp kambura dönen kimseler de bulunmaktadır. Aşağıdaki hikâyede bir ihtiyarın, böyle bir

---

[290] Câhiz, *el-Bursân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûlân* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1989), 408; Husrî, *Cem'ü'l-cevâhir*, 221.

[291] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 189.

[292] Câhiz, *el-Hayevân*, 1/177 - *el-Bursân ve'l-'urcân*, 408; Husrî, *Cem'ü'l-cevâhir*, 199; İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'n-nisâ*, 20; Rakîk el-Kayrevânî, *Muhtârât min kutbi's-sürûr fî evsâfi'l-enbize ve'l-humûr* (Beyrut: el-İntişârü'l-'Arabî, 2008), 328-29; 'Askerî, '*Uyûnü'l-ahbâr*, 3/56; İbn 'Abdürabbih *el-'İkdü'l-ferîd*, 8/144; *Hadâiku'l-ezâhir*, 63.

durumla karşılaşıldığında nasıl savunma yapmak gerektiğine dair tecrübe imbiğinden süzdüğü bir yanıtı görmekteyiz:

> Delikanlının biri sokakta rastladığı bir piri fâniye belindeki büküklüğü kastederek alaylı bir üslupla "*Amca bey, şu kuşandığın yayın fiyatı kaça?!*" diye sormuş. Güngörmüş ihtiyarın bu soruya yanıtı şöyle olmuş: "*Hiç merak etme delikanlı, eğer ömrün varsa, bedavaya bi tane de senin sırtına takarlar!*"[293]

Câhiz'in aktardığı aşağıdaki hikâyede ise kamburların sırt bölgesindeki tümseğin mahiyetine dair edindiği ilginç bir bilginin doğruluğunu test etmek isteyen meraklı ve muzip birinin girişimi sonucunda yaşlı adamın verdiği beklenmedik tepki hikâye edilmektedir:

> Dostum Rûh et-Tâifiyye son derece muzip ve şaklaban bir adamdı. Bir defasında onunla birlikte hamamda garip kamburu olan bir adam görmüştük. Adamın yüzü hamamın duvarına dönük ve tüm vücudu da köpükler içindeydi. Rûh bana "*Öteden beri bir kamburun sırtı kaşınırsa dayanamayıp yellenir şeklinde bir düşüncem var ve bunun doğru olup olmadığını anlamak için bundan iyi fırsat olamaz!*" dedi. Ben "*Bununla eline ne geçecek?*" dediğimde "*İnan şu an benim için zartanın sesini duymak, para kazanmaktan daha önemli*" karşılığını verdi. Ben de "*Bildiğini yap!*" diyerek kendi haline bıraktım.
>
> Bunun üzerine Rûh hamam içerisinde çaktırmadan yaşlı kambura doğru ilerlemeye başladı. Planladığı şeyi yapmaya müsait bir mesafeye geldiğinde kamburda da sanki bir teyakkuz hali belirmişti. Öyle ki, daha önce sırtı 1000 defa kaşınmış ve o da 1000 defa o…casına olağanüstü bir tedbirlilik sergiliyordu. Nihayet Rûh tam harekete geçecekken ihtiyar bir çırpıda ona doğru fırlayıp üst üste tokat yağdırmaya başladı. Gafil avlanan, ne olduğunu anlayamayan Rûh gülmekten bayılacak gibiydi. Bana "*Valla azizim, bu ihtiyarın el darbeleri beni, k…çından çıkacak zartalardan daha çok şaşırttı!*" dedi. Kambur ihtiyar ise sanki hiçbir şey olmamışçasına yerine dönerek işine devam etti.[294]

Klasik Arap mizahının yer verdiği temalardan biri de vücuttaki görüntüsü bakımından kamburluğun tam aksi olan güvercingöğsünü andıran çıkık göğüslülüktür (kunduracı göğsü anomalisi). Muzip muhannes 'Abbâde'nin başkahraman olduğu bir nüktede, güvercingöğüslülüğün olağanüstü koşullar altında bir avantaja dönüşebileceği saptaması komik bir dille hikâye edilmektedir:

> Bir defasında halife Mütevekkil, maiyetiyle birlikte büyükçe sayılabilecek bir kayığa binip gezintiye çıkmıştı. Bir ara denizde hava bozdu, fırtına çıktı. Herkes

[293] Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 1/498; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 1/60; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 6/46; İbşîhî, *el-Müstetraf*, 2/ 69.

[294] Câhiz, *el-Bursân ve'l-'urcân*, 408-409.

> korkudan suspus kesilmişken ‘Abbâde adındaki muzip şahıs “*Ey halife, maiyetinizdeki şu ünlü besteci Kenîz Dübbe var ya, işte o boğulmaktan hiç korkmuyor biliyor musunuz?*” dedi. Halife “*Neden korkmuyormuş?*” diye sorunca da açıkladı: “*Çünkü o zat, daima bir kaplumbağa üzerinde yüzüyor: o bir güvercingöğüs!*”[295]

B. TOPALLIK

Diğer birçok fiziksel kusur gibi topallık ve onunla bağlantılı topal veya aksak [أَعْرَجُ çoğ. عُرْجٌ veya عُرْجَانٌ] figürü de kadim Arap mizahının, hakkında bolca malzeme ürettiği konu başlıkları arasındadır. Hayat ve kültürlerinin önemli bir parçası savaş ve mücadele olan Araplarda, tahmin edileceği üzere çatışmalardan kaynaklı sakatlık ve kötürümlük çokça görülen durumlardı. Niceliksel olarak hiç de azımsanmayacak bir oranı teşkil eden bu engelli kadrosunun bir türü de topallardır. Kemiyet bakımından kayda değer olmalı ki, kadim çağın ansiklopedist müellifi Câhiz, devrine kadar olan meşhur topalların biyografi ve anekdotları için müstakil bir eser kaleme almayı düşünmüştür. *el-Bursân ve’l-‘urcân ve’l-‘umyân ve’l-hûlân* adlı eserinde, Câhiz bize, kadim dönem Arap toplumunun hemen her tabakasından topallık deformitesi olan insanları tanıtır.

Farklı toplum kesimlerindeki bu topallık olgusu bizatihi tarihsel bazı anekdotların da konusu olmuştur. Halife Abdülmelik b. Mervân’ın sarayındaki meclislerde sık sık boy gösteren sivri dilli şair Hakem b. ‘Abdil’in (öl.?) başkahramanı olduğu anekdot buna dair güzel bir örnektir. Herkesçe malum değneğini yanından hiç ayırmayan Hakem b. ‘Abdil devlet büyüklerine bir hacetini arz edecek olduğunda, gidip kapıda beklemektense asası üzerine talebini yazar, bir elçi vasıtasıyla makama gönderir, böylece arzusunu zahmetsiz ve külfetsiz şekilde gerçekleştirirdi.[296] Kişiliği âdeta değneğiyle özdeşleşen Hakem’in başından geçen hadise şöyledir:

> Kûfe’de, emniyet teşkilatının başına topal bir adam getirilmişti. Eş zamanlı olarak Kûfe’ye vali olarak atanan Abdülhamid b. Abdurrahman da topaldı. Şair el-Hakem b. ‘Abdil -ki o da bir topaldı- valiye bir iş için uğramak üzere dışarı çıktığında yolda topal bir dilenciye tesadüf etti. Elinde baston bulunan bu dilenci, ‘Abdil’e, valiyi nerede bulabileceğini sordu. Hazırcevap şair hemen oracıkta şu dizeleri nazmediverdi:

---

[295] Âbî, *Nesrü’d-dür*, 5/194.

[296] İsfahânî, *el-Egânî*, 2/396; Hamevî, *Mu‘cemü’l-üdebâ,* 3/1185-86; el-Kütübî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtü’l-vefeyât,* thk. İhsân ‘Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1973-74), 1/390.

أَلْـقِ الْعَصَا وَدَعِ التَّخَامُعَ وَالْتَمِسْ عَـمَـلاً فَـهٰـذِه دَوْلَـةُ الْعُـرْجَـانْ
لِأَمِـيـرِنَـا وَأَمِـيـرِ شُـرْطَـتِـنَـا مَـعًـا يَـا قَـوْمَـنَـا لِـكِـلَـيْـهِـمَـا رِجْـلاَنْ
فَـإِذَا يَـكُـونُ أَمِـيـرُنَـا وَوَزِيـرُنَـا وَأَنَـا فَـإِنَّ الـرَّابِـعَ الـشَّـيْـطَـانْ

Bırak elindeki asayı ve artık dilenme de
Devir topalların devri, bir iş tut hadi sen de
Duysun millet, şehrin valisi de topal, emniyet müdürü de
Vali, müdür ve ben, madem üçümüz topal
Dördüncümüz olarak, gel sen de bre şeytan!

Şairin bu sözleri emirin kulağına gidince hemen bir adam gönderdi ve o şiiri hiçbir yerde okumaması karşılığında sus payı olarak kendisine 200 dirhem bağışladı.[297]

Topallık olgusu çok çeşitli temalar bağlamında ele alınmıştır. Bu rivayetlerin bir bölümünde, topallığın kişinin belirli bir makama gelmesine engel teşkil etmediği, yükselmede belirleyici olanın himmet ve gayret olduğu vurgusu yapılır. Esasen bu tema, kimi veciz söz ya da beyitlerin de ana fikrini oluşturmaktadır. Konuya dair meşhur bir söz şöyledir mesela:

كَـمْ مِـنْ ذِي عَـرَجٍ فِـي دَرَجِ الْمَـعَـالِـي عَـرَجَ
وَكَـمْ مِنْ صَحِيحِ قَدَمٍ لَيْسَ لَهُ فِـي الْخَيْـرِ قَدَمٌ

Nice topal, himmetiyle zirvelere tırmanır
Nice sağlam, ayağıyla bataklığa saplanır[298]

Aşağıdaki anekdot ise topallık ya da aksaklığın, sert bedensel manevralar gerektiren savaşmaya dahi engel olamayacağı temasını işlemektedir. Aynı zamanda bir bilgenin ağzından cesaret dersinin verildiği mizahi anlatıda, paradoksal biçimde sağlam ayaklar, savaşan bir cengâverin sebatını değil firarını kolaylaştıran uzuvlar olarak değerlendirilmektedir:

Bir savaşa, ayaklarından biri olmayan topal bir bilge de katılmıştı. Onun bu halini gören cengâverler kendilerini gülmekten alamadılar. Bunun üzerine bilge onlara şu sözleriyle hakimane bir ders verdi: "*Savaş sanatında insanın gereksinim duyduğu yegâne şey cesaret ve teçhizattır* [آلَةُ الْحَرْبِ]. *Hâlbuki bende eksikliğini*

[297] İsfahânî, *el-Egânî*, 2/398; Câhiz, *el-Hayevân*, 6/485; 'Askerî, *'Uyûnü'l-ahbâr,* 6/66; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3/53; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/425; el-Hamevî*, Mu'cemü'l-üdebâ,* 3/1179.

[298] Zemahşerî, *el-Kelimü'n-nevâbiğ ve'n-ni'amü's-sevâbiğ* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, ts.), 6; İbşîhî, *el-Müstetraf*, 2/562.

gördüğünüz şey, *ürkeklik gösterildiğinde kaçmaya yarayan ayaklardan* [آلَةُ الْهَرَبِ] *başka bir şey değil ki!*"[299]

Sağlam ayakların kaçmaya yarar bir enstrüman olarak görülüp ironik şekilde topallık ya da aksaklığın -en azından cenk meydanında ve savaş koşullarında- olumlandığı bir diğer anekdot da Büyük İskender'le ilgilidir. *Hadâiku'l-ezâhir*'de yer alan hikâyeye göre, süvarinin mantıksal çıkarımı Büyük İskender'i verdiği karardan caydıracak ölçüde ikna edicidir:

> Ordusunun teftişi sırasında atının bir ayağı aksak olan bir süvari Büyük İskender'in dikkatini çekmiş, hemen attan indirilmesini emretmiş. Süvari gülmeye başlayınca İskender "*Atını altından çekip aldığım halde ne diye sırıtıyorsun*?" demiş. Asker bu duruma oldukça şaşırdığını söylemiş. İskender şaşkınlığının sebebini sorunca da açıklamış: "*Bağışlayın efendim ama sizin altınızda er meydanından firar etmeye yarayacak hızlı bir küheylan, benim altımdaysa kendisiyle cenk meydanından asla kaçamayacağım topal bir at var. Öyle olduğu halde siz tutup beni savaştan menetmeye kalkıyorsunuz.*" İskender askerin bu sözünden o kadar etkilenmiş ki tekrar atına binip savaşa katılmasına izin vermiş.[300]

İslam hukukuna göre fiziksel kusuru bulunan kimselerin savaşa iştirak etme zorunlulukları bulunmamakta, hatta kendilerini savunmaları zor olduğundan ya da orduya yük olma ihtimalinden savaşa katılmalarına izin verilmemektedir.[301] Fakat zaman zaman Müslüman saflarında düşmana karşı savaşma arzusu ağır basan bazı kimselere müsaade edildiği de vakidir. Ensardan topallığıyla bilinen Amr b. el-Cemûh'a (öl. 3/625) dair aşağıdaki anekdot pek çok tarih kaynağında kaydedilmiştir:

> Rivayete göre Amr b. el-Cemûh, Bedir savaşına katılarak şehit olmak istiyordu. Ancak fazla topallaması sebebiyle rahatça savaşamayacağını söyleyen oğulları, Hz. Peygamberin de müdahalesiyle onun Bedir'e gitmesine engel oldular. Uhud gazvesi sırasında oğulları yine mâni olmak isteyince "*Siz beni Bedir Savaşı'nda şehit olmaktan alıkoymuştunuz*" diyerek Hz. Peygambere şikâyette bulundu. Meseleyi arz ettikten sonra "*İznin olursa cihada katılmak istiyorum Ey Muhammed!*" dedi. Hz. Peygamber kendisine "*Sen topalsın, bu yüzden de mazursun*" deyince 'Amr "*Cenab-ı Hak*
>
> ﴿اِنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا﴾

[299] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/137.
[300] Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 4/122; İbn Hatîb, *Ravzü'l-ahyâr,* 95.
[301] Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, 77.

> Gerek hafif gerek ağır olarak (özrü olan ve olmayan herkes) hep birlikte seferber olunuz. (Tevbe:41)

buyurmuyor mu? İşte ey Muhammed, bendeniz şehit olmak ve cennete bu topal ayağımla basıp girmek istiyorum" dedi. Hz. Peygamber de savaşa katılması gerekmediği halde onu bu hususta fazlasıyla istekli gördüğü için Uhud'a iştirakine izin verdi. 'Amr b. el-Cemûh o savaşta cesaretle çarpıştı ve temenni ettiği gibi şehadet şerbetini içti.[302]

Topallık olgusu, çok popüler bir dinî ritüelin, kurban ritüelinin önemli fıkıh detayları arasında yer almasından ötürü Müslüman mizah kültüründe kendini göstermektedir. Nitekim Endülüs mizahi edebiyatına dair bir anekdotun konusu budur. Kendisi ve oğlunun ana karakter olduğu aşağıdaki hikâye ez-Zührî'nin hem hoşgörüsünü hem de mizah anlayışını ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Topal olduğu halde Batı İslam dünyasının önemli ilim, sanat ve edebiyat merkezlerinden İşbiliye Camii'nin hatiplik görevini icra eden nüktemeşrep ez-Zührî'ye (öl.?) dair aktarılan rivayet şöyledir:

> Bir ayağı topal olan İşbiliye Camii hatibi ez-Zührî, oğluyla birlikte İşbiliye vadisine doğru gezintiye çıkmıştı. Vadide dolaşırken bir grup binekli insana rast geldiler. Kurban Bayramının hemen arefesinde olduklarından muhtemelen o insanlar meralara kurbanlık hayvan bakmaya çıkmışlardı. Bu güruhun içinden bir adam "*Şu kuzunun fiyatı nedir?*" diye bir espri yaparak Zührî'nin oğluna işaret etti. O da aynı şekilde espriye karşılık verip "*Maalesef o kuzu satılık değil!*" dedi. Adam bu sefer Zührî'ye işaret edip "*Peki bu tosun kaça?*" diye bir latife daha yapınca, Zührî topal olan ayağını göstererek "*Ayıplı olduğu için bu tosundan da kurban olmaz*" diye o da bir latife yaptı. Bu diyalog oradaki herkesi güldürmeye yetti ve insanlar Zührî'nin hazırcevaplılığına hayran kaldılar.[303]

Bazı anekdotlarda ise hadımlar, değişik maksatlarla burulmuş olan hayvanlarla bir mukayese bağlamında mizaha konu edilmiştir:

> Bir defasında adamın biri, aksayarak yürüyen Muhammed b. Yûsuf b. Matrûh'a gelerek "*Topal bir koç kurban edilir mi?*" diye fetva sormuş. Bu soruda kendisine yönelik bir tariz bulunduğunu düşünen ve adamın bir hadım

[302] İbn Hacer el-'Askalânî, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Mu'avviz - 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1994), 2/545, 4/194; İbn 'Abdülberr, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992), 3/1168; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Sıfatü's-safve*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2000), 2/539; Ebû Nu'aym İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe,* thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998), 4/1985.

[303] Makkarî, *Nefhu't-tîb,* 2/383-84.

ağası olduğunu bilen İbn Matrûh soruya müspet yanıt verdikten sonra "*hatta senin gibi burulmuş koçtan dahi olur!*" diye de ekledi.[304]

Yine konuya dair mizahi bağlamda değerlendirilebilecek bir diğer tema da sonradan anlaşılan topallık veya aksaklık olgularına dairdir. Kadim devrin evlilik geleneği içerisinde nadir de olsa görülebilen "*körlük, sağırlık, topallık gibi belirli bir fiziksel anomaliyi sonradan öğrenme*" durumu, tabiatı gereği komik hikâyeler üretmiştir. Mizah kaynaklarımızın pek çoğunda kaydedilen meşhur bir Şa'bî nüktesi şöyledir:

> Adamın biri Kadı eş-Şa'bî'ye gelerek "*Efendim*" demiş *"bir hanımefendiyle (görücü usulüyle) evlendim, lakin sonradan gördüm ki meğer kadın topalmış! Şimdi fetvayı sen ver: Bu kusurdan ötürü kadını ailesine iade hakkım var mı, yok mu*?" Şa'bî'nin yanıtı şu olmuş: "*Şayet onu, sırtına binip yarışa katılmak için nikâhladıysan elbette hakkındır!*"[305]

Topallığa dair aktarılan klasik anekdotlarda topal ve asası (bastonu) arasındaki ilişki de unutulmamıştır. *el-Bursân ve'l-'urcân* ve *el-Beyân ve't-tebyîn* gibi edebi değeri son derece yüksek eserlerinde asanın Arap kültüründeki yeri ve önemine dikkat çeken Câhiz, sakat, kötürüm ve topal kimselere adeta yedek bir uzuv gibi hizmet etmiş olması nedeniyle onun oldukça pratik, hayati öneme sahip bir enstrüman olduğunu vurgular. Hatta ayaklarında bir özür olmadığı halde yanlarında bir asa taşıyarak sağladığı ayrıcalıklardan yararlanmak için topal rolü yapan kimselerden bahseder.[306] Bahsi geçen bütün bu hususlar, bedevi kültürün şifahi geleneğinin ürünü olan şiirler aracılığıyla da desteklenmiştir. Bir beyitte şöyle denilmiştir mesela:

وَكُنْتُ أَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ مُعْتَمِدًا فَصِرْتُ أَمْشِي عَلَى رِجْلٍ مِنَ الْخَشَبِ

Eskiden yürürken bana destekti iki ayak
Bugünse yürür oldum değneğe yaslanarak[307]

Klasik mizahın en canlı figürlerinden, pek çok sosyal ortamda karşımıza çıkan cariyeye ilişkin aktarılanlar her zaman ilgi çekici olmuştur. Başta halife sarayı, devlet erkânının

---

[304] el-Ya'merî, İbrâhîm b. Ali, *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni 'ulemâi'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî (Kahire: Dâru't-Türâs, ts.), 2/222; Kâdî İyâz el-Yahsubî, Ebü'l-Fazl, *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*, thk. Komisyon (Fas: Matbaatü Füdâle, ts.), 4/250; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 8/139.

[305] İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 124.

[306] Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3/26-62; *el-Bursân ve'l-'urcân*, 133. Bastonun bilhassa bedevi Araplar nezdinde ifade ettiği sembolik anlamlar ve Câhiz'in bu hususlaki temel görüşlerinin bir değerlendirmesi için bkz. Hasan Taşdelen, "Câhiz'in Diliyle Arap Kültür ve Edebiyatında 'Asâ ", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17.2 (2008): 285-312.

[307] Câhiz, *el-Bursân ve'l-'urcân*, 133.

konakları olmak üzere pek çok sosyal kesimden insanın hanelerinde mütevazı yaşamlarını sürdüren cariyelerden bazısının zekâ ve hazırcevaplıklarına dair aktarılanlar kadim edebiyatın en ilgi çekici metinleri arasında yer alır. Bu figüre ilişkin anlatılar içerisinde köle tacirleri tarafından sultana veya devlet ricaline takdim edilmek üzere huzura getirilen, fiziksel kusura sahip bazı cariyelerin kıvrak zekâları ya da özel bazı yetenekleri sayesinde saraya alınmalarını hikâye eden anekdotlar bilhassa kayda değerdir. Takip eden nüktede ayağı aksak bir cariyenin saraya adım atabilmek için sergilediği hazırcevaplığın ödüllendirilişi anlatılmaktadır:

> Bir köle tüccarı Halife Me'mûn'a oldukça güzel ve kabiliyetli bir cariye takdim etmiş. Ayaklarından birinin aksadığını fark eden halife, köle tüccarına "*Cariyeni alıp gidebilirsin; şu topallığı göze batmasaydı onu senden alırdım*" demiş. Sarayda kalmayı kafasına koyan cariye şu sözüyle Halifeyi büyülemeyi başarmış: *Bu ayaklar halvet esnasında göz önünde olmayacak ki Sultanım!*"[308]

Klasik edebiyatta ayak kusurlarına dair aktarılanlar içerisinde çarpık bacaklılar da yer almaktadır. Ünlü şair ve heccav Beşşâr b. Bürd'ün diline dolamasından sakındığı ve kendisini hicvetmemesi karşılığında 200 dirhem verdiği rivayet edilen Ebü'ş-Şamakmak'ın (öl.?) buna dair bir manzumesiyle bahsi kapatabiliriz:

> Ebû Şamakmak, iki ayağı topal, bacakları da son derece çarpık durumdaki Ahvaz posta teşkilatı müdürü Zeyd b. 'Umâre'yi şöyle tavsif etmiştir:
>
> رِجْـلُ زَيْـدِ بْـنِ عُـمَـارَهْ مِـثْـلُ مِـفْـتَـاحِ مَنَـارَهْ
>
> Zeyd b. 'Umâre'deki bacaklar
> Sanki minareye ait bir anahtar[309]

C. ŞİŞMANLIK

Kişinin doğuştan getirdiği genetik faktörlerin yanı sıra dengesiz beslenme sonucunda ortaya çıkan şişmanlık (obezite) olgusu, bir taraftan klasik Arap edebiyatının konusu olurken diğer taraftan İslam ahlakiyatının da bigâne kalamadığı, hakkında birtakım genel ilkeler vazettiği önemli bir tema olmuştur. Nitekim Hz. Peygamberin hadislerinde şişmanlığa neden olabilecek şekilde gereğinden fazla yiyip içme, bir başka ifadeyle oburluk ve pisboğazlık (نَهَمٌ) hem beden hem de ruh sağlığı bakımından bir sorun kaynağı olarak değer-

[308] İbşîhî, *el-Müstetraf*, 65.
[309] Câhiz, *el-Bursân ve'l-'urcân,* 357; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* 18/332.

lendirilmiştir. Yeme içme hususunda itidalden yoksun Müslümanın hem maneviyatında zafiyetler hem de kulluk vazifelerinin icrasında eksikler bulunabileceği ifade edilmiştir. Nitekim çok meşhur bir hadis şöyledir:

إِيَّاكُمْ وَالْبِطْنَةَ. فَإِنَّهَا مَفْسَدَةٌ لِلْبَدَنِ، مُوَرِّثَةٌ لِلسَّقَمِ، مَكْسَلَةٌ عَنِ الْعِبَادَةِ.

> Şişmanlıktan uzak durun. Zira o, bedeni deforme eder, hastalıklara davetiye çıkarır ve ibadetten alıkoyacak ölçüde kişiyi tembelleştirir.[310]

Peygamberimizin bu bağlamda yaşadığı bir tecrübe de şöyledir:

> Hz. Peygamber bir defasında şişmanca bir adam görmüş, eliyle adamın karnına işaret ederek "Eğer bu (göbek veya göbeğin içindekiler), başka yerde olsa idi senin için daha hayırlı olurdu" demiştir.[311]

Hz. Peygambere isnat edilen bazı rivayetlerde fazla yeme sonucunda kalbin katılaşacağı, tamahkârlığın artacağı, ahirette bazı nasipsizliklere duçar olunacağı ve kalbin ölümü gibi kritik bir akıbetin ortaya çıkacağı, dolayısıyla müminin bunlara karşı dikkatli olması gerektiğine dair uyarılarda bulunulmuştur. Dolayısıyla hem sahabenin hem de müteakip çağlardaki ahlakiyatçıların "*Şişmanlıktan uzak durun*! [إِيَّاكُمْ وَالْبِطْنَةَ] klişesiyle başlayan uyarılarını, nebevi geleneğin bir devamı olarak görmek gerekir. [312]

Aşırı yeme ve bunun yol açacağı şişmanlık olgusuna ilk kuşak mutasavvıflar ve zahitlerce de mesafeli yaklaşıldığı, pisboğazca yemek yiyenlerin bu kesimler tarafından kınanıp eleştirildiği görülmektedir. Hususan müminin yegâne tasasının midesi olmaması gerektiğini düşünen Hasan el-Basrî "*Eskiden bir Müslümana 'Sen şişmansın!' denildiğinde, o kimse bundan hayâ ederdi*" sözüyle[313] gerçek zahitlerin konuya dair yaklaşımını gayet güzel özetlemiştir.

Arapların obezitenin insan ömrünü kısalttığı bilgi ve tecrübesine erken bir dönemde sahip olduklarını görmekteyiz. Zira antik Yunan bilgelerinden Câlînûs'a nispet edilen [اَلْبِطْنَةُ

[310] İsfahânî, Muhâdarâtu'l-udebâ, 2/542; Yûsî, Zehru'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem, 1/173.

[311] İbn Receb, Şihâbuddîn, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2008), 899.

[312] İbn Receb, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*, 894; İbn 'Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis*, 2/ 73.

[313] İbn Ebî'd-Dünyâ, *el-Cû'*, thk. Muhammed Hayr Ramazan (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), 72 - *Hadislerde Açlık* (İbn Ebî'd-Dünyâ Serisi), Çev. Kadir Kabakçı, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2007), 57.

[تَقْتُلُ الرِّجَالَ (Şişmanlık insanların ölümünü hazırlar)[314] şeklindeki hikmetli sözü, *edeb* kaynakları vasıtasıyla Arap hafızasında yerini alıyor ve tedavül ediyordu. Keza klasik dönem ediplerinden İbn Kuteybe Hinduların uzun ömürlü, bedevilerin sıhhatli ve ruhban hayatı süren rahiplerin de zekâca parlak olmalarının temelinde hep az yeme prensibinin bulunduğunu çağının insanlarına anlatmaktaydı.[315]

Yemek için tabii bir araç olan dişler gereğinden fazla kullanıldığı takdirde kişinin açık düşmanı haline gelebilmektedir. Meşhur nüktedan muhannes Abbâde'nin aşağıdaki ifadelerinde bu durumu görebiliriz:

> Açgözlülüğü ve aşırı kilolarıyla bilinen Ebü'l-'Alâ hakkında Abbâde'ye "*Bugün onun düşmanları içerisinde kimlerdir en azılıları?*" diye sorulunca Abbâde: "*Azıları!*" deyivermiş.[316]

Edeb kaynaklarının da kadim Yunan bilgelerinin ve filozoflarının yeme içmeye ve şişmanlık olgusuna dair veciz sözlerine sık sık atıf yapmaktan geri durmadıkları gerçeğine işaret etmek gerekir. Örneğin birçok *edeb* eserinde zikredilen meşhur bir Diyojen (öl. 323/Mö.) nüktesi şöyledir:

> Diyojen, obur ve (yağ küpü gibi) şişman bir adam görünce şu benzetmeyi yapmadan edememiş:
>
> إِنَّ عَلَيْكَ ثَوْبًا مِنْ نَسْجِ أَضْـرَاسِكَ.
>
> Üzerine, dişlerinle dokuduğun bir elbise giymişsin.[317]

Edeb kaynaklarında Arap tıbbının/hikmetinin üzerinde ittifak ettiği temel bir saptamaya göre, yenilenlerin miktarı ile akıl ya da zekâ arasında güçlü bir ilinti vardır.[318] Arapların meşhur meseli [اَلْبِطْنَةُ تُذْهِبُ الْفِطْنَةَ] "*Şişmanlık zekâyı giderir*" ifadesinde bu husus[319]

---

[314] Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 2/316.

[315] İbn Kuteybe, *'Uyûnu'l-ahbâr,* 3/218.

[316] İbn Ebû 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, 186. Âbî, *Nesrü'd-dür*, 5/185; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 7/50; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/62.

[317] 'Âmilî, *Keşkûl,* 2/60. Bu teşbihin, bazı lafız farklılıklarıyla yer aldığı diğer kaynaklar için bkz. İbn Kuteybe, *'Uyûnu'l-ahbâr,* 3/225; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr,* 1/331. Bahsi geçen anekdotun diğer varyantlarında "*dişlerinle sımsıkı dokuduğun bir gömlek* (قَمِيصًا صَفِيقًا) *veya elbise* (قَطِيفَةً مُحْكَمَةً)" vb. lafızlar kullanılmıştır.

[318] Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Bağdat: y.y., 1993), 5/58.

[319] İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdu'l-ferîd,* 8/11; İbn Hamdûn, *et-Tezkiratu'l-Hamdûniyye*, 9/87; İsfahânî, *Muhâdarâtu'l-udebâ*, 2/ 543; Se'âlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, 180; *Nihâyetu'l-ereb*, 3/313; Ebû Hâmid, İzzeddîn, *Şerhu Nehci'l-belâga,* thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, ts.),19/186; İbn Kuteybe, *'Uyûnu'l-ahbâr,* 3/219.

açıkça dile getirilmiştir. Keza [غَلَبَتْ بِطْنَتِي فِطْنَتِي] "*Midem aklıma galebe çaldı*" meseli[320] ile Ebû Süleyman ed-Dârânî'ye (öl. 215/830) nispet edilen [إِنَّ الْأَكْلَ يُغَيِّرُ الْعَقْلَ] gibi veciz sözler[321] hep bu bağlamda değerlendirilmelidir.

D. SISKALIK

Klasik *edeb* kaynaklarında zayıflık ya da sıskalık temasının diğerlerine kıyasla anekdotik rivayetlere daha az konu edildiği görülmektedir. Arap edebiyatında zayıflık olgusuna dair aktarılanlar ya bir mesel bağlamında kaydedilmiş ya da bu temaya bazı şiir parçalarında değinilmekle yetinilmiştir.

Hatırlanacağı üzere kadim Arap kültüründe -erkek olsun kadın olsun- etine dolgun kimsenin güzellik bakımından daha muteber bulunduğundan buna mukabil sıskanın cazibesi olmayan bir kişi olarak görüldüğünden söz edilmişti. Bu genel yaklaşım en çok da evlilik namzetlerini ilgilendiren bir husus olup, en eski emsal kaynaklarında kayda geçmiş olan bir meselde, bunun aksine bir tutum görürüz. Evde kalma endişesine kapılan genç bir kız, aradığı etine dolgun delikanlıdan vazgeçerek sıska bir erkekle yuva kurmaya rıza gösterirken, bu kararının gerekçesini edebi bir üslupla şöyle dile getirmektedir:

زَوْجٌ مِنْ عُـودٍ خَيْـرٌ مِنْ قُـعُـودٍ.

Kız kurusu kalmaktansa
Yeğdir bana çöpten koca[322]

Edebi sanatların zarafetle kullanıldığına tanık olduğumuz klasik *edeb* literatüründe, hayvanların da son derece estetik teşbihlere konu edildiğini biliyoruz. Bir hayvanın aşırı sıskalığının, sahibinin katmerli bir pinti oluşunun kanıtı olarak sunulduğu taşlamaların yanı sıra, hayvan sıskalıkları sanatsal sıra dışı tasvirler için de muazzam fırsatlar sunmaktadır. Örneğin, aşağıdaki hikâyede, bir deri bir kemik kalmış çelimsiz bir katır için yapılan nazımlı tasvir kelimenin tam anlamıyla bir parodidir:

---

320 İbn Kuteybe, *'Uyûnu'l-ahbâr,* 3/219.

321 İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımeşk*, 36/154; İbn Receb, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*, 894; el-'İmâdî, *er-Ravdatu'r-rayyâ fî men dufine bi deryâ*, Abduh Alî el-Kûşek (Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1971), 88.

322 'Askerî, *Cemheretü'ül-emsâl,* 502-503-504; Meydânî, *Mecma'ü'l-emsâl,* 1/320; Zemahşerî, *el-Mustaksâ,* 2/111-112; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* 3/33, 7/286.

Taberistan'da İbn Reyyâşî el-Kazvînî namıyla bilinen bir adam varmış. Bir gün bu zat, Taberistan bölge valilerinden birinin kendisine doğru gelmekte olduğunu görmüş. Valinin başında simsiyah bir sarık, omuzlarında masmavi bir şal, bembeyaz bir gömlek, ayağında da kızıl renkte bir çarık varmış. Lakin tüm giydikleri üzerinde düdük gibi kısacık kalıyormuş. Valinin altında ayrıca alaca renkte, çelimsiz, boynu uzunca bir katır olduğunu da fark eden İbn Reyyâşî dayanamayıp şunu söylemiş:

وَحَاكِمٍ جَاءَ عَلَى أَبْلَقْ كَعَقْعَقٍ جَاءَ عَلَى لَقْلَقْ

Bir vali ki, çıkageldi alaca bir katır üstünde
Sanki bir saksağan vardı, leyleğin tepesinde[323]

Platonik aşk (el-hubbü'l-'uzrî) pek çok klasik çağ toplumlarının edebiyatında olduğu gibi, manzum ve mensur örnekleriyle Arap edebiyatında da görülen bir şiir türüdür. İlgili ürünlerde, karşılıksız aşka müptela âşığın vuslata erememekten dolayı içine düştüğü derin ızdırap çokça ele alınır. Hicran azabı ve buna çare bulamamanın verdiği çaresizlik âşığı yemeden içmeden kesmekte, bedenen zayıf düşürmekte, hatta bazen zihninden bir türlü uzaklaştıramadığı, kalbinden söküp atamadığı sevgilisinin hatırası aklını yitirmesine dahi sebebiyet verebilmektedir. Kays, Cemil, 'Urve gibi birçoğu gerçek, bir kısmı da hayali meşhur edebî kahramanlarda gördüğümüz bu hâl, 'İkrime adındaki bir âşığa da arız olmuştur. Ailesi, âşık olduğu amca kızıyla evlenmesine izin vermemiş, onu odaya kapatarak sevgilisinden ayırmıştır. Bedeni bir süre sonra zayıf düşmüş, çöllerde deli divane halde dolaşmaya başlamıştır. "*Sana ne oldu böyle*?" diye kendisine soran Muhammed b. Zeyyâd'a da şu beyitle cevap vermiştir 'İkrime:

أَصَابَنِي دَاءُ قَيْسٍ وَعُرْوَةَ وَجَمِيلٍ فَالْجِسْمُ مِنِّي نَحِيلُ وَالْفُؤَادُ عَلِيلُ

Kays, 'Urve ve Cemil'in derdine müptelayız
Kalp o yüzden hasta, beden o yüzden cılız.[324]

Benzer temalı bir diğer anekdot da şöyledir:

Muhammed b. Zerrâd perişan olmuş birine "*Seni böyle divaneye çeviren nedir*?" diye sormuş. "*İmtihan olduğum iki şey; cinnet ve aşk! O ikisiyle şu veletlerden daha çetin bir şekilde imtihan oldum*" demiş ve eklemiş:

جُنُونٌ لَيْسَ يَضْبِطُهُ الْحَدِيدُ وَحُبٌّ لَا يَزُولُ وَلَا يَبِيدُ

[323] İbn Fâris, el-Kazvînî, *es-Sâhibî fî fıkhi'l-lügati'l-Arabiyye ve mesâilihâ ve sünenü'l-Arabi fî kelâmihâ*, nşr. Muhammed Ali Beydûn (b.y.: y.y., 1990), 219; Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehl-i'l-'asr*, nşr. Mufîd Muhammed Kumeyha (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1983), 3/65.

[324] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 2/153.

فَجِسْمِي بَيْنَ ذَاكَ وَذَا نَحِيلُ وَقَلْبِي بَيْـنَ ذَاكَ وَذَا عَمِـيـدُ

Bir cinnet ki, zapt edemez pranga
Ve bir aşk ki, sürer gider sonsuza
Süzülür bedenimiz, cinnet ve aşk sırasında
Yürek ise, iki hâl arasında hasta [325]

E. AŞIRI UZUNLUK

Mizahi ve yarı mizahi anekdotlara konu olan gereğinden uzun kimselerin *edeb* kaynaklarında iki grupta ele alındığını görmekteyiz. Sağlıklı uzuvlarla orantısal açıdan uyum içinde olan uzunca boylular ile orantının uzunluk lehine fazlaca bozulduğu aşırı uzun boylular. [طَوِيلُ الْقَامَةِ كَامِلُ الْجِسْمِ فَكَأَنَّ ثِيَابَهُ عَلَى شَجَرَةٍ عَالِيَةٍ] "*Uzun boylu ve beden uzuvları orantılı kimse, üzerinde kıyafet bulunan yüksekçe bir ağacı andırır*" teşbihinden de anlaşılacağı üzere Arap kültüründe makul ölçüdeki uzun boylular iltifata mazhar olurken, diğer grup uzun tayfası alay, hiciv, tenkit ve tahkire maruz kalmıştır.

Uzun boylulara dair kaydedilen anekdotlarda karşıtsal ilişkiden yararlanılarak bazı mizahi üretimler ortaya konulduğu görülmektedir. Doğacak çocuklarının boyunu kendisinden, güzelliğini ise annesinden miras almasını arzulayan bir bedevinin bu dileğinin boşa çıkmasıyla yaşadığı hayal kırıklığı konuya dair güzel bir örnektir:

> Uzun boylu fakat tipsiz bir bedevi evlenmeye karar vermişti. Evlenmesine aracılık edenler nasıl bir gelin adayı istediğini sordular. O da "*Boyu kısa olsa da olur, ancak kendisi ay parçası gibi olmalı*" dedikten sonra gerekçesini de açıkladı: "*Böylece doğacak çocuklar sırımlığı benden, güzelliği de analarından alırlar*". Sözü edilen bedevi, tarif ettiği biçimdeki bir dünya güzeli kadınla evlendi. Ancak dünyaya gelen çocuklar şaşırtıcıydı. Zira yavrular babalarından çirkinliği, analarından ise bodur boyluluğu miras almışlardı.[326]

Klasik *edeb* kaynaklarında ilmü'l-firâse ve ilmü'l-kıyâfe kapsamında aktarılan pek çok rivayette, haddinden uzun kimselerin ahmakça bir karaktere sahip kimseler olduğuna işaret vardır. İbnü'l-Cevzî, ahmak ve dalgın tipolojilerine dair kaleme aldığı *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn* adlı eserinde Ahnef b. Kays'tan rivayetle şu ifadeleri dikkatlere sunmaktadır: "*Uzun boylu ve uzun sakallı bir adam gördüğünüzde ona ahmaklık etiketi-*

[325] Ebü'l-Kâsım b. Habîb en-Nîsâbûrî, *'Ukalâü'l-mecânîn*, thk. Ebû Hâcir Muhammed b. Bisyûnî Zeğlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1985), 110; Vatvat, *Guraru'l-hasâisi'l-vâzıha,* 169.

[326] İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/61- *Tabâi'u'n-nisâ*, 84.

ni yapıştırıverin!"[327] Keza anonim karakterdeki bir rivayette de boyu ve sakalı uzun kimsenin aklına bir fatiha okunması tavsiye olunmaktadır.[328]

Kadim Arap kültüründe uzun burunluluk sayesinde daha uzun bir yaşam sürüleceği şeklindeki batıl bir anlayışın varlığına tanık olmaktayız. Bu batıl inanışa büyük umutlar bağlayan uzun boylu bir ahmağın oldukça erken bir yaşta ölümle yüz yüze kaldığında söylediği ve büyük bir hayal kırıklığını yansıtan anekdot şöyledir:

> Uzun boylu biri idam sehpasına götürüldüğü sırada bir taraftan burnunu sıvazlıyor diğer taraftan da mırıldanıyormuş: *Vah boşa çıkan ümitlerime ve suya düşen hayallerime!*[329]

Klasik *edeb* kaynaklarında uzun boylu kimseler genel olarak ahmak, durumu idrakten uzak birer karakter olarak tasvir edilirler. Buna karşın tam aksi yönde değerlendirmeler de söz konusudur. Örneğin aşağıya aldığımız anekdotta uzun boylu karakter, devlet erkânına nasıl hitap edileceğini bilen, okuduğu şiiriyle ödül ve iltifatı hak eden söz erbabı şair olarak takdim edilmektedir:

> Ca'f kabilesinden bir zat aktarıyor: Bir gün Mühelleb'in meclisinde oturuyorken Ziyâd el-A'cem namında, uzunca boylu bir şair tedirgin bir halde çıkagelmiş. Mühelleb onu görür görmez "*Allah'ım şu herifin şerrinden sana sığınırım*" diye mırıldanmış. Ziyâd "*Allah emire afiyet versin! Hazrete bir beyitlik öyle bir methiye düzdüm ki 100.000 dirhem değerindedir.*" demiş.
>
> Mühelleb duymamış gibi yaparak suskun kalınca Ziyâd iki mısralık methiyesini okuyuvermiş:
>
> إِذَا غيَّـرَ السُّلْطَانُ كُلَّ خَلِيلِ فَتًى زَادَهُ السُّلْطَانُ فِي الْخَيْـرِ رَغْبَةً
>
> Sultan cümle dostları yerinden etse bile
> Yağdırır ihsanını hiç kesmeden bu gence
>
> Bunu duyan Mühelleb "*Gerçi 100 binimiz yok ama şu 30.000'i alıver Ebû Ümâme*" demiş.[330]

Uzun boyluluğun bir dezavantaj olarak görüldüğü mizahi anlatılar da söz konusudur. Bir pazarcı esnafıyla kavak gibi boya sahip bir müşteri arasında geçen diyalog böyledir mesela:

---

[327] Hamevî, *Semerâtü'l-evrâk,* 1/160.
[328] Hamevî, *Semerâtü'l-evrâk,* 1/160.
[329] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/316
[330] Câhiz, *el-Hayevân*, 7/88

> Uzun mu uzun boylu bir adam gelip, yere oturmuş nar satan bir köylünün başına dikilmiş. Beriki şakasını yapmış: Ne diye ayakta dikiliyorsun, eğil de baksana. Zira o mesafeden karpuza bile bakacak olsan onu mazı zannedersin![331]

"Uzun boylu" oluşa yönelik latif dokundurmalar türlü türlü şekillerde olabilmektedir. Bu durum nükteyi yapanın o anki algısına, bakış açısına, hayal gücüne, teşbih yeteneğine vs. bağlı olarak değişebilmektedir. Uzun boyluluğun, zamansal bir çağrışımı olan "kış gecesi"ne teşbihle ironiye konu edilmesi, aşağıdaki latifeyi latif kılan bir özelliktir:

> Ünlü hadis hafızı Ebü'l-Fazl el-Hemedânî uzun boylu soğuk nevale kabîlinden bir adamı görünce dayanamayıp "*Geldi çattı yine o (uzun) kış gecesi!*" deyivermiş.[332]

Yine aşırı uzun boylu kimseye yapılan dokundurmalara dair latif bir örneği, kendisi biraz kısaca olan pek çok fiziksel kusura dair aktarılan anekdotun başkahramanı meşhur edip Câhiz'le aşırı uzun boylu bir kadının şakalaşmalarında görürüz:

> Bir gün bir yerleşim yerinde yemek yedikleri sırada gördüğü sırık gibi uzun bir kadına Câhiz: "*Hanımefendi lütfedip aşağıya inerseniz sizinle yemek yeme şerefini bize bahşetmiş olursunuz*." ifadeleriyle takılınca kendisinden beklemediği şu cevabı almış. "*Efendi asıl siz az gayret eder de yukarı tırmanabilirseniz dünyanın türlü güzelliklerine tanıklık edebilirsiniz*.[333]

F. AŞIRI KISALIK

Halk kültürüne ait hemen her tipoloji ve temaya dair pek çok hikâyeyi bünyesinde barındıran klasik Arap nevâdiri, "cüce" adını verdiğimiz aşırı kısa boyluları da unutmuş değildir. Hayata daha doğuştan birkaç santim kısa başlayan ve zaman içerisinde normal insanlarla boy farkının daha da açıldığı bu zümreye dair aktarılanlarda çoğu kez alaycı bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Söz konusu alay türlü şekillerde ortaya çıkmaktadır. Örneğin kişi ile sahip olduğu bir nesne ya da hayvan arasındaki boyut farklılıkları ya da aynilikleri ilginç ironilere zemin hazırlamaktadır. Tasvir sanatının başarılı ustalarından muhanneslerden birinin gözleminde bunu görebiliriz mesela:

نَظَرَ مُخَنَّثٌ إِلَى رَجُلٍ قَصِيرٍ عَلَى حِمَارٍ صَغِيرٍ فَقَالَ: هُمَا تَوْأَمَانِ.

---

331 İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/310.

332 Ahmed b. İbrahim b. Mustafa el-Hâşîmî, *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'ı* (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 286.

333 Câhiz, *el-Ezkiyâ*, 217.

Muhannesin biri bastıbacak bir adamı bodur bir eşeğin üzerinde görünce: "*Sanırım şu ikisi tek yumurta ikizi*" deyivermiş.[334]

Gerek nesir gerekse nazım türünde kaleme alınmış kadim dönem edebi eserlerinde aşırı kısa boylular hakkında yapılan tavsiflerde teşbih, istiare, kinaye, mübalağa vb. söz sanatlarının ifade gücünden de istifade edilmiştir. Nitekim bazı şiir parçalarında, cüce tipine, belirtilen sanatlar yoluyla yüklenildiğine de tanık olmaktayız. Bu bağlamda farklı şairlerce inşat edilmiş birkaç beyti sunmak yerinde olacaktır:

وَقَصِيرٍ لَا تَعْمَلُ الشَّمْسُ ظِلًّا لِقَامَتِهْ

Nice bastıbacak var ki şu âlemde
Aciz kalır Güneş ona gölge etmede[335]

أَلَا يَا بَيْدَقَ الشَّطْرَنْجِ فِي الْقِيمَةِ وَالْقَامَةِ

Kıymette de kamette (boy) de şu satranç piyonuna dikkat edin![336]

وَأُقْسِمُ لَوْ خَرَّتْ مِنِ اسْتِكَ بَيْضَةٌ لَمَا انْكَسَرَتْ مِنْ قُرْبِ بَعْضٍ إِلَى بَعْضِ

Yemin olsun, bir yumurta düşse yere kıçından
Kırılmaz kabuğu kıçının yere yakınlığından![337]

Klasik kaynaklarda [اَلْمَذْمُومُ بِالْقِصَرِ] tarzında başlıklar açılarak muhtevasında aşırı kısa boylulara dair emsâl, şiir, anekdot, hikâye vb. aktarılan rivayetlerde teşbih ve mübalağa sanatlarının büyük bir yaratıcılıkla devreye sokulduğu dikkat çeker. Başta Ebû Hilâl el-'Askerî'nin *Cemheretü'l-emsâl*'i olmak üzere birçok emsâl kaynağında yer verilen bir tanımlama şöyledir mesela:

أَقْصَرُ مِنْ إِبْهَامِ الْقَطَاةِ وَمِنْ فَتْرِ الضَّبِّ وَمِنْ إِبْهَامِهِ وَمِنْ إِبْهَامِ الْحُبَارَى.

Çayır kuşunun başparmağından, kertenkelenin ayak başparmağından, toy kuşunun başparmağından daha kısa.[338]

Klasiklerde bastıbacaklara dair aktarılan rivayetlerin uzunluk itibariyle birbirinden farklı olduğunu; rivayetlerin bir bölümünün tek bir satırı geçmeyen veciz ibare ve nüktelerden

---

334 Âbî, *Nesrü'd-dür,* 5/190.

335 'Askerî, *Kitâbü's-sınâ'ateyn*, 361; İbn Hamdûn*, et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye,* 5/165.

336 'Askerî, Ebû Hilâl, *Dîvânü'l-meânî,* 1/212; Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, 4/9.

337 Muâviye b. Ebû Süfyân, *Divânü Muâviye b. Ebî Süfyân*, Yayına haz. Dr. Faruk Eslim b. Ahmed (Beyrût: Dâru Sadr, 1996), 131; Ebû Ali el-Merzûkî el-İsfahânî, *Şerhu Divâni'l-hamâse*, thk. Garîdü'ş-Şeyh (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003), 1315; İbn Kuteybe, *'Uyûnu'l-ahbâr,* 4/55.

338 İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/310.

oluşurken, bir kısmının uzun sayılabilecek bir yapıda kurgulandığını söyleyebiliriz. Aşağıdaki bu kabîl bir hikâyede, şiirle desteklenen senaryonun teşbih ve mübalağa sanatlarıyla estetize edildiğini görmekteyiz. İlk planda Türk argosundaki "*kıçı yere yakın*" tabirini akla getiren hikâye şöyledir:

> Şair Hazîn el-Kinânî, Kureyş ahalisinin her bir ferdinden düzenli olarak her ay iki dirhem tahsisat alıyormuş. Bu zevat içerisinde İbn Ebû 'Atîk de varmış. Yine böyle bir tahsilat gününde, İbn Ebû 'Atîk ve yakın dostu Küseyyir beraberlerken Hazîn el-Kinânî çelimsiz eşeği üzerinde çıkagelmiş. Uşaklarına iki dirheminin ödenmesi talimatını veren İbn Ebû 'Atîk'e yanındakinin kim olduğunu sormuş. Akabinde bu üçlü arasında şöyle bir diyalog yaşanmış:
>
> İbn Ebû 'Atîk: Misafirim Ebû Sahr Küseyyir b. Ebî Cum'a.
>
> Hazîn: Ne kadar da kısa ve çirkince bir şeymiş. Bana müsaade et de bir beyitle yerin dibine sokayım şu tipi kayık herifi!
>
> İbn Ebû 'Atîk: Aşk olsun valla, misafir dostumu taşlamana izin verir miyim sanıyorsun? Bilakis, vazgeçersen sana iki dirhem daha veririm.
>
> İbn Ebû 'Atîk fazladan iki dirhemi vermiş, lakin parayı alan Hazîn hicvetme konusunda ısrarcı olmuş.
>
> Hazîn: Ne yapıp edip bu herifi yermem gerek.
>
> İbn Ebû 'Atîk: Gel şu işten vazgeç de ayriyeten iki dirhem daha vereyim.
>
> Bu dirhemleri de alan Hazîn "*İlle de hicvedeceğim*" diye diretmiş.
>
> İbn Ebû 'Atîk iki dirhem daha teklif edecek olmuş ki, Küseyyir dayanamayıp "*Bırak hicvetsin. Sonuçta bir beyitte ne kadar hicvedebilir ki*?" demiş. İbn Ebû 'Atîk de müsaade edince Hazîn döktürmüş:
>
> قَصِيـرُ الْقَمِيصِ فَاحِشٌ عِنْدَ بَيْتِهْ يَعَضُّ الْقُرَادُ بِاسْتِهِ وَهُوَ قَائِمُ
>
> Mintanı kısa olup, edepsizdir evinde de
> Kıçtan dahi ısırır ayaktayken onu kene!
>
> Beyti duyan Küseyyir bir ok gibi yerinden fırlayıp Hazîn'e okkalı bir yumruk indirmiş ve eşeğinden düşürmüş. İbn Ebû 'Atîk bu ikisini sakinleştirdikten sonra Küseyyir'e dönüp "*Allah canını almasın*" *hem hicvetmesine izin veriyorsun hem de adamı tartaklamaya mı yelteniyorsun?!*" deyince Küseyyir itiraf etmiş: "*Açıkçası zalımın beni bir beyitte bu kadar yerin dibine sokacağını hiç tahmin etmedim!*"[339]

[339] Ebü'l-Feth el-Abbâsî, *Maâhidü't-tensîs,* 2/137.

Klasik çağın mahkeme ortamlarında, davacı-davalı polemikleri veya sanıklarla davaya bakan kadı, halife, emir gibi resmi otoriteyi temsil eden şahsiyetler arasında cereyan eden diyaloglar ilginç mizahi anlatılara malzeme sunmuştur. İlgili mizah malzemesinin bir bölümü ise, çeviriler yoluyla Arap kültürüne intikal eden kadim Yunan, Bizans, Fars kültür ve medeniyetine ait anlatılardır. Arap kaynaklarında tedavül eden İran orijinli bir cüce nüktesi şöyledir mesela:

> Bir İran hükümdarı mahkemede şikâyetleri dinlediği sırada mahkeme salonuna kısacık boylu bir adam gelmiş, "*Hakkımı yediler, mağdurum!*" diye feryadı figana başlamış. Hükümdar bu bağırtlak adamla ilgilenmeyince, vezir "*Aman efendim, şuncağızın mağduriyetini dinleyiverseniz*" demiş. Hükümdar kendinden emin şekilde "*Hiç kimse kıçı yere yakın (bastıbacak) birini mağdur edemez*" deyince, beriki "*Karşı taraf bendenizden de kısaydı, Hükümdarım!*" deyivermiş. Hükümdar gülmüş ve adamın şikâyetini gidermiş.[340]

Nevâdir derlemelerinde kendisine nispeten az sayıda tesadüf olunan kısa boylu figürü, tahmin edileceği üzere, ekseriya alay edilip horlanan bir karakterdir. Maruz kaldıkları aşağılamalara genelde bir savunma veya refleks göstermeyen bu zümre içerisinde bir istisna var ki, işgal ettiği makam ve sert mizacı gereği onunla alay etmek pek mümkün olamamaktadır. Bu şahıs Irak'ın, son derece kısa boylu ve çirkin idarecisi Emir Yusuf'tur.

Rivayete göre, bir defasında bu paranoyak zat, kendisine elbise dikmek için biçtiği kumaştan artıran hususi terzisine -kısa boylu oluşuna imada bulunduğu gerekçesiyle- yüz kırbaç vurdurmuş. İkinci kez yine bir elbise siparişi verdiğindeyse, bu defa dersini alan terzi kumaşla ilgili olarak "*Bu kadarcık kumaş sizin neyinize yetsin, Efendim?*" deyivermiş ve ödülü kapmış.

Emir Yusuf'un bu boy takıntısı başkaca bazı anekdotların da konusu olmuştur. Örneğin uzun boylu nedimi ile arasında geçenler, tipik, kurnazlığın ödüllendirilişini konu almaktadır:

> Emir Yusuf'un 'Abdân isminde bir nedimi varmış. Diğer insanlara oranla oldukça da uzunmuş. Hâlbuki Yusuf bir kova ipi ilmeği kadar tortop bir şeymiş.
>
> Bu ikisi birlikte yürürlerken "*Söyle bakalım 'Abdân*" demiş Emir Yusuf "*hangimiz boyca daha uzun, sen mi ben mi?*"

[340] 'Âmilî, *Keşkûl*, 2/256; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye,* 9/426.

Abdân gayet serinkanlı "*Emir hazretleri bu sorusuyla beni hızarın ağzına sürdü!*" dedikten sonra kurtulmanın yolunu bulmuş: "*Allah Emir hazretlerine ömürler versin! Tabi ki Zat-ı âliniz bendenizden sırt itibariyle uzun bendenizse bacak boyu itibariyle size fark atıyorum*." cevaba gülen Emir: "*İşte bu, bravo!*" demiş.[341]

G. İRİ KALÇALILIK - UFAK KALÇALILIK

Kadim dönem Arap toplumuna özgü beden estetiği algısına göre, hem kadın hem de erkeğin dolgun vücut hatlarına sahip olması cazibeyi artıran bir hususdu. Bir Arap meselinin ifade ettiği üzere, genel olarak orantısal bakımdan aşırı sayılmayacak bir yağlanma ya da kilo fazlalığı estetik görünümü sağlayan önemli bir kriter olup şöylece övülmüştür:

اَلشَّحْمُ إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ.

Etine dolgunluk (vücutta makul ölçüde yağ oluşu) yarı güzellik sayılır.[342]

Keza, buna bağlı olarak kalça şekli ya da boyutu bedeni hoş gösteren bir ayrıntı olarak görüldüğünden, kadim Arap kültüründe doğrudan "kalça"ya yönelik ilginç güzellemelere de rastlanmaktadır. Söz gelimi Zemahşerî, *Rebîu'l-ebrâr*'ında şunu kaydetmiştir:

اَلْعَجِيزَةُ اَلْوَجْهُ الثَّانِي.

Kalça adeta ikinci simadır.[343]

Kadının dolgun vücut hatlarına sahip oluşu, beden estetiğinin bir cüzü kabul edildiğinden, kadim kültürün evliliklerinde bunun, aranan bir kıstas olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, klasik nevâdir malzemesi içerisinde iri kalçalı kadının, cılız ve kalçasız kadına[344] tercih edildiğini gösteren sınırlı da olsa birkaç örnekten söz edilebilir. Bunlardan biri, Halife Mütevekkil ile bir cariyesi arasında geçtiği rivayet olunan şu hikâyedir:

> Bir keresinde Halife Mütevekkil, cariyelerinden birini, başı yerde kalçası yukarıda bir vaziyette görünce "*Kâsesi de ne küçükmüş!*" diyecek olmuş. Fettan cariye karşılık vermiş: "*Merak buyurmayınız sultanım. Bizler, kâsedeki eksikliği fırında ziyadesiyle telafi ederiz!*"[345]

---

341 'Askerî, *Cemheretü'l-emsâl*, 1/285.

342 İbn 'Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis,* 13.

343 Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 2/193.

344 Bu manada Araplar, erkeğin küçük kalçalısı için أَرْسَحُ, kadının küçük kalçalısı için رَسْحَاءُ; buna mukabil erkeğin iri kalçalısı için أَعْجَزُ, kadının iri kalçalısı için عَجْزَاءُ terimlerini kullanırlar ve ilgili nüktelerde bu terminoloji neredeyse standarttır.

345 Âbî, *Nesrü'd-dür,* 1/194.

Olgulara farklı cephelerden yaklaşma eğilimi olarak görebileceğimiz "paradoks", birçok konuda olduğu gibi kalça iriliği veya küçüklüğü meselesinde de bir nükte stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Anneleri farklı kalça özelliklerine sahip iki bedevi kızının ağız kavgasında söylenenler, mücûn edebiyatının nadide örnekleri arasında yer almaktadır:

> Birinin anası iri, diğerininki cılız kalçalı iki bedevi kızı küfürleşiyormuş. İri kalçalınınki diğerine "*Seni cılız kalçalının kızı, seni!*" diye hakarete yeltenince beriki "*Şırfıntı*" demiş "*Senin anan yüz görümlüğünü koca poposu sebebiyle alırken, benimki yüz güzelliği sayesinde aldı.*"[346]

Müslüman bireyler açısından gözlerin sakınması gereken bedensel uzuvlardan kalça, şehveti tahrik etme potansiyeli dolayısıyla özellikle dikkat edilmesi gereken bölgelerdendir. Dolayısıyla bu uzvun da nükteye dâhil olduğu kimi anekdotlarda, dinî otoritenin ya da toplumdaki genel ahlaki kabullerin ağırlığını hissettirdiği görülür. Nümeyr kabilesinden bir kadının başından geçtiği anlaşılan aşağıdaki hadisede örf ile dinin bu hususta İş birliğini müşahede etmekteyiz:

> Benî Nümeyr'den bir kadın, kabile delikanlılarının bulunduğu bir noktadan geçerken, rüzgâr eteklerini kaldırır. Delikanlının biri "*Gördünüz mü beyler*" der "*meğer hatunun ufacık kalçası varmış*! [إِنَّهَا لَرَسْحَاءُ]"
>
> > Bunu işiten kadın hemen oracıkta delikanlıları paylar: *And olsun ki ey Nümeyroğulları, sizler ne Allah'ın emrine itaat ne de şairinizin sözüne itibar ettiniz! Zira Cenab-ı Hak*
> >
> > ﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ﴾
> >
> > *Müminlere söyle gözlerini haramdan sakınsınlar. (Nur:30)*
> >
> > *buyurmuş*; şairiniz de
> >
> > فَغُضَّ الطَّرْفَ إِنَّكَ مِنْ نُـمَيْـرٍ.
> > Bakışlarını başka tarafa çevir
> > Çünkü kabilen senin: Nümeyr![347]

Kadim Arap kültüründe küçük kalçalılığın, at binme becerisini kolaylaştıran fiziksel bir hususiyet olarak görülerek tercih edildiği de vakiydi. Nitekim önemli bir savaş enstrümanı olan atın sırtına binecek süvari adayı ne kadar zayıf ve hafif olursa -sağlayacağı esneklik ve çeviklikten ötürü- o nispette makbuldü. Emevi devletinin Irak genel valisi

---

[346] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir,* 3/74.

[347] İbn 'Abdürabih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 4/128; Ebû Mansûr es-Se'âlibî, *eş-Şekvâ ve'l-'Itâb vemâ veka'a li'l-hılân ve'l-eshâb*, thk. Dr. İlham Abdülvehhâb el-Müftî (b.y.: Meclisü'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 2000); Tevhîdî, *el-İmtâ've'l-muânese,* 382.

Ömer b. Hübeyre'nin (öl. 110/728) satın almak istediği cariyede aradığı vasıflardan birinin küçük kalçalılık oluşunun altında yatan neden budur. Şöyledir buna dair rivayet:

> Ebü'l-Hasen el-Medâinî'nin aktardığına göre Ömer b. Hübeyre şöyle demiştir: Bana öyle bir cariye temin edin ki: dağ heybetinde[شَقَّاءُ], servi boylu [مَقَّاءُ], ufak kalçalı [رَسْحَاءُ], geniş omuzlu ve sütun bacaklı olsun.[348]

Kalça küçüklüğünün süvarilik mesleği açısından muazzam bir avantaj teşkil ettiğini gayet iyi bilen İbn Hübeyre, muhatap olduğu bir delikanlıya, bir kabile lideri ya da binitli bir savaşçı olamayacağı gerçeğini de yine küçük kalçalılık mefhumu üzerinden anlatmaktadır:

مَا أَنْتَ بِعَظِيمِ الرَّأْسِ فَتَكُونَ سَيِّدًا، وَلَا بِأَرْسَحَ فَتَكُونَ فَارِسًا!

Cesametli bir kafan yok ki reis, kalçasız da değilsin ki süvari olasın![349]

İri kalçalılık vücudu hantallaştıran, ona hükmetmeyi zorlaştıran, irade dışında bazı kazalara zemin hazırlayan bir özellik olup, klasik metinlerde, bunun yol açtığı birtakım komik durumlar da kayda geçirilmiştir. Örneğin kurnazlığı, keskin zekâsı ve fırsatçı kişiliğiyle muhtelif durumlardan ustaca menfaatler devşirmeyi başarabilen Eş'ab b. Cübeyr'in (öl.?) başkahraman olduğu meşhur bir hikâyede, iri kalçalı Mervân b. Ebân'ın (öl.?) içine düştüğü müşkül durum tasvir olunmaktadır. Şöyledir anekdot:

> Bir seferinde Eş'ab, koca gövdeli, geniş kalçalı biri olan Mervân b. Ebân b. Osman'ın yanında namaz kılıyordu. Mervân ayağa kalktığında sesli bir gaz çıkardı. Bunun üzerine Eş'ab derhal namazı bıraktı. Böylece insanlar onu yapanın Eş'ab olduğunu düşündüler. Mervân evine döndüğünde, Eş'ab yanına geldi ve ona şöyle dedi: "*Ver bakayım kan paramı!*" Mervân ne demek istediğini sorunca şu cevabı verdi: "*Senin yerine üzerime aldığım gazın kan parası. Eğer vermezsen, vallahi seni cümle âleme rezil ederim!*" Ve böylece hatırı sayılır bir armağan alıncaya kadar Mervân'ın yakasını bırakmadı.[350]

---

348 İbn 'Abdürabih, *el-'İkdü'l-ferîd,* 7/111- *Tabâi 'un-Nisâ*, 48.

349 İbn Mekkî es-Saklî, *Teskîfü'l-lisân ve telkîhu'l-cinân*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990), 292; Câhiz*, el-Bursân ve'l-'urcân,* 483-*el-Beyân ve't-tebyîn,* 1/96; İbn 'Abdürabih, *el-'İkdü'l-ferîd,* 7/111; Müberred, *el-Kâmil fi'l-lüga,* 3/113.

350 İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/432-33; Anekdotun çevirisi Ahmet Arslan'a aittir. Bkz. Franz Rozenthal, *Erken İslam'da Mizah (Humour in Early Islam*), çev. Ahmet Arslan, (İstanbul: İris Yayıncılık, 1997), 88.

H. HADIMLIK

Türkçe'de *hadım* şeklinde ifade ettiğimiz terim esasen Arapça kökenli خَادِمٌ (hizmetçi, uşak) sözcüğünün telaffuz itibariyle değişime uğramış biçimidir.[351] Arap dilinde [خَصِيٌّ çoğ. خِصْيَانٌ] kelimesiyle karşılanan hadımların, klasik çağ Müslüman toplumlarda sayıca fazla olduğu söylenebilir. Bir insan hakkı ihlali olarak görüldüğünden İslam ulemasının şiddetle karşı çıkmasına rağmen iğdiş etme eyleminin kadim kültürümüzde yaygın olarak kullanılması dikkat çekicidir.

Mahremiyeti muhafaza hususundaki güvenilirlikleri nedeniyle hadımlar halife saraylarında, vali ve emir konaklarında ya da eşraf zümresinin malikânelerinde sıkça boy göstermiştir. Abbasi aristokrasisinin ihtiyaç duyduğu hadım hizmetkârları gayrimüslim unsurlardan karşıladığı görülmektedir. Bu gerçek aşağıdaki tanımlamada mizah tonunda şöyle ifade edilmiştir:

لَمْ يَلِدْهُ مُؤْمِنٌ وَلَمْ يَلِدْ مُؤْمِنًا.

(Hadım) bir müminin doğurmadığı; kendisinin de bir mümin dünyaya getirme ihtimali olmayan kişidir.[352]

Tarihsel kayıtlardan anlaşıldığına göre eneme işlemi, görevlerinde ağır kusurlar işleyen bazı kimseler için bir ceza yöntemi olarak da uygulanmaktaydı. Öyle ki Tuğrul Bey, evlenmeyi arzuladığı bir kıza aracı olarak gönderdiği Adudüddevle'nin (öl. 372/983) veziri Amîdü'l-mülk el-Kündürî (456/1064) kızla kendisinin evlenmesi üzerine hadım ettirmişti.[353] Keza mizahi bir üslupla aktarılan aşağıdaki anekdot da iğdiş etme işleminin cezai bir yöntem olarak uygulandığını teyit etmektedir:

> Bir emirin hadım hizmetkârlarından biri, yine onun yakınlarından köse bir adamla dolaşmaya çıkmıştı. Emir bir iş sebebiyle bu iki şahsı her tarafta aratıysa da bir türlü bulamadı. Akabinde iş işten geçtikten sonra bu iki adamı cezalandırmak için yanına çağırttı. O sırada mecliste nüktedan şair ve edip İbn Dânyâl da bulunuyordu. Hemen devreye girerek "*Efendim, bence şu o... çocuğuna sakal kesme cezası vermelisiniz*" dedi ve eliyle köseyi gösterdi, arka-

[351] Hüseyin Günday, "Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (Haziran 2012): 199-228.

[352] Se'âlibî, *Tahsînü'l-kabîh*, 66.

[353] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî,1997), 6/ 288; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 26/175.

sından "*Öbür hizmetkârın da hayalarını burmalısınız*" deyip hadım olana işaret etti.

Yapılan bu nükte emir üzerinde öyle olumlu tesir yaptı ki, siniri yatıştığından her iki adama ceza vermekten vazgeçti.[354]

Klasik dönemde şair ve edipler zaman zaman testisler ile akıl arasında bir bağın olduğuna vurguda bulunmuşlardır. Buna göre iğdiş edilmiş biri cinsel yönden iktidarsız olmakla kalmayıp akıl ve ruh sağlığı açısından da ciddi birtakım ârazlara sahip olmaktadır. Aşağıdaki veciz sözde, böylesi işleme maruz kalan birinde akıl kıtlığı, safdillik ve çocuksuluk gibi bazı hallerin ortaya çıktığı anlatılmaktadır:

مَنْ جُبَّ زُبُّـهُ، ذَهَبَ لُـبُّـهُ.

Husye gider, akıl biter.[355]

Ahlaki açıdan sorunlu pek çok sahneye tanık olunan hamamlar, tabii olarak müstehcen edebiyatın da en fazla beslendiği mekânlardan olmuştur. Böyle bir mekânda gayrimüslimle Müslüman bir hadım arasında cereyan eden atışmayı aktaran aşağıdaki anekdot dikkat çekmektedir:

Hadım edilmiş bir adam, hamamda sünnetsiz bir adam görünce iğneli bir üslupla "*Bizi yaradılmışların pek çoğuna üstün kılan Allah-ü Teala'ya hamdü senalar olsun*" şeklinde dua eder. Muhatabı bu dokundurmaya karşılık verir: "*Yeryüzünde iki husyesi bulunan herkes senden daha üstündür, bilmiş ol!*"[356]

Hadım edilme işlemi tam olarak gerçekleşmediği ya da hatalı, eksik uygulamalardan dolayı, bir hadımın belirli bir süre sonra cinsel arzu ve aktivitesinin yeniden uyandığını aktaran bazı kurgular da bulunmaktadır. Ünlü kadı Şüreyh'in (öl. 80/699 [?]) başkahramanı olduğu aşağıdaki anekdot böylesi bir ihtimale işaret eden ilginç bir örnektir:

Hadımlardan biri Kadı Şüreyh'in döneminde bir kadınla evlenmişti. Nasıl olduysa bu kadının bir çocuğu oldu, adam ise hadımlığını gerekçe göstererek çocuğun kendisinden olmadığını iddia etti. Neticede kadın ve adam birlikte Kadı Şüreyh'e giderek birbirlerinden şikâyetçi oldular. Kadı mahkemede çocuğun babaya ait olduğuna hükmederek adamın uhdesine verdi. Verilen karara bozulan adam mahkemeden dışarı çıktığı sırada kendisi gibi hadım olan bir dostuna rast geldiğinde şöyle bir espri yaptı: "*Dostum, henüz vakit varken kendini kurtar. Zira kadı efen-*

---

354 Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2006), 725.

355 Se'âlibî, *Tahsînü'l -kabîh*, 65- *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, 180.

356 Se'âlibî, *Tahsînü'l-kabîh*, 66.

di -etrafta sahipsiz çocuk kalmaması için- piçleri hadımlara kakalamaya kesin kararlı!"[357]

Belirtmek gerekir ki hadım işlemi gerçekleştikten sonra gerek insan gerekse hayvanlardaki hormonal değişimden dolayı koku, tüylenme ve şekilde deformasyon gibi bazı değişiklikler meydana gelebilmektedir. Nevâdir kültürüne dair kayda geçen materyal içerisinde bu durumu destekler nitelikteki bazı mizahi anekdotlara da tesadüf edilmekte olup güzel bir örneği şöyledir:

> Emirlerden biri şiddetli baş ağrısı çekiyordu. Saray hekimi bu emire ayaklarını sıcak suya sokarak kür yapmasını tavsiye etti. O sırada mecliste bulunan ve hizmete koşturan bir hadım "*Efendim*, *siz başım ağrıyor diyorsunuz, o ise kalkmış size ayaklarınızı sıcak suya sokmanızı öneriyor, olacak iş değil, baş nerede ayak nerede?!*" diye hayretini ifade eder. Emir "*Öyle deme*" deyip ekler: *Senin husyelerinle başın arasında da dünya kadar mesafe var ama bak, onlar iğdiş edildikten sonra suratındaki orman gibi sakaldan eser kalmadı!*"[358]

Hadımların sayı bakımından epey bir yekûn oluşturduğu Müslüman toplumda [مَجْبُوبٌ] (cinsel organı kesilmiş) kimselerin var olduğu da bilinmektedir. Peygamberimizin İslam'a davet mektubu gönderdiği Mısır Mukavkısının, kendisine teşekkür mahiyetinde gönderdiği hediyeler arasında Mâriye ile beraber cinsel uzvu bulunmayan amcasının oğlu Me'bûr adlı köle de yer almaktadır.[359] İslam öncesi dönemde muhtelif nedenlerle kişinin erkeklik organını kesme uygulamasının İslami dönemde nadiren de olsa uygulandığını söylemek mümkündür. Zira bu işlemin var olduğuna işaret eden *Nihâyetü'l-ereb*'de şöyle bir rivayet yer almaktadır:

> Sağlıklı bir kadınla erkeklik organı olmayan bir erkeğin nikâh akdi sırasında evrakında şu ifadelere yer verilir:
>
> عَلِمَتِ الزَّوْجَةُ أَنَّ الزَّوْجَ مَجْبُوبٌ، لَا قُدْرَةَ لَهُ عَلَى النِّكَاحِ، وَرَضِيَتْ بِهِ.
>
> Kadın kocasının erkeklik organının bulunmadığını, cinsel güçten yoksun olduğunu bilmesine rağmen onunla evlenmeyi kabul etmiştir.[360]

[357] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/408; Âbî, *Nesrü'd-dür*, 4/219.
[358] İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/293; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 2/317.
[359] Demîrî, *Hayatü'l- hayevâni'l-kübrâ,* 2/441
[360] Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb,* 9/124.

I. TEN RENGİNE DAİR KUSURLAR

1. Siyahilik

Klasik *edeb* kaynaklarında "siyahi" veya "zenci" anlamında yaygın olarak rastlanılan Arapça terimler [أَسْوَدُ çoğ. سُودٌ/سُودَانٌ] ile [زَنْجِيٌّ çoğ. زَنْجٌ/زُنُوجٌ] sözcükleridir. Ancak Arapların ironik şekilde bazen kişiye, sahip olduğu özelliklerin mutlak zıddı olan nitelikler üzerinden künyeler verdikleri de vakidir. Nitekim âmâ bir şahsiyeti [أَبُو بَصِيرٍ] şeklinde künyeleyen Arap dil zevki, pekâlâ zenci birine [أَبُو الْبَيْضَاءِ] künyesini de layık görebilmektedir.

Arap edebiyatında muhtelif vesilelerle teşbih ve tasvirlerin, mizahi anlatı ve nüktelerin konusu olan siyahilere ilişkin en ziyade işlenen tema, zencinin simsiyah rengi ile ilişki içerisinde olduğu kişi ya da nesnelerin açık rengi arasında var olan kontrasttır. Örneğin ünlü fakih ve muhaddis Tâvûs b. Keysân (öl. 106/725), kara marsığı andıran siyahi bir damatla, pamuk yumağı bir gelin arasında icra edilen evlilik akdine iştirak edememe mazeretini latif bir üslupla şöyle ifade etmiştir:

> Düğününüze gelemiyorum. Zira görüyorum ki taraflar bu izdivaçla fıtrat-ı ilahiyeyi değiştirmeye yelteniyor![361]

Klasik mizahın temel enstrümanlarından biri olan siyah-beyaz paradoksu, pek çok tasvir ustası marifetiyle edebi anlatımda bir fırsat olarak gayet iyi değerlendirilmiştir. Klasik rivayetlerde dikkat çeken teşbihlere sahne olan bu zıtlığın en güzel örneklerinden biri, kepeğinden iyice ayrılmış undan yapılan beyaz ekmek [حُوَّارَى] ile onu yemekte olan zenci arasında yapılan "*gündüzü istila eden gece*"[362] yakıştırmasıdır. Keza İsfahânî'nin *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'sının siyahilere tahsis edilen [نَوَادِرُ فِي السُّودَانِ] başlıklı bölümünde zikredilen müstehcen bir anlatıda, zenci bir erkeğin beyaz bir kadınla olan cinsel birlikteliği yine benzer mantık çerçevesinde "*gece gündüze sarktı*" [363] teşbihiyle sunulur.

---

[361] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 4/57.

[362] Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 1/580. Tevhidî'nin bu tasviri Diyojen'e nispet ettiği görülmektedir, bkz. *el-Besâir ve'z-zehâir*, 2/93.

[363] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/318.

Yine mizahi anlatılarda siyahi kadınlarla, giydikleri renk cümbüşü kıyafetler arasındaki münasebet de kimi zaman ilginç kimi zamansa gayrinezih tasvirlerin yapılmasına meydan vermiştir. Mesela başına kırmızı -bazı rivayetlerde sarı- yazma bağlayan zenci bir kadının verdiği görüntünün "*Üst kısmı, rüzgârın tesiriyle harlanmış siyah kömür parçası*"na teşbihi böyle bir örnektir.[364] Keza ünlü mücûn ediplerinden Cemmâz'ın, tenin siyahlığı ile kırmızı rengin yaptığı çağrışım üzerinden yöneldiği bir betimleme hayli çarpıcıdır:

> Cemmâz, sokakta üzerine alev kırmızısı (yalancı safran) renkte elbise giymiş zenci bir kadına tesadüf edince hemen şöyle bir tasvirde bulunmuş: Şu manzara, kanlı basurdan fırlamış bir dışkıyı andırıyor![365]

Sahabe döneminin önde gelen nükte erbabından İbn Ebû 'Atîk'in (öl. 110/728'den sonra), zenci tenindeki siyahlığın koyuluğunu ifade ederken başvurduğu oldukça mübalağalı aşağıdaki yorum da, belirtilen tasvirlere ek olarak kaydedilebilir:

> İbn Ebû 'Atîk simsiyah tenli bir kadın gördüğünde dayanamayıp esprisini yapmış: "*Bu kadındaki siyahlık, yeryüzünün bütün dilberlerine ben niyetine dağıtılsa yeter de artar bile!*"[366]

Geneli savaş esiri olarak Arap coğrafyasına gelerek sosyal hayata ya köle sıfatıyla [غُلَامٌ] dâhil olan veyahut da azat edildikten sonra hizmetçi vasfıyla varlıklı ailelerin yanında istihdam edilen zenciler, zengin konaklarında veya malikânelerde önemli bir iş gücü kaynağı olarak da hayatlarını idame ettirmekteydi. Asaletine düşkün ve bununla övünmeyi bir hayat felsefesi haline getiren kadim Arapların İslam öncesi dönemden tevarüs ettikleri bir anlayışa göre, saf Arap ırkına siyahi bir unsurun karıştırılması kınama ve tahkiri gerektiren bir kusur sayılmaktaydı.

İslam dini ten rengini esas alan ve seçilmiş ümmet mefhumuna dayanan üstünlük anlayışını kökten reddettiği, bu hususta kesin talimatlarda bulunduğu halde, tarih boyunca Müslüman toplumlarda Arap olmayan unsurların yanı sıra siyahilerin de -az da olsa- birtakım tahkirlere maruz kaldığı ya da alaya konu edildikleri sosyolojik bir vakıadır. Ali b. Zâfir'in (öl. 613/1216) *Bedâi'u'-bidâe* adlı eserinde zikredilen aşağıdaki anekdot, siyah

---

[364] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, 2/318; Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 5/38; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa,* 2/10.

[365] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 8/116; *Zemahşerî, Rebî'u'l-ebrâr*, 2/263.

[366] Tevhîdî, *el-Besâir ve'z-zehâir*, 9/195; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 9/397; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 2/265.

tenli bazı kimselerle, türlü teşbih ve tasvirler yoluyla nasıl alay edildiğinin belgesel bir örneğidir:

> Ali b. Zâfir anlatıyor: Bir grup dostla birlikte Kadı el-Fâdıl'ı ziyarete niyetlenmiştik. Bu ziyaretçi grubu içerisinde, üzerindeki kıpkırmızı cübbesiyle simsiyah bir adam da vardı. Görüntüsünü tuhafsadığım bu adamı tanımıyordum. Kadı Fâdıl'ı gördüğümde -ki Allah kendisine hayırlı ömürler versin- "*Hacamat kanından fırlama bu kömür karası zenci de kim*?" diye sordum. Bana "*sanki gözü iltihaplı birinin bakışı gibi bakıyor*" dedi. Ben de "*Bence kıble olmaya daha münasip*" dedim "*Baksana, kırmızı elbiseler içerisinde bir siyahi!*" *Ya da bir kösenin yanağında kapkara bir ben*![367]

Klasik dönem kaynaklarında koyu ten rengi ya da siyahilik üzerine anlatılan bazı hikâyelerde ise bu durum bazı hayvanların zihinde yarattığı olumsuz çağrışımlardan ilhamla dile getirilmiştir. Karga ya da mayıs böceği gibi, kömür karası veya parlak siyah rengi olan bazı hayvanlar, anlatıma güç kazandırmak isteyen nüktedanlara iyi birer fırsat sunmaktaydı. Aşağıdaki anekdotun muhtevasında yer alan beyitlerde bu fırsatın son derece başarılı değerlendirildiğini söyleyebiliriz:

> Bir bedevi, *habîsa* yemekte olan bir topluluğa tesadüf etmiş. Bunun ne ikramı olduğunu sorduğunda "*Arkadaşımızın bir erkek çocuğu dünyaya geldi, o da bize bu gördüğünü ikram ediyor*" cevabını almış. Bedevi bu adamlarla birlikte yemeye başlamış, bitene kadar da yemiş. Sonrasında "*Başka bir şey yok mu?*" dediğinde "*Hayır!*" cevabını alınca hemen şiirini okumuş:
>
> مَـنْ لَمْ يُـدَسِّـمْ بِالـثَّـرِيـدِ سِـبَـالَـنَا بَعْدَ الْخَبِيصِ فَلاَ هَنَّأَهُ الْفَارِسُ
> وَأَتَـاهُ عَـشْـرٌ مِـنْ بَـنَـاتٍ كُـلُـهَا سُـودُ الْوُجُـوهِ كَـأَنَّـهُـنَّ خَـنَافِسُ
>
> Kim bu *habîsa* ikramından sonra, bıyıklarımızın ucunu tirit yağına belemezse, bir daha tebriğe gelen gideni olmasın! Ayrıca Allah ona, hepsinin suratı b…k böceği gibi kapkara tam on kız çocuğu bağışlasın![368]

2. Alaca Hastalığı

Câhiz'in *el-Bursân ve'l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûlân* adlı eserinde, kendisine özel bir bölüm atfetmeyi gerektirecek kadar Arap toplumunda yaygın görülen alaca rahatsızlığı [بَرَصٌ], her dönem ve toplumda olduğu gibi kadim Arap tarihinde de iyi bilinen bir fenomendi. Câhiz sınırlı sayıdaki fiziksel anomaliye tahsis ettiği belirtilen eserinde alaca has-

[367] Ali b. Zâfir, *Bedâi'u'-bidâe* (Mısır y. y., 1861), 63.

[368] et-Tuyûrî, el-Mübârek b. Abdülcebbâr, *et-Tuyûriyyât* (b.y.: y.y., 2004), 2/261-62; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd,* 8/7; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 1/59 4; Dîneverî *'Uyûnü'l-ahbâr,* 1/252.

tası olan meşhur şahsiyetlerden bazılarına dair bilgiler vermekte, bu arada, alacadan muzdarip kimselere nispetle anlatılan anekdotik rivayetleri de zikreder. Tıp dilinde Vitiligo olarak adlandırılan hem kalıtsal hem de edinimsel olabileceğine dair bilimsel değerlendirmelerin olduğu alaca hastalığının kalıtsal oluşuna dair kadim bir bilgi Câhiz tarafından da paylaşılmaktadır.[369]

Buna karşın Araplar, tarihlerinde, alaca ile iftihar etmiş, bedenin türlü bölgelerinde baş gösteren bu beyaz lekeleri bir asalet ve şeref nişanesi olarak görmüşlerdir.[370] Bu durumu yansıtan güzel bir örnek, iki şair arasında cereyan ettiği rivayet olunan şu polemiktir:

> Alaca hastası olan şair Ebû Şa'sâ el-'Anzî bir şiir inşadı sırasında hâzirundan birisi okuyuşunu kesmek istediğinde, kendisi de bir alaca hastası olan şair Amr mecliste söz alıp "*Misafirimize, şairimize insaflı davranınız! Bilmez misiniz ki alaca hastası tüm şairler lekeli vücutlarıyla arz-ı endam etmekten çekinmemiş hatta bununla iftihar etmişlerdir*" dedikten sonra şu beyti okumuştur:
>
> أَيَشْتُمُنِي زَيْدٌ بِأَنْ كُنْتُ أَبْرَصَا فَكُلُّ كَرِيمٍ لَا أَبَا لَكَ أَبْرَصُ
>
> Alaca olduğum için sataşıyor mu Zeyd bana?
> Her asil alaca doğar, babası zıbarasıca![371]

Her ne kadar dönem kültüründe bazılarınca bir övünç vesilesi kabul edilse de vücudu saran beyaz lekelerin göze çarpmasından rahatsızlık duyanların varlığı da bilinmektedir. *Rebî'u'l-ebrâr*'da yer alan bir rivayeti esas alacak olursak, alaca hastası Şair Eymen b. Hureym (öl. 80/699 [?]) bu baş belası lekelerden -hiç olmazsa görünüşte- kurtulmak için safran sürmeyi âdet edinmişti.[372] Alaca hastası olduğu halde bu beyaz lekeleri safranla kapatmaya çalışan isimlerden biri de Hz. Osman'ın oğlu Ebân'dır.[373] Diğer taraftan sır tutmayı beceremeyen dostları hicvetmek üzere de, bu hastalığın arazı olan benekleri ifşa eden kötü dostlar kadim bir Arap meselinde şu şekilde kınanmıştır:

كَانَ بِجَسَدِي بَرَصٌ مَا كَتَمْتَهُ
Bedenimde bir alaca vardı

---

[369] Câhiz, *el-Bursân ve'l-'urcân*, 129. Meşhur Meczup sufi Behlûl'ün annesinin alaca hastası olduğu, erkek ve kız çocuklarının da alaca hastası olarak dünyaya geldikleri aktarılmaktadır.

[370] Câhiz, *el-Hayevân,* 5/91; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/319; Zemahşerî*, Rebî'u'-ebrâr,* 5/35; İbn Hamdûn*, et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye,* 7/204.

[371] Câhiz, *el-Bursân ve'l-'urcân*, 67; Zemahşerî*, Rebî'u'-ebrâr,* 5/53; Dîneverî, *'Uyûnu'l-ahbâr,* 4/64; İbşîhî, *el-Müstetraf*, 495.

[372] Zemahşerî*, Rebî'u'-ebrâr,* 5/71.

[373] Salahattin Polat, "Ebân b. Osman". *TDV İslam Ansiklopedisi*. (Ankara: TDV Yayınları, 1998). 10/66-67.

Saklayamadın onu, ne acı![374]

Konunun dinî anlatılarla desteklenir boyutu da bulunmaktadır. Kur'an'da anlatıldığına göre anadan doğma alaca hastalarını iyileştirme Hz. İsa'nın bir mucizesiydi (Âl-i İmrân: 49), keza Abdurrahmân es-Safûrî'nin (öl. 894/1488-1489) *Nüzhetü'l-mecâlis*'inde zikrettiği İbn Abbas'a dayandırılan bir rivayete göre de Firavun'un alaca hastası kızı, Hz. Musa'nın tükürüğü sayesinde şifa bulmuştur. Rivayet şöyledir:

> Firavun'un kızlarından biri alaca hastasıdır. Bütün doktorlar sadece muayyen bir günde Nil nehrine giderek suyundan vücudundaki lekelere sürmedikçe kızının bu hastalıktan kurtulamayacağını söyler. Gün gelip çattığında Firavun, karısı Asiye ve iki kızları birlikte Nil kenarına giderler. Kızları cariyelerle oyuna daldıkları sırada Nil üzerinde bir sandık peyda olur. Akıntının önlerine sürüklediği sandığı açtıklarında parmağını emen Musa'nın yüzündeki nuru fark eden Asiye'nin kalbi bebeğe ısınır. Alaca hastası kızın vücuduna Musa'nın tükürüğünden sürüldüğünde lekeler kaybolur, hastalıktan bertaraf olur.[375]

Hz. İsa'nın anadan doğma alacalıları iyileştirdiğine telmihte bulunan sayılı birkaç anekdot ise, hususan mizah boyutu itibariyle dikkat çekicidir. Bir örneği şudur:

> Medâinî anlatıyor: Alaca hastası Ebû Bekir b. 'Ayyâş şarap içmekle itham edilen Kureyşli bir dostuna "*Dediklerine bakılırsa şarabı helal kılması için bir peygamber gönderilmiş*" diye takılmış. Beriki latifesini yapmış: "*Anadan doğma dilsize ve bir alaca hastasına şifa olmadıkça iman etmem!*"[376]

İ. EL, KOL, AYAK, BACAK UZUVLARININ EKSİKLİĞİ

Fiziksel estetiği kusurlu kılan en belirgin anomali, hiç şüphesiz, bedenin bir veya birkaç uzvunun tümden eksik oluşudur. Harp, kavga, düello, kaza, hastalık, had cezasına çarptırılma, genetik faktörler gibi tahmin edilebilir bazı nedenlerden ötürü Arap toplumunda belirli uzuvları eksik insan sayısı hiç de az değildi. Tarih ve terâcim kitaplarında tanıtı-

---

[374] Ebû Ubeyd el-Kâsım el-Bağdâdî, *el-Emsâl,* thk. Dr.Abdülmecid Kutâmış (Dâru'l-Me'mûn, li't-Türâs, 1980), 61; Ebû Ubeyd Abdullah el-Bekrî, el-Endelüsî, *Faslü'l-mekâl fî şerhi kitâbü'l-emsâl*, İhsan Abbas (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1981), 65; Nîsâbûrî, *Mecma'u'l-emsâl*, 2/207; Zemahşerî, *el-Mustaksâ,* 2/297.

[375] Abdurrahmân es-Safûrî, *Nüzhetü'l-mecâlis* (Mısır: el-Matbaatü'l-Kasteliyye, 1866), 2/192; Zemahşerî, *el-Keşşâf,* 3/394; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an,* thk. Ahmed Bardûnî, İbrahim Atfiş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 11/196; en-Nesefî*, Medâriki'tenzîl ve hakâiku't-te'vîl,* thk. Yusuf Ali Bedîvî (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tîb, 1998), 2/630.

[376] Hamevî, Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ,* 2/757; es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâût et-Türkî Mustafa (Beyrût: Dâru İhyâü't-Türâs, 2000), 10/153.

[376] İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir,* 74.

lan şahsiyetlerin bu yönlerine özellikle dikkat çekilir, ilginç bir hikâyesi varsa o da mutlaka zikredilirdi.

Edeb klasiklerinde çok yaygın biçimde parmak, el, kol ya da ayak uzuvları eksik/kesik olan kimseler için [أَقْطَعُ] ya da daha spesifik olarak [مَقْطُوعُ الْيَدِ veya مَقْطُوعُ الرِّجْلِ] gibi tabirler kullanılmaktadır. Çok daha nadir olmak üzere yine böylesi kimseler için [أَجْذَمُ، أَتَـكُّ، أَصْـرَمُ، أَكْوَعُ] terimlerine başvurulduğu da görülmektedir.

Bir uzvun bedenden ayrı düşmesinin nedenleri üzerine yürütülen polemikler her zaman ilgi çekici olmuştur. el-Gırnâtî'nin, *Hadâiku'l-ezâhir'de* rivayetinde münferit kaldığı otantik bir hikaye Ziyâd el-Akta' adındaki tek eli kesik bir adamla şair dostu Ferezdak'ın kerimesi arasında geçen bir diyaloğu ele almaktadır:

> Ferezdak'ın Ziyâd el-Akta' adında bir işret dostu varmış. Bir gün bu zat Ferezdak'ı ziyarete gelmiş ama kapıda kendisini küçük kızı karşılamış. Kısa bir tanışma faslından sonra aralarında şu diyalog cereyan etmiş:
>
> Ziyâd (şakayla): Ne bu, zenci gibi kapkara halin?!
>
> Kız: Ya senin şu güdük koluna ne demeli?
>
> Ziyâd: (Onu küçümseme!) o kol Harûriyye savaşı gazisi!
>
> Kız: Sen onu külahıma anlat, bir haydutluk girişimi yüzünden kesildi, yalan mı?!
>
> Köşeye sıkışan Ziyâd dayanamayıp "*Allah babalı kızlı her ikinizin de belasını versin!*" diye sövmeye başlamış. Rivayet o ki, bu hadise daha sonra Ferezdak'a anlatıldığında şöyle demiş: "*İşte o zaman gerçekten inandım ki bu kız hakkaten benim kızımmış!*"[377]

Klasik edebiyatın şiir atışmalarında gözlemlenen ilgi çekici temalardan biri de, yalan ve palavra üretme noktasındaki rekabetlerdir. Genelde üç veya daha fazla kişinin iştirak ettiği rekabet türünde hikâyenin akış şeması neredeyse standarttır. Taraflar belirli bir konuda hayal mahsulü ve kısmen mizahi ögeler barındıran cümlelerle muhataplarını şaşırtmaya çalışırken, her defasında sözü en son alan en güçlü palavrayı serdeder. Palavra yarışına girişenlerin fiziksel birtakım kusurlarla malul oluşu ise kuşkusuz iddia ettikleri hususlardaki "inanılmazlıklarını" artırmaktadır. Biri kör, biri felçli, biri de hiç kolları bulunmayan bir adam arasında yaşandığı rivayet olunan aşağıdaki diyalog, muhteva-

[377] İbn 'Âsım, *Hadâiku'l-ezâhir*, 71.

sındaki atışmanın gülümseticiliği kadar, bu zevatın, sahip oldukları kusurlarla barışık oluşları açısından da takdire şayandır:

> Biri âmâ, biri felçli, biri de tamamen kolsuz üç kafadar bir handa demlenmek üzere bir araya gelmiş. İlkin felçliyle kolsuz, gözleri görmeyen dostlarına "*Şen sesinle şakı bakalım*" deyince, âmâ başlamış okumaya:
>
> إِنِّـي رَأَيْتُ عَشِيَّـةَ النَّحْرِ حُورًا نَفَيْـنَ عَزِيـمَةَ الصَّبْـرِ
>
> Gördüm Kurbanda, bir akşam saati
> İnsanın sabrını tüketen pek çok huri
>
> Bunu duyan arkadaşları "*Kes palavrayı*" demiş "*Nasıl oldu da kör gözlerinle görebildin!*? Sonrasında sözü felçli almış, o da şöyle okumuş:
>
> إِذَا اشْتَدَّ شَوْقِي وَهَاجَ الْأَلَمْ عَدَوْتُ عَلَى بَابِكُمْ فِي الظُّلَمْ
>
> Hasretim harlanıp varınca ızdırap son raddeye
> Geldim kapınıza koşarak karanlık bir gecede
>
> Bu defa da diğer ikisi itiraz etmiş: "*Felçli koşuyor ha! Amma palavra!*" Ve son olarak ardından "*oku bakalım*" deyip sözü kolsuza vermişler. O da şöyle demiş:
>
> شَبَّكْتُ كَفِّي عَلَى رَأْسِـي وَقُلْتُ لَهُ يَا رَاهِبَ الدَّيْرِ هَلْ مَرَّتْ بِكَ الْإِبِلُ
>
> Avucumu saçlarıma geçirip dedim ki ona:
> Ey manastır papazı, hiç develer rast geldi mi sana?
>
> Bu son beyti duyan arkadaşları, "*En bestekârımız ve sahtekârımız sensin!*" deyip adamı tebrik etmişler.[378]

Halk dili ve kültüründe, kendilerine husumet duyulan kimselere yönelik ilenmelerin yanı sıra, bazen kişinin, kendisini hedef alarak beddua edişlerine de tesadüf olunmaktadır. Türlü imtihanlarla sınanan insanoğlu, tahammülü zor, çetin bir musibetle karşılaştığında, bazen onun ıstırabındansa, bazı fiziksel kusurlara sahip olmayı temenni edebilmektedir. Kendine yönelik bu ilenmelerde kişi göz, el, kol, ayak vb. uzuvlarının hiç olmamasını arzu etmekte, bu yolla vicdanen rahatlamaya çalışmaktadır. Söz gelimi, İbn 'Abdürabbih'in *el-'İkdü'l-ferîd*'inde yer alan bir rivayete göre, Cemel Vakasında Hz. Ali'ye karşı Hz. Talha tarafında saf tutan Hâris b. Süveyd (öl.?), bu hususta pişmanlığını şöyle dile getirmiştir:

فَوَ اللّٰهِ لَوَدِدْتُ أَنِّي لَمْ أَشْهَدْ ذَلِكَ الْيَوْمَ، وَأَنِّي أَعْمَى مَقْطُوعُ الْيَدَيْنِ وَالرِّجْلَيْنِ.

[378] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/874

> Andolsun ki ben, böyle bir güne şahitlik etmektense; iki kol ve bacağı kesilmiş (bu yüzden fitneye iştirak edemeyen) bir âmâ olmayı yeğlerdim.[379]

İbn Hamdûn'un *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*'sinde yer alan Cemel Vakasıyla ilgili tarihsel bir anekdot da benzer bir tema ancak daha dramatik bir sahne içerir. Arap dâhilerinden Ahnef b. Kays'ın Cemel Vakası'nda tarafsız kalışı dolayısıyla maruz kaldığı bir sataşmaya verdiği yanıt -ki doğrudan muhatabının kesik kol ve bacaklarını anlatıma dâhil eder- aynı zamanda fitne hadiselerinde çekimser kalmanın önemini vurgulayan bir öz de barındırır:

> Ahnef, Hz. Aişe'nin saflarında Cemel'e katılıp iki kolunu birden kaybeden Akraş b. Züeyb'e tesadüf ettiğinde, Akraş "*Seni gidi savaş kaçkını!*" diye takılınca Ahnef "*Eğer lafımı dinleyeydin, şimdi sağ elinle yemek yeyip sol elinle ağzını siliyor olurdun!*" der.[380]

Bu başlığı, çocukluğunda bineğinden düştüğü için bir bacağı kesilen ve kalan ömrünü takma bir bacakla sürdürmek durumunda kalan Mutezilî müfessir Zemahşerî'nin *Hayâtü'l- hayevâni'l-kübrâ*'da yer alan ibretlik öyküsüyle noktalamak istiyoruz. Demîrî'nin, rivayetinde münferit kaldığı anekdotta Zemahşerî, bacağını nasıl kaybettiğini şöyle hikâye etmektedir:

> Şu bacağımı annemin bir bedduası yüzünden kaybettim. Hikâyesi şu: Çocukluğumda minik bir serçe yakalayıp ayağından iple sıkıca bağlamıştım. Bir ara elimden kaçıp duvardaki bir gediğe kendini attı. Ben ipi kendime doğru kuvvetlice çekince hayvancağızın kopan bacağı önüme geldi. Bu duruma kahrolan annem "*Allah da senin bacağını kopartsın e mi!*" diye bir beddua savurdu. Öğrenim çağına geldiğimde ilim tahsili için Buhara'ya seyahat ettiğim sırada bineğimden düştüm, bacağım kırıldı ve nihayet kesilmek zorunda kaldı.[381]

J. KÖTÜRÜMLÜK/FELÇ

Diğer fiziksel kusurlara kıyasla daha az anekdotun konusu olan felçlik hâli -bir başka ifadeyle kötürümlük- genelde hikâye kahramanlarının ilerleyen yaşlarında karşılaştıkları ilahi bir imtihandır. Tarihte meşhur bazı şahsiyetlerin bu musibetle sınandığını biyografi çalışmalarında yer alan kayıtlardan anlıyoruz. Klasik Arap nesrinin güçlü kalemi Câhiz'in, hayatının sonlarına doğru felçle sınandığını ve bu durumu "*Bedenimin sağ*

---

379 Câhiz, *el-Beyan ve't-tebyîn*, 2/217; *el-Hayevân*, 2/16; İbn 'Abdürabbih, *el 'İkdü'l-ferîd*, 5/75; İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn,* 140.

380 İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye,* 7/200.

381 Demîrî, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ,* 2/163.

tarafı komple felç ve bu bölgeyi makasla kesseler dahi bir şey hissetmem" dediği rivayet olunmaktadır.[382]

Vücudun tümden ya da kısmen atıl hâle gelmesini ifade eden felç, ancak bir düşmanın başına gelmesi arzu edilebilecek ciddi bir musibet olup bu yüzden klasik kaynaklarda hiciv ve beddua maksatlı olarak kullanılmıştır. Ancak sözü edilen beddualar bazen kinaye yoluyla zarif bir üslupla ifade edilmiştir. Örneğin "*Allah ayakkabıdan mahrum etsin/ayakkabısını ayağından alsın!* [خَلَعَ اللّٰهُ نَعْلَيْهِ]" şeklindeki bir cümle zımnen hasmın kötürüm olmasına dönük kötücül bir temennidir. Keza hayatının son demlerinde inmeye yakalanan, mizahi kişiliğiyle maruf Ebân b. Osman b. 'Affân'ın adı da bu yöndeki bazı beddua cümlelerinde geçmektedir. Bir kişinin felçli olması arzulandığında [رَمَاكَ اللّٰهُ بِفَالِجِ ابْنِ عُثْمَانَ] "*Allah sana Osman oğlu Ebân felci nasip etsin*" denilmekteydi ki, aynı sıyganın [لَا رَمَاكَ اللّٰهُ بِفَالِجِ ابْنِ عُثْمَانَ] "*Allah seni Osman oğlu Ebân felcinden uzak etsin*" şeklinde bir de dua formatı bulunmaktaydı ki bunlar birer darb-ı mesel olarak yüzyıllarca dilde tedavül etmiştir.[383]

Farklı fiziksel kusurlara sahip iki ayrı kişinin, iş birliğine gitmek suretiyle sorunlarını çözmeye çalışması, bu bapta aktarılan rivayetler içerisinde nadir görülen bir durumdur. İbşîhî'nin *el-Müstetraf*'ında tesadüf ettiğimiz, bir âmâ ile bir kötürümün ilginç dayanışmasını konu alan -muhtemelen de sentetik karakterli- aşağıdaki hikâye, bu nadir türdeki anekdotlardan biridir:

> Köyün birinde hayatını fakru zaruret içinde idameye çalışan biri âmâ diğeri kötürüm iki kişi varmış. Ne âmânın kendine rehberlik edecek bir yakını ne de kötürümün kendisini sırtlayacak bir kimsesi varmış.
>
> Köyde, bu iki zavallıyı her gün Allah rızası için yedirip içiren bir adam varmış ve bu ikisinin iyi günleri hayırsever zatın ölümüne kadar sürmüş. O öldüğündeyse günlerce aç susuz kalmış, takatleri kesilecek noktaya gelmişler. Nihayet kafa kafaya verince akıllarına şöyle bir fikir gelmiş. Âmâ olan kötürümü sırtına alacak, kötürüm de gördüğü gözüyle ona yolu tarif edecekmiş. Planladıkları gibi de yapmışlar: Âmâ sadece kötürümü sırtına alıp taşımış, birlikte geze geze

[382] Şerîf el-Murtazâ, *Emâlî'l-Mürtezâ*, 1/199; Demîrî, *Hayatü'l- hayevâni'l-kübrâ,* 1/253; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-â'yân,* 3/453.

[383] İbşîhî, *el-Müstetraf*, 496.

> köyün ahalisinden yiyecek istemişler. Bu sayede de aç susuz ölmekten kurtulmuşlar.[384]

Ruhun beden zindanında hapsedilmesini anlatan kötürümlük hâli, özellikle sağlıktan sonra tecrübe edildiğinde son derece ağır bir deneyim olup, nimet hâlinin zevaline de en somut örneklerden biridir. Gözleri sonradan kör olan nedim Ebü'l-'Aynâ ile itizal ehlinin önde gelen isimlerinden Ahmed b. Ebû Duâd (öl. 240/854) arasında geçen aşağıdaki hikâye, bir hasta ziyareti sırasında cereyan eden ilginç diyaloglardan biri olarak kayda geçmiştir:

> Ebü'l-'Aynâ felç geçiren İbn Ebû Duâd'ı ziyarete gittiğinde kendisine şöyle demiş: Ne avutmak ne de teselli vermek için yanına geldim. Bilakis seni beden kafesine hapseden, buna mukabil -nimetin elinden nasıl kayıp gittiğini görmen için- gözünü sana bırakan Yüce Rabbime hamt etmek üzere buradayım![385]

K. BİRDEN ÇOK FİZİKSEL KUSURU OLAN BAZI MEŞHURLAR

Tabakat ve terâcim türü eserlerde kişilerin biyografisine dair bilgi verilirken şayet varsa çirkinlikleri ya da fiziksel kusurlarına da işaret edilmiştir. Bilgisine yer verilen şahısların bazısı bir tek özre sahipken, haklarında mizahi aktarımlarda bulunulsun ya da bulunulmasın, bazılarının iki, üç hatta daha fazla sayıda fiziksel kusura sahip olduğu da not edilmiştir. İşte bu başlık altında birden fazla fiziksel kusuru bulunan şahsiyetlerden birkaçı ismen tanıtılacak, birkaç da örnek verilecektir.

Sahâbîler içerisinde çirkinliğiyle maruf, kel olduğu için [أَقْرَعُ] lakabıyla anılan, aynı zamanda sağır ve tek gözü kör Akra' b. Hâbis'i (öl. 33/653-654) çoklu fiziksel kusur sahibi şahsiyetler arasında sayabiliriz.[386] Tâbiîn tabakasındansa çeşitli fetih hareketlerine iştirak etmiş âbid ve zahit şahsiyet Mesrûk b. Ecda' (öl. 63/683) örnek verilebilir. Bu sahâbî katıldığı savaşlarda aldığı darbeler sonucu çolak kalmış, kamburu çıkmış, nihayetinde başından yaralanıp felç de olmuştur.[387]

Birçok sahâbîden yaşça büyük olmasına rağmen Hz. Peygambere ulaşıp sohbetinde bulunamadığı için sahâbî kabul edilmeyen, Nahiv ilminin kurucusu Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin de (öl. 69/688) hem topal hem de son derece çirkin çehreli biri olduğu rivayet

---

384 İbşîhî, *el-Müstetraf*, 2/548.
385 İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/224. İbn Hamdûn*, et-Tezkiratü'l-Hamdûniyye,* 5/216.
386 Ebûbekr el-Havârezmî, *Müfîdü'l-'ulûm ve mübîdü'l-hümûm,* 480.
387 Ebûbekr el-Havârezmî, *Müfîdü'l-'ulûm ve mübîdü'l-hümûm,* 480.

olunmaktadır. Kötü nefes kokusuyla bilinen ed-Düelî'nin hayatının son demlerini felçli olarak geçirdiği de kayıtlarda yer almaktadır.[388]

Hulefâ-i Râşidînden Hz. Osman'ın oğlu, Emeviler Dönemi Medine valilerinden Ebân b. Osman (öl. 105/723) ise sağıra yakın işitme sorunları olan bir zattı. Keza gözlerinde şaşılık, ellerinin üstünde ise -kına ile kapatmasını mazur gösterecek ölçüde- alaca hastalığından mütevellit beyaz lekeler mevcuttu. O da hayatının son demlerinde felç olmuştu.[389]

Emeviler dönemi meşhur muhaddis ve fakihlerinden 'Atâ b. Ebû Rebâh (öl. 114/732) da gayet çirkin, koyu siyah tenli, bir gözü görmez, burnu basık ve topal bir şahsiyetti. Abdullah b. Zübeyr'in destekçilerinden olan İbn Ebû Rebah, düşman tarafla vuku bulan bir çatışmada aldığı kılıç darbesiyle ellerinden birini kaybetmiş, hayatının sonuna doğru da tamamen kör olmuştur.[390] Onun bu farklı fiziksel kusurlarını göz önüne seren bir anekdot şöyledir:

> Kâbenin avlusundaydım. Yanımıza kel, küçük kalçalı, burnu deve dışkısını andırır, tencerenin dibinden daha kara suratlı, üzerinde iki parçalı Katar'a özgü kıyafet olan bir adam geldi. Bu kim diye sorduğumda "*Hicaz ekolü fukahâsının piri Atâ b. Ebû Rebâh*" dediler.[391]

Pek çok fiziksel kusurun şahsında toplandığı isimlerden biri de tâbiîn neslinin ileri gelen âlimlerinden, hadis, kıraat ve ferâiz ilimlerinde otorite A'meş'tir (öl. 148/765). Onun bir dizi fiziksel kusuru, karısıyla bozuk olan aralarını düzeltmek üzere misafirliğe gelen bir aile dostunun dilinden tek tek sayılınca tarihsel rivayet bir anekdot mahiyetine bürünmektedir. Şöyledir hikâye:

> A'meş'le karısının bir dönem limoni olan aralarını düzeltmek için evlerine aracı dostları misafir olmuş. Bu zat, güya kalbi kırık kadıncağızın gönlünü alıp A'meş'i de övme gayesiyle başlamış anlatmaya: "*Siz onun gözlerinin sululuğuna, bacaklarının çelimsizliğine, dizlerinin dermansızlığına, ayaklarının topal oluşuna, alnının çıkıntısına, ağzının pis kokusuna aldırış etmeyin efendim! Ebû Muhammed bizim üstadımız, fakihimizdir.*" Bunu duyan A'meş dayanamamış: "*Ha-*

[388] İbn Zekeriyyâ, *el-Celîsü's-sâlih,* 415; İbn Hallikân*, Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/536.
[389] Ebûbekr el-Havârezmî, *Müfîdü'l-'ulûm,* 480.
[390] Ebûbekr el-Havârezmî, *Müfîdü'l-'ulûm,* 480; İbn 'Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd*, 2/96.
[391] Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr,* 4/230; Vatvat, *Gururu'l-hasâisi'l-vâzıha,* 243.

tunun duyup bilmediği ne kadar kusurum varsa hepsini ortaya saçtın; yıkıl git karşımdan, Allah'ın cezası!"[392]

Lügat, edebiyat, gramer, fıkıh, kelam ve tarih gibi pek çok ilimde otorite, Abbâsî devrinin çok yönlü âlimlerinden Ebü'l-'Alâ el-Ma'arrî (öl. 449/1057) çirkin, kısa boylu ve cılız biriymiş. Dört yaşlarındayken geçirdiği çiçek hastalığı sırasında her iki gözünü kaybeden el-Ma'arrî'nin bu hastalık neticesinde gözlerinden birine tamamen ak inmiş. Bu nedenle, kör olmasına rağmen dışarıdan bakan kişide sanki tek gözüyle az biraz görüyormuş izlenimi uyandırırmış.[393]

Selahattin Eyyûbî'nin edip ve şair meşhur veziri, birçok ilimde vukufiyet sahibi, özellikle de yazı sanatında döneminin önde gelen ilim erbabından biri olan Kâdî el-Fâzıl (öl. 596/1200) da oldukça çirkin ve kör biriymiş. Rivayete göre bu ünlü devlet adamı, şair ve edibin, sırtındaki belirgin kamburu gizlemek uğruna sarığını omuzlarından aşağı sarktırmıştır.[394]

Siyasi ve askeri dehasıyla meşhur, tâbiîn dönemi devlet adamlarından, Ahnef b. Kays'ın da bir dizi fiziksel kusurla muallel olduğu ilginç tasvirler eşliğinde kayıtlara geçmiştir:

> Heysem b. 'Adî anlatıyor: Ahnef b. Kays, Mus'ab b. 'Umeyr ile birlikte Kûfe'ye gelmişti. Bir insanda çirkinlik adına görülebilecek ne varsa bütün hepsi Ahnef'te birleşmişti. Bir kere dazlaktı, sonra burnu yamuk, kulakları düşük, dişleri üst üste binmiş, kocaman ağızlı, çenesi hafif kayık, şakakları dışarı fırlamış, bir gözü yuvasından çıkmış, son derece seyrek sakallı (yarı köse) ve nihayet çarpık bacaklı biriydi. Bununla birlikte o kadar güzel bir konuşması vardı ki, lafa girdiğinde bütün bu kusurları adeta birer birer silinip kaybolurdu.[395]

Bu vesileyle, cimrilik ve tamahkârlık gibi kimi ahlaki kusurların yanı sıra, birden fazla fiziksel kusura sahip şahsiyetler arasında Medine'nin ünlü mizah ustası ve meşhur nüktedan Eş'ab'ı da unutmamak gerekir. Bir kaynakta onun mosmor bir surata sahip olduğu, keza şaşı, kel kafa ve peltek olduğu da zikredilmektedir.[396]

---

[392] İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 2/307; İbn Hamdûn, *et-Tezkiratü'l-Hamdûniyye,* 9/370; İbşîhî, *el-Müstetraf*, 474; Zeynüddin el-Makdisî, *Gızâü'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l-müzâh*, Bessâm Abdülvehhab el-Câbî (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 1997), 40.

[393] Yusuf Bedî'î ed-Dımeşkî, *es-Subhu'l-menbî an haysiyyeti'l-Mütenebbî* (b.y.: el-Matbaatü'l-Âmiretü'ş-Şarkıyye, 1890), 1/8.

[394] Dayf, *el-fennü ve mezâhibühû fi'n-nesri'l-Arabî,* 370.

[395] Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/68; Husrî, *Zehrü'l-âdâb*, 2/56; Vatvat, *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha*, 240; Zemahşerî, *Rebî'u'l-ebrâr*, 1/323-24.

[396] Ebû Ubeyd Abdullah el-Endelüsî, *Semtu'l-'âlî,* 1/958.

Çok sayıda fiziksel kusurla muallel oluş beşeri bir durum olduğu kadar, bilhassa bedevi figürünün tasvir sanatında insan dışındaki objelerin betiminde de işe yarar bir araçtır. Nitekim şehir hayatının lüks ve konforundan bihaber bir bedevinin, gördüğü bir ud enstrümanına yaptığı yakıştırmada bunun güzel bir örneğini buluruz:

> Şehre inen bedevinin biri ilk defa gördüğü ud enstrümanını çöle döndüğünde çevresindekilere şöyle tasvir etmiş: *Bir nesne gördüm ki sırtı kambur, karnı sıkı, suratı çilli, içi kof, eğri büğrü de bacakları var. Yine bu şeyin alnı belinde, gözleri göğsünde, bağırsakları midesinden fırlamış vaziyette ve bağırsaklarıyla konuşur durumda. (İnanmayacaksınız ama) bağırsaklarından kelimeler çıkıyor, ayrıca kulakları bükülü, beli ipince.*[397]

[397] Âbî, *Nesrü'd-dür*, 6/40; İsfahânî, *Muhâdarâtü'l-üdebâ,* 1/823.

SONUÇ

Her milletin edebiyatında mutlaka yer verilen "beşerî çirkinlik" olgusu ve bunu pekiştiren fiziksel kusurlar, klasik Arap edebiyatında da çok erken bir tarihten itibaren müstakil eserlerin telifine imkân verecek ölçüde yoğun işlenmiştir. Birçok Arap klasiğinin muhtevasında ana veya alt başlıklara konu edilen bu temalara, alakalı alakasız başka pek çok yerde de değinilmiş, nihayetinde konuya dair zengin bir müktesebat meydana gelmiştir. İlgili malzeme sadece *edeb* kitaplarında fiziksel kusurlara dair aktarılan anekdotik rivayetlerle sınırlı olmayıp terâcim türü eserlerde de buna dair zengin bir rivayet malzemesi kaydedilmiştir.

1. Araplar bilinen yüz çirkinliğinin yanı sıra vücut organlarındaki deformasyonlara, biçim bozukluklarına, çarpıklık ve eğriliğe, orantısızlığa ya da aza eksikliğine dair akla gelebilecek fiziksel kusurları edebiyatın konusu yapmışlar ve bunlara ilişkin mizahi malzemeyi özenle kayda geçirmişlerdir.

2. Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında çirkinliğe ve fiziksel kusurlara dair aktarılan anekdotlar bazen salt mensur rivayetler bazense içerisinde manzum parçaların bulunduğu karma metinler halindedir.

3. Arapların özellikle de bedevi zümresinin çirkinliğin ve fiziksel kusurların tasvirinde ortaya koydukları performans, hayal güçlerinin seviyesine ve tasvir noktasındaki başarılarına işaret etmektedir.

4. Arap kültüründe bir çirkine ya da fiziksel kusuru olan birine -dilin verdiği esnek imkânlar da devreye sokularak- hiciv ve hakaret yoluyla sataşılması oldukça yaygın görülen bir durumdur. Bu hususta din müessesesince yapılan öğütlerin sanat, mizah ve edebiyat adına bir nebze kulak arkası edildiği söylenebilir.

5. Çirkin ya da fiziksel kusurlu kimselerin eleştirisinde kullanılan dil, sıradan halk tabakasından insanlar ya da önemli şahsiyetler oluşuna bakılmaksızın bazen hafif dokundurmalar bazen ise ölçüsüz aşağılamalar şeklinde olabilmektedir. Bir diğer ifadeyle, fiziksel defektleri konu alan mizahi anlatılarda kâh nezih bir üslup kâh kaba bir dil kullanılmıştır.

6. Genel olarak kısa anlatıların gerek dil ve üslup özellikleri gerekse mizahi vurgu açısından nispeten daha güçlü olduğu söylenebilir.

7. Arap edebiyatında kolektif halk düşüncesini ve hikmet kültürünü müteakip nesillere estetik biçimde aktarma işlevi gören mesellerin hatırı sayılır bir bölümü doğrudan çirkinlik kavramı ya da fiziksel kusurları ifade eden kavramlar üzerinden ifade edilmiştir.

8. Klasik Arap edebiyatında özgün bir mizah üretme biçimi olan Kur'an ayetlerine referansla yapılmış nüktelerin bir kısmında ana fikir çirkinliğin ya da onunla irtibatlı fiziksel kusurların yergisidir.

9. Felsefenin yanı sıra pek çok sanat dalının ilgi sahasına da giren çirkinliğin sayısız anekdotik rivayete konu olması Arap mizahının tematik zenginliğinin bir göstergesidir.

10. Arap klasiklerinde fiziksel kusurlara ilişkin anekdotlar içerisinde ilk sırayı "görme kusurları" almakta olup körlük, tek gözlülük ve şaşılığa dair aktarılan rivayetlerin sayısı müstakil çalışmayı gerektirecek hacimdedir. Diğer taraftan saç sakalla bağlantılı kellik, köselik, ağarmış saç, ak sakal, gür saç vb. temalara dair rivayet olunan anekdot sayısı hiç de az değildir.

11. Arap kültüründe özellikle "yüz çirkinliği"ni anlatmak üzere çok sayıda sözcük ve tabirin kullanımı, lügat ve *edeb* kitaplarında bunların nüanslarına yer verilmesi Arap dilinin ifade zenginliğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

12. Arap mizahının temel karakteristiklerinden mücûn (cinsel içerikte nükteler yapma), çirkinliğe dair unsurların tasvirinde de izlenen bir usul olmuştur.

13. Müslüman toplum tarafından genellikle gözetilip kollanan dezavantajlı gruplar içerisindeki fiziksel engellilerin -cüzi oranlarda da olsa- çevresindekilerce aldatılıp dışlanmaları, alaya alınmaları, hicve maruz kalmaları zaman zaman en temel insani ilkelerin ihlal edilebildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Abbâsî, Ebü'l-Feth. *Ma'âhidü't-tensîs 'alâ şevâhidi't-telhîs.* thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 2 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.

Abdullah b.Tayyib b. Ahmed b.Muhammed el-Meczûb. *el-Mürşid ilâ fehmi eş'âri'l-'Arab.* 4 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Âsâri'l-İslamiyye, Vizâratü'l-İ'lâmi's-Safâ, 1. Basım, 1989.

Abdülmuiz Fazl Abdürrezzak Mahmud. el-'Urcân ve'l-'umyân fi'd-devleti'l-İslâmiyye hattâ nihâyeti'l-'asri'l-Ümevî. *Mecelletü külliyyeti'l-lügati'l-'Arabiyye bi îtâyi'l-Bârûd* Cilt: 35, Sayı: 4, s. 189-273.

Âbî, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn. *Nesrü'd-dür fi'l-muhâdarât.* thk. Hâlid Abdülganî Mahfûz. 7. Cilt Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2004.

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaûtî. 'Âdil Mürşid vd. 50 cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Ali b. Zâfir. *Bedâi'u'-bidâ'a.* Mısır: y. y., 1861.

'Âmili, Bahâüddin. *el-Keşkûl*. thk. Muhammed Abdülkerim en-Nemerî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.

Ahmed Zeki Safvet. *Cemheretü hutabi'l-'Arab fî 'usûri'l-'Arabiyyi'z-zâhire*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, ts.

'Askalânî, İbn Hacer, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe.* thk. Ali Muhammed Mu'avviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1994.

'Askerî, Ebû Hilâl. '*Uyûnü'l-ahbâr*. 2 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

'Askerî, Ebû Hilâl. Dîvânü'l-*me'ânî,* 2 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

'Askerî, Ebû Hilâl. *el-Hass 'alâ talebi'l-'ilm*. thk. Mervân Kabbânî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1986.

'Askerî, Ebû Hilâl. *Cemheratü'l-emsâl.* thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim - Abdülmecid Kutâmış. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1988.

'Askerî, Ebû Ahmed. *el-Masûn fî'l-edeb.* thk. Abdüsselam Muhammed Hârun. Kuveyt: Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1984.

Ataman, Murat – Şahin, Şener. Ortaçağ Müslüman Toplumlarında Folklor ve Mizah Ögesi Olarak Yüzük Kaşlarına Yansıyan Edebiyat. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30/1 (Haziran 2021): 1-25.

'Avnî, Hâmid. *el-Minhâcu'l-vâdıh li'lbelâga*. Mısır: el-Mektebü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.

Bagdâdî, Ebû Ubeyd el-Kâsım. *el-Emsâl.* thk. Dr.Abdülmecid Kutâmış. b.y.: Dâru'l-Me'mûn, li't-Türâs, 1980.

Bagdâdî, Abdülkadir. *Hızânetü'l-edeb*. nşr. Abdüsselâm M. Hârûn. Kahire: y.y., 1979.

Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Seyyid es-Seyyid. *el-İktidâb fî şerhi edebi'l-küttâb*. thk. Mustafa es-Sakâ - Hâmid Abdülmecid. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1996.

Bergson, Henri, *Gülme (Gülüncün Anlamı Üzerenie Deneme)*. çev. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, 2014.

Berkûkî, Abdurrahman b. Ahmed. *ez-Zehâir ve'l-'abkariyyât*. 2 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye, ts.

Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *el-Buhalâ.* thk. Ahmed el-'Avâmirî - Ali el-Cârim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001.

Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *el-Bursân ve' l-'urcân ve'l-'umyân ve'l-hûlân*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1989.

Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2002.

Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *el-Hayevân.* Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye. Beyrut: 7 Cilt. 2. Basım, 2003.

Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *el-Mehâsin ve'l-ezdâd.* Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 2003.

Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *Resâilü Câhiz*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1964.

Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. *er-Risâletü's-siyâsiyye*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, ts.

Cevâd Ali. *el-Mufassal fi târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm.* 10 Cilt. Bağdat: y.y., 2. Basım, 1993.

Cevâd Ali. *Şerhu lâmiyeti'l-'acem.* thk. Cemil Abdullah 'Uveyda. b.y.: y.y., 2008.

Cürcânî, Abdülkâhir. *Esrâru'l-belâga*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. Kahire: Matbaatu'l-Medenî, ts.

Cürcânî, İbn Adî. *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvid. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Çakır, Muhammed Faruk. *Klasik Arap Edebiyatında Nükte Derleyiciliğinin İlk Sistematik Örneği: el-Ecvibetü'l-Müskite.* Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2023.

Dayf, Şevki. *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1960.

Dayf, Şevki. *el-Fennü ve mezâhibüh fi'n-nesri'l-'Arabî*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 13. Basım, ts.

Demîrî, Kemâleddîn. *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ.* b.y.: y.y., ts.

Dinçer, Şükrü. *Bir Mizah Kaynağı Olarak İbn'Âsım el-Endelüsî'nin Hadâiku'l-Ezâhir Adlı Eseri*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2022.

Dîneverî, İbn Kuteybe. *eş-Şi'r ve'ş-şu'arâ.* Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002.

Dîneverî, İbn Kuteybe. *'Uyûnu'l-ahbâr,* thk. Komisyon, 4 Cilt. Kahire: Matba'atu Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2.Basım, 1996.

Eco, Umberto. *Çirkinliğin Tarihi*. Çev. Anaca Uysal Ergün vd. İstanbul: Doğan Yayınları, 2009.

Efil, Muhammed *Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma* Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2018.

Eftasî, Emînü'd-Devle Ebû Cafer. *el-Mecmû'u'l-lefîf*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 2015.

Ensârî, Ebü'l-Hasen Ali b. Saîd el-Hayr. *el-Kurtu 'ale'l-kâmil*, b.y.: y. y., ts.

Endelüsî, Ebû Ubeyd Abdullah el-Bekrî. *Faslü'l-makâl fî şerhi kitâbü'l-emsâl*. İhsan Abbas. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1981.

Endelüsî, Ebû Ubeyd Abdullah el-Bekrî. *Semtu'l-'âlî fî şerhi emâli'l-Kâlî*. thk. Abdülazîz el-Meymenî, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.

Ezdî, İbn Zâfir. *Bedâi'ü'l-bedâih*. Mısır. y.y., 1861.

Gazzî, Bedreddîn Ebü'l-Berekât Muhammed. *el-Mürâh fi'l-müzâh*. nşr. es-Seyyid el-Cümeylî. b.y.: Matba'atü'l-Medenî, 1. Basım, ts.

Gazûlî, 'Alâuddîn el-Behâî. *Metâli'u'l-budûr fî menâzili's-surûr*. b.y.: Matba'atu İdâreti'l-Vatan, 1. Basım, 1883.

Gırnâtî, İbn 'Âsım, Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. 'Âsım. *Hadâiku'l-ezâhir fî müstehsini'l-ecvibe ve'l-müdhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir*. thk. Ebû Hemmâm Abdüllatif Abdülhalim. Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâikı'l Kavmiyye, 2014.

Günday, Hüseyin. *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.

Günday, Hüseyin. "Klasik Arap Mizahında Sahte Peygamber Figürü". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 21/2 (01 Haziran 2012), 199-228.

Hamevi, Ebü'l-Mehâsin Takiyyüddin Ebu Bekr b. Ali İbn Hicce. *Hızânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. thk. 'İsâm Şü'aytû. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 1. Basım, 1987.

Hamevî, Yâkût. *Mu'cemü'l-üdebâ.* nşr. İhsân 'Abbâs, 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 1. Basım, 1993.

Hâşîmî, Ahmed b. İbrahim b. Mustafa. *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyâni ve'l-bedî'ı*. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.

Havârizmî, Ebû Bekr. *Müfîdü'l-ulûm ve mübîdü'l-hümûm.* Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsûriyye, 2007.

Husrî, Ebû İshak İbrâhim b. Ali. *Cem'ül-cevâhir fi'l-mulah ve'n-nevâdir*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1987.

Husrî, Ebû İshak İbrâhim b. Ali. *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb.* 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf. *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis*. thk. Muhammed Mürsî el-Hûlî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1981.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb.* thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1992.

İbn ‘Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-‘İkdü’l-ferîd.* thk. Müfîd Muhammed Kumeyha. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 1984.

İbn ‘Abdürabbih, Ebû ‘Umar Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *Tabâi‘u’n-nisâ*. Kahire: Mektebetü’l-Kur’ân, ts.

İbnü’l-Cevzî. *Ahbâru’l-hamkâ ve’l-mugaffelîn*. Şerh. Abdülemîr Mehennâ. Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Lübnânî, 1. Basım, 1990.

İbnü’l-Cevzî. *Ahbâru’n-nisâ*. thk. Nizâr Rızâ. Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hayât, 1982.

İbnü’l-Cevzî. *Ahbâru’z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*. nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Cânî. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1997.

İbnü’l-Cevzî. *Kitâbü’l-ezkiyâ*. b.y.: Mektebetü’l-Gazzâlî, ts.

İbnü’l-Cevzî. *Kitâbü’l-mevâ‘ız ve’l-mecâlis*. thk. Muhammed İbrahim Sünbül. Tanta: Dâru’s-Sahâbe li’t-Türâs, 1. Basım, 1990.

İbnü’l-Cevzî. *el-Kussâs ve’l-müzekkirîn*. thk. Muhammed Lütfî es-Sabbâg. Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 2. Basım, 1988.

İbnü’l-Cevzî. *Mir’âtü’z-zamân fî târîhi’l-a‘yân.* thk. Komisyon. 13 Cilt. Şâm: Dâru Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2013.

İbnü’l-Cevzî. *Sıfatü’s-safve.* thk. Ahmed b. Ali. 2 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1. Basım, 2000.

İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan. *Ta‘lîk min emâlî Düreyd*. thk. Mustafa es-Senûsî. Kuveyt: el-Meclisü’l-Vatanî li’s-Sekâfe ve’l-Fünûn, 1. Basım, 1984.

İbn Ebî’d-Dünyâ. *el-Cû‘*. thk. Muhammed Hayr Ramazan. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1997.

İbn Ebî’d-Dünyâ. *Hadislerde Açlık* (İbn Ebî’d-Dünyâ Serisi). Çev. Kadir Kabakçı. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 1. Basım, 2007.

İbn Hallikân*, Vefeyâtü’l-â‘yân ve ebnâü ebnâi’z-zamân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

İbn Hamdûn, Ebü’l-Me‘âlî Bahâüddîn Kâfi’l-Küfât Muhammed b. el-Hasen. *et-Tezkiretü’l-Hamdûniyye*. nşr. İhsân Abbâs - Bekr Abbâs. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1996.

İbn Hatîb, Muhammed b. Kasım. *Ravdü’l-ahyâru’l-müntehabi min rebî‘i’l-ebrâr*. Halep: Dâru’l-Kalemi’l-‘Arabî, 2002.

İbn Kayyim el-Cevziyye: *‘Uddetü’s-sâbirîn ve zehîretü’ş-şâkirîn*. Şam: Dâru İbn Kesîr, 3. Basım, 1989.

İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâʾ İsmâîl b. ‘Umar b. Kesîr ed-Dimeşkî. *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm.* thk. Sâmî b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, 2. Basım, 1999.

İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünenü İbni Mace*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi’l-‘Arabiyye, ts.

İbn Mekkî es-Saklî. *Teskîfü’l-lisân ve telkîhu’l-cinân*. thk. Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1990.

İbn Tayfûr. *Belâgatü'n-nisâ.* haz. Ahmed el-Elfî. Kahire: Matba'atu Medreseti Vâlideti 'Abbâs el-Evvel, 1908.

İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. 'Umar Abdüsselam et-Tedmürî. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî,1997.

İbşîhî, Ebü'l-Feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr. *el-Müstetraf fî külli fennin müstazraf.* Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1998.

İhsân 'Abbâs. *Melâmih Yûnâniyye fi'l-edebi'l-'Arabî*. Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2. Basım, 1993.

İsfahânî, Ebu'l-Ferec. *Kitâbü'l-Egânî.* thk. Semîr Câbir. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, ts.

İsfahânî, Ebu'l-Ferec. *el-İmâ'ü'ş-şevâ'ır*. thk. Celil el-'Atiyye. Beyrût: Dâru'n-Nidâl, 1. Basım, 1984.

İsfahânî, Ebû Naîm Ahmed b. Mihrân. *et-Tıbbü'n-Nebevî*. thk. Mustafa Hazar Dönmez et-Türkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İbn Hazm, 2006.

İsfahânî, Ebû Nu'aym. *Ma'rifetü's-sahâbe.* thk. 'Âdil b. Yûsuf el-'Azâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1. Basım, 1998.

İsfahânî, Râgıb. *Muhâdarâtü'l-üdebâ.* 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1. Basım, 1999.

İsfahânî, Ebû Ali el-Merzûk. *Şerhu Divâni'l-hamâse*. thk. Garîdü'ş-Şeyh. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003.

'İmâdî. *er-Ravdatu'r-rayyâ fî men dufine bi deryâ*. Abduh Alî el-Kûşek. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1971.

Gelder, Geert Jan Van. Çev. Ömer Kara. "Çirkini Güzelleştirme ve Güzeli Çirkinleştirme: Klasik Arap Literatüründe Paradoks". *Usul İslam Araştırmaları* 9/9 (Haziran 2008).

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl, el-Yahsubî. *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik*. thk. Komisyon. Fas: Matba'atü Füdâle, 1. Basım, ts.

Kâlî, Ebû Ali İsmâil b. el-Kâsım. *el-Emâlî*. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1926.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Subhu'l-a'şâ fî sınâ'ati'l-inşâ*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1922.

Kâşânî, Abbâs el-Hüseynî. *Hadâiku'l-üns fî nevâdiri'l-'Arab ve'l-Fürs.* 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, 1. Basım, 2003.

Kayrevânî, İbn Reşîk. *el-'Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbih.* 2 Cilt. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 5. Basım, 1981.

Kayrevânî, er-Rakîk. *Muhtârât min kütübi's-sürûr fî evsâfi'l-enbize ve'l-humûr*. Beyrut: el-İntişârü'l-'Arabî, 1. Basım, 2008.

Kazvînî, İbn Fâris. *es-Sâhibî fî fıkhi'l-lügati'l-'Arabiyye ve mesâilihâ ve sünenü'l-'Arabi fî kelâmihâ*. nşr. Muhammed Ali Beydûn. b.y.: y.y., 1. Basım, 1990.

Komisyon. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. 1998.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân*. thk. Ahmed Bardûnî - İbrahim Atfiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1964.

Kütübî, Muhammed b. Şâkir. *Fevâtü’l-vefeyât.* thk. İhsân Abbâs. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1973.

Luis Şeyho. *Mecâni’l-edeb*. Beyrut: Matbaatü’l-Âbâi’l-Yesûiyyîn, 1913.

Ma‘arrî, Ebû’l-‘Alâ. *Risâletü’l-gufrân.* thk. İbrahim el-Yâzicî. Mısır: Emin Hindiyye Matbaası, 1997.

Medâinî, Ebû Hâmid ‘İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetullâh b. Muhammed. *Şerh’u neh-ci’l-belâga*. thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim. nşr. İsâ el-Bâbî el-Halebî ve ortakları. b.y.: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, ts.

Makdisî, Zeynüddin. *Gızâü’l-ervâh bi’l-muhâdeseti ve’l-müzâh.* Bessâm Abdülvehhab Elcâb. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1997.

Makkarî, Şihâbüddin et-Tilimsânî. *Nefhu’t-tîb min gusni’l-Endelüsi’r-ratîb.* thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968-1996.

Merzubânî, Ebû ‘Ubeydullah Abdullah b. Muhammed. *Nûru’l-kabes*. nşr. Rudolf Sell-heim. Beyrut: y.y., 1964.

Meydânî, Ebü’l-Fadl Ahmet b. Muhammed b. İbrahim. *Mecma‘u’l-emsâl.* thk. Mu-hammed Muhyiddin Abdülhamid. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, ts.

Mu‘âfâ, İbn Zekeriyyâ. *el-Celîsü’s-sâlih ve’l-enîsü’n-nâsıh*. thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Basım, 2005.

Muâviye b. Ebû Süfyân. *Divânü Muâviye b. Ebî Süfyân*. haz. Dr. Faruk Eslim b. Ah-med. Beyrût: Dâru Sâdır, 1996.

Muhammed b. Muhammed Hasan Şurrâb. *Şerhu’ş-şevâhidi’ş-şi‘riyyeti fî ümmâtî’l-kütübi’n-nahviyye*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 2007.

Muhammed b. Aydemir el-Müste‘sımî. *ed-Dürrü’l-ferîd ve beytü’l-kasîd.* thk. Dr. Kamil Selman el-Cebûri. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütüb’il-‘İlmiyye, 2015.

Müberred, Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdülekber b. Umeyr. *el-Kamil fi’l-lüga ve’l-edeb.* thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 3. Basım, 1997.

Müslim b. Haccâc b. Müslim. *Sahîhü’l-Müslim*, thk. Ahmed b. Refet b. Osman - Mu-hammed İzzed b. Osman - Ebu Nimetullah Muhammed Şükrî. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1916.

Nesefî, Ebü’l-Berekât. *Medârikü’tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*. thk. Yusuf Ali Bedîvî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1998.

Nîsâbûrî, Ebü’l-Kâsım b. Habîb. *‘Ukalâü’l-mecânîn*, thk. Ebû Hâcer Muhammed Sa‘idb. Besyûnî Zaglûl. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1985.

Nüveyrî, Şihâbüddîn. *Nihâyetü’l-ereb fî fünûni’l-edeb.* 33 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kütüb ve’l-Vesâikı’l-Kavmiyye, 2002.

Rizkullah b. Yusuf Şeyho. *Mecâni’l-edeb fî hadâikı’l-‘Arab*. 4. Cilt. Beyrut: Matbaatu’l-Âbâi’l-Yesû‘ıyyîn, 1913.

Rosenkranz, Karl. *Çirkinin Estetiği*. Çev. Mustafa Özdemir. İstanbul: Muhayyel Yay, 2018.

Rozenthal, Franz. *Erken İslam'da Mizah* (*Humour in Early Islam*). çev. Ahmet Arslan. İstanbul: İris Yayıncılık, 1. Basım, 1997.

Salahattin Polat, "Ebân b. Osman". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1998, 10/66-67.

Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzzddîn Aybeg b. Abdillâh. *Nektü'l-himyân fî nüketi'l-ʿumyân.* nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2007.

Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâût-Türkî Mustafa. Beyrût: Dâru İhyâü't-Türâs, 2000.

Safûrî, Abdurrahmân. *Nüzhetü'l-mecâlis ve müntehabü'n-nefâis.* b.y.: el-Matbaatü'l-Kasteliyye, 1866.

Se'âlibî, Ebû Mansûr. *Hâssu'l-hâss*. nşr. Hasen el-Emîn. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.

Se'âlibî, Ebû Mansûr. *el-İ'câz ve'l-îcâz*. Kahire: Mektebetü'l-Kur'an, ts.

Se'âlibî, Ebû Mansûr *Tahsînü'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*. thk. Nebîl Abdurrahman Hayâvî. Beyrut: Dâru'l Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1. Basım,1999.

Se'âlibî, Ebû Mansûr. *et-Temsîl ve'l-muhâdara*. thk. Andülfettah Muhammed. b.y.: ed-Dâru'l-Arabiyyetü li'l-Küttâb, 2. Basım, 1981.

Se'âlibî, Ebû Mansûr. *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehl-i'l-'asr.* nşr. Mufîd Muhammed Kumeyha. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1983.

Se'âlibî, Ebû Mansûr. Simârü'l-kulûb fi'l-mudâf ve'l-mensûb, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, ts.

Se'âlibî, Ebû Mansûr. *Lübâbü'l-âdâb.* thk. Ahmed Hasan Lebic. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1997.

Se'âlibî, Ebû Mansûr. *eş-Şekvâ ve'l-'ıtâb vemâ veka'a li'l-hullân ve'l-ashâb*. thk. Dr. İlham Abdülvehhâb el-Müftî. b.y.: Meclisü'l-Vatanî li's-Sekâfe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 2000.

Süyûtî, Celaleddin. *Şerhu şevâhidü'l-mugnî.* 2 Cilt. Lecnetü't-Türâsi'l- 'Arabî, 1. Basım, 1966.

Şâbeştî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *ed-Dîyârât*, b.y.: y.y., ts.

Şahin, Kürşat Şamil. "Klasik Türk Şiirinde Çirkin ve Çirkinlik". *Ulakbilge*, 51 (Ağustos 2020): 869–883.

Şahin, Şener. *Klasik Arap Mizahının Kaynakları*. 1 Cilt. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2020.

Şahin, Şener. "Nevâdir Kültüründe 'Sakîl' Motifi ve Bir Sakîl Düşmanı: el-A'meş". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (01 Haziran 2010), 121-152.

Şahin, Şener-Kavak, Fadime. "Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Ögesi Olarak Alem (Özel İsim), Lakap ve Künyeler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (Aralık 2020).

Şahin, Şener - Taşdelen, Hasan. *Kur'an'la Nükte*. 1 Cilt. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2009.

Şerîf el-Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî. *Emâlî'l-Mürtezâ*. (*Gurarü'l-fevâid ve dürarü'l-kalâid*). thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. B.y.: Dâru İhyâi'l- Kütübi'l-'Arabiyye, 1954.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedrü't-tâli' bi mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 2006.

Şirvâni, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Ensârî. *Nefhatü'l-Yemen fîmâ yezûlü bizikrihiş-Şecen.* Mısır: Matbaatü't-Tekaddümi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1907.

Şihâbuddîn, İbn Receb. *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*. thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1.Basım, 2008.

Şureyşî, Ebû Abbas Ahmed b. Abdülmümin b. Musa el-Kaysî. *Şerhu makâmâti'l-Harîrî*, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2006.

Tan, Tuncay. *Bir Mizah Kaynağı Olarak Ebû Hayyân Et-Tevhîdî'nin Besâiru'l-Hükemâ ve Zehâiru'l-Kudemâ (El-Besâir ve'z-zehâir) Adlı Eseri*, *Bursa:* Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora, 2022.

Tan, Tuncay - Hüseyin Günday. "Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin el-Besâir ve'z-Zehâir Adlı Eserinde Mizahî Karakter Çeşitliliği", *Kilitbahir* 16 (Mart 2020).

Tartûşî, Ebû Bekir Muhammed. *Sirâcü'l-mülûk*. Mısır: Min Evâili'l-Matbû'âti'l-'Arabiyye, 1872.

Taşdelen, Hasan. "Câhiz'in Diliyle Arap Kültür ve Edebiyatında 'Asâ", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17.2 (2008): 285-312.

Tennûhî, el-Muhsin b. Ali. *el-Mustecâd min fe'alâti'l-ecvâd.* thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2005.

Tennûhî, el-Muhsin b. Ali. *Nişvâru'l-muhâdara ve ahbâru'l-müzâkera.* nşr. Margoliouth. Matba'atu Emîn Hindiyye, 1921.

Tevhîdî, Ebû Hayyân. el-Endelüsî, *el-Basâir ve'z-zehâir*. thk. Vedâd el-Kâdî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1988.

Tevhîdî, Ebû Hayyân. *Ahlâku'l-vezîrayn*. thk. Muhammed b. Tâvît et-Tancî. Beyrut: Dâru Sâdir, 1992.

Tevhîdî, Ebû Hayyân. *el-İmtâ've'l-muânese*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsûriyye, 1. Basım, 2003.

Tuyûrî, el-Mübârek b. Abdülcebbâr. *et-Tuyûriyyât.* 4 Cilt. b.y.: y.y., ts.

Uz, Emin. *Bir Mizah Antolojisi Örneği: Cevâmi'u'l-Hikâyât.* Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2019.

Üsâme b. Münkız. *Lübâbü'l-âdâb*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Maktebetü's-Sünne, 1. Basım, 1987.

Vatvat, Ebû İshak Burhaneddin. *Guraru'l-hasâisi'l-vâdıha*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 2008.

Ya'merî, İbrâhîm b. Ali. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni 'ulemâi'l-mezheb.* thk. Muhammed el-Ahmedî. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Türâs, ts.

Yılmaz, Gökçehan Aysel. "Klasik Türk Edebiyatı Mesnevilerinde Fiziksel Özelliklerin Mizahı." *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 13.30 (2020): 827-847.

Yûsî, Hasan. *Zehrü'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem.* thk. Kusay el-Hüseyin. 3 Cilt. b.y.: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1. Basım, 2003.

Yusuf el-Bedî'î ed-Dımeşkî. *es-Subhu'l-menbî an haysiyyeti'l-Mütenebbî.* 12 Cilt. el-Matbaatü'l-Âmiretü'ş-Şarkıyye, 1. Basım, 1890.

Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım. el-*Emâlî*. thk. Abdüsselâm Harun. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1987.

Zehebî, İbn Kaymaz. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ.* thk. Şu'ayb el-Arnâ'ût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.

Zehebî, İbn Kaymaz. *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1993.

Zehebî, İbn Kaymaz. *Mîzânü'l-i'tıdâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1963.

Zemahşerî, Cârullah. *Rebîu'l-ebrâr ve nusûsü'l-ahbâr*. thk. Târık Fethî es-Seyyid. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l'İlmiyye, 1. Basım, 2006.

Zemahşerî, Cârullah. *el-Keşşâf 'an hakâikı gavâmizi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1987.

Zemahşerî, Cârullah. *el-Kelimü'n-nevâbig ve'n-ni'amü's-sevâbiğ*. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, ts.

Zemahşerî, Cârullah. *Esâsu'l-belâga.* thk. Muhammed Bâsil. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.

Zemahşerî, Cârullah. *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab.* 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1987.

Zemahşerî, Cârullah. *Tesliyetü'd-darîr.* Abdüsselam el-Hemmâlî Suûd. Beyrut: ed-Dâru'l-Mâlikiyye, 1. Basım, 2017.

Zeyd b. Abdullah Ebûlhayr el-Hâşimî. *el-Emsâl li'l-Hâşimî*. Dimeşk: Dâru Sa'diddin, 2002.

Zührî, Muhammed b. Said. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Dr. Ali Muhammed Ömer. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.

EKLER

Ek-1 (Tablo)

***Edeb* Kaynaklarında Yer Alan Fiziksel Kusurlara İlişkin Terimler**

GÖZ KUSURLARI	
Gözü görmeyen kimse	أَعْمَى
Anadan doğma kör	أَكْمَهُ
Sonradan gözleri zarar gördüğü için kör olan kimse	ضَرِيرٌ
Kör, görme engelli	كَفِيفٌ، مَكْفُوفٌ
Tek gözlü kimse	أَعْوَرُ
Gözleri gece görmeyen kimse	أَعْشَى
Gözleri gündüz görmeyen kimse	أَخْفَشُ
Göz sulanması olan kimse	أَعْمَشُ
Şaşı olan kimse	أَحْوَلُ
İki gözü yerinden çıkartılmış kimse	مَطْمُوسٌ
Gözleri içe göçmüş (göz çukurları belirgin) kimse	غَائِرٌ
Patlak gözlü kimse, lokma göz	جَاحِظٌ
Gözü küçük kimse	أَحْوَصُ
İri gözlü kimse	أَعْيَـنُ
Çekik gözlü kimse	أَخْزَرُ
DUDAK KUSURLARI	
Kalın dudaklı	أَثْلَمُ
Alt dudağı kesik kimse	أَفْلَحُ
Üst dudağı kesik kimse	أَعْلَمُ
Ağzı büyük, kocaağız	أَفْوَهُ
DİŞ KUSURLARI	

Dişleri birbirine bitişik	مُرَصَّفٌ
Üst çenesi alt çenesinden önde olan kimse	أَفْقَمُ
Alt çenesi üst çenesinden önde olan kimse	أَكَسُّ
Seyrek dişli	أَفْلَجُ
Dişi kırık kimse	أَثْرَمُ
Dişleri dökülen kimse	أَقَطُّ
Ağzında fazladan diş olan kimse	أَشْغَى
Damakları çekilmiş kimse	أَهْدَلُ
Dişleri tamamen dökülmüş ya da kökünden kırılmış kişi	أَدْرَدُ
SAÇ/KIL KUSURLARI	
Saçları ön kısmından az dökülmüş kimse	أَجْلَحُ
Saçları ön kısmından çok dökülmüş kimse	أَصْلَعُ
Saçları iki şakağı tarafından dökülen kimse	أَنْزَعُ
Köse	أَمْرَدُ
Saçı ağarmış (ak saçlı) kimse	أَشْمَطُ، أَشْيَبُ
Kaşlarının arası fazla açık olan kimse	أَبْلَجُ
İki kaşı neredeyse birbirine bitişik olan kimse	مَقْرُونٌ
Kaşları fazla tüylü olan (kalın kaşlı) kimse	أَزَبُّ
Kaşsız kimse	أَمْرَطُ أَنْمَصُ
AĞIZ KUSURLARI	
Geniş ağızlı	أَجْدَعُ
Avurtları şişkince kimse	أَشْدَقُ
Ağzı kokan kimse	أَبْخَرُ
BURUN KUSURLARI	
Büyük burunlu kimse	أَخْطَمُ

Küçük burunlu kimse	أَذْلَفُ
Basık burunlu kimse	أَفْطَسُ، أخنَس
Burnunun bir tarafı kesik kimse, kesik burunlu	أَخْرَمُ
KULAK KUSURLARI	
Kesik kulak, kulağı kesik	أَصْـرَمُ
Kesik kulak, kulağı kesik	أَصْلَمُ
Küçük kulaklı kimse	أَصْمَعُ
Sağır kimse	أَصَمُّ
EL-KOL KUSURLARI	
Cüzzamlı	أَجْذَمُ
Çolak	أَعْسَمُ
Eli kesik kimse	أَقْطَعُ، أَكْوَعُ، أَتَـكُّ
Eli felç olmuş kimse	أَشَلُّ
Topal kimse	أَعْرَجُ
BOY KUSURLARI	
Uzun boylu	أَطْوَلُ
Kısa boylu tıknaz (paytak) kimse	دَحْدَحُ
BOYUN KUSURLARI	
Kısa boyunlu kimse	أَوْقَصُ
Uzun boyunlu kimse	أَجْيَدُ
DİĞER KUSURLAR	
Kambur	أَحْدَبُ
Alaca hastası	أَبْرَصُ
Küçük kalçalı	أَرْسَحُ
İri kalçalı	أَوْرَكُ
Çilli	أَكْلَفُ، أَنْـمَشُ، أَبْرَشُ

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Şükrü		DİNÇER
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	Arapça: C2		
Eğitim Durumu	**Başlama - Bitirme Yılı**		**Kurum Adı**
Lise	1994	1997	Mustafakemalpaşa İHL
Lisans	1998	2002	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2015	2017	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doktora	2018	2023	Bursa Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurum (lar)	**Başlama - Ayrılma Yılı**		**Çalışılan Kurumun Adı**
1.	2004	2006	Muş-Hasköy -İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
2.	2006	2009	Bursa-Mustafakemalpaşa İlköğretim Okulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
3.	2009	2012	Bursa-Mustafakemalpaşa- İ.H.L Meslek Dersleri ve Arapça Öğretmenliği
4.	2012	2014	Suudi Arabistan-Abha Uluslararası Türk Okulu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Arapça öğretmenliği
5.	2015	2016	Bursa- Nilüfer Anadolu İ.H.L Meslek Dersleri ve Arapça öğretmenliği
6.	2016	-	Bursa- Uluslararası Murad Hüdavendigar Anadolu İ.H.L Meslek Dersleri ve Arapça Öğretmenliği
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	Makale: DİNÇER, Ş., & SÖNMEZ, M. Klasik Arap Kültüründe Fiziksel Bir Engel Olarak Körlük ve Körler Etrafında Şekillenen Mizah Edebiyatı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 10(1), 256-278. Bildiri: DİNÇER Ş. Klasik Arap Mizahı Kaynaklarında Tematik Çeşitlilik. *13. Uluslararası Sosyal Beşeri Ve Eğitim Bilimleri Kongresi,* İstanbul, Aralık 2022, 347-354.		
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
Tarih:	0.05.2023		
İmza:			
Adı-Soyadı:	Şükrü DİNÇER		